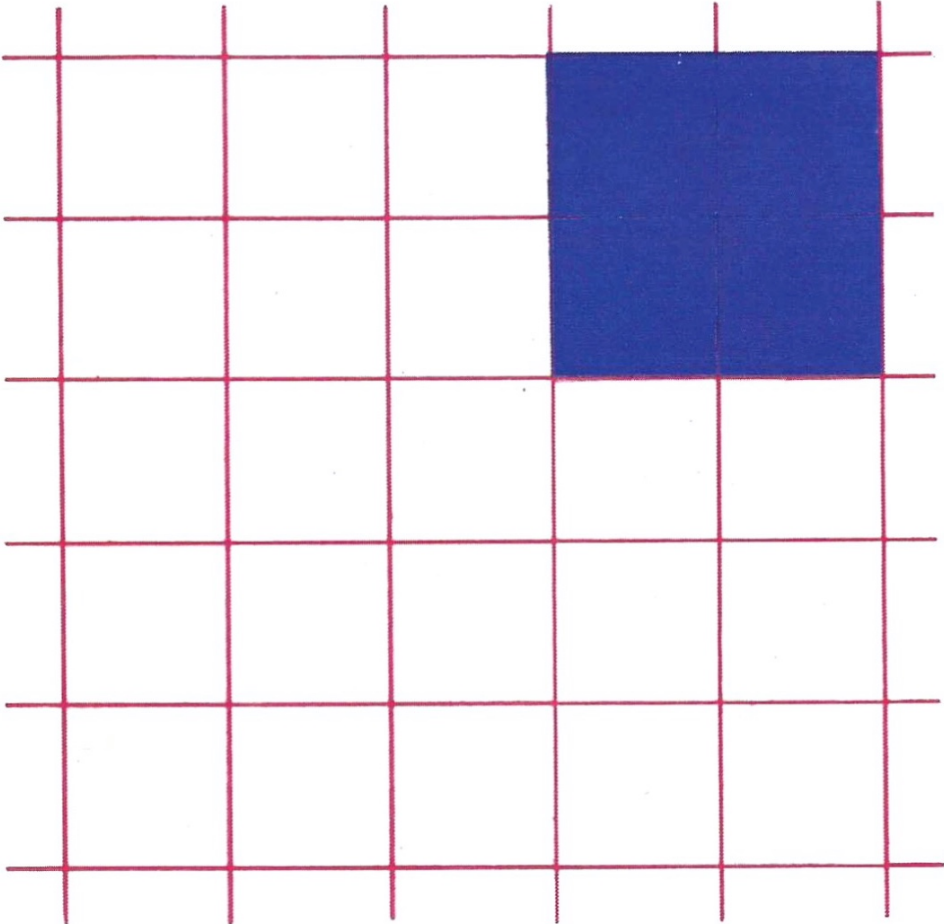

AFA 21. Yüzyıla Doğru Dizisi 16

Sadun Emrealp

Sosyal Demokrasi'den “Sosyal Demokrasi”ye...

SADUN EMREALP

**Sosyal Demokrasi'den
“Sosyal Demokrasi”ye...**

**AFA
YAYINLARI**

AFA – 21. Yüzyıla Doğru Dizisi: 16
AFA Yayınları: 175

ISBN 975-414-131-2

Ekim 1991

©AFA Yayınları, 1991

Kuzucuklarımı
ve evlâtları olmanın onurunu yaşatanları
kalbimde saklı tutarak,
bu kez de sevgili(m) eşime...

İçindekiler

ÖNSÖZ	5
I. GİRİŞ	8
II. SOSYAL DEMOKRAT ÖRGÜTLENMELER	16
2.1 Sosyal Demokrat Hareketin Partileşmesi	18
2.2 Uluslararası Örgütlenme	29
III. SOSYAL DEMOKRASİNİN KURAMSAL TEMELLERİ	38
3.1 Sosyal Demokrasinin “Devrimci” Reformculuğu	40
3.2 Sosyalizm ve Demokrasi	51
3.3 Sosyal Demokrasinin “Silahı”: Oy Hakkı	60
3.4 Sosyal Demokrasi, Sınıflar ve “Halk”	69
IV. SOSYAL DEMOKRAT PARTİLERİN EVRİMİ	77
4.1 “Sınıf Partisi”nden “Kitle Partisi”ne	79
4.2 “Toplumsallaştırma” Tasarımından “Refah Devleti”ne... ..	87
4.3 “Toplumunu Dönüştürmek” Yerine “Toplumsal Uzlaşma”... ..	100
V. AVRUPA SOLU VE ÇAĞDAŞ SOSYAL DEMOKRASİ	116
5.1 “Avrupa Komünizmi”nden “Avrupa Sosyalizmi”ne... ..	119
5.2 “Halk”a “İade-i Ziyaret”	129
5.3 “Günahları” ve “Sevapları” ile Sosyal Demokrasi	140
VI. TÜRKİYE’DE SOSYAL DEMOKRAT OLMAK	155
6.1 “Sınıfsız Toplum”: Bir “Çocukluk Hastalığı”	158
6.2 CHP: “Devlet” Partisinden “Halk” Partisine	169
6.3 İşçi Sınıfı, Sol ve Sosyal Demokrasi	182
6.4 Kentlerin “Dayanılmaz Ağırlığı”	195
VII. SONUÇ... YA DA YENİ BİR BAŞLANGIÇ	204

ÖNSÖZ

Bu kitap, önceleri daha sınırlı bir kapsamda, bir doktora tezinin kendine özgü kuralları ile sınırlandırmayı tasarladığım, ancak akademik yaşantıdan uzaklaşmam nedeniyle bu sınırlamanın kalkmasından sonra kapsamı giderek genişleyen bir çalışmanın ürünü... Sosyal demokrasinin dünden bugüne uzanan renkli serüvenini irdelerken, sosyalizm tarihinin engin sularında dolaşmanın keyfi ile yazdığım satırları, aynı coşkuyu duyarak okuyucu ile paylaşabilmek, tüm yorgunlukları anlamlı bir ödüle dönüştürüyor.

Sosyal demokrasi olgusunu geniş solluğuyla ele almaya çalışırken, başlangıçta tasarladığım çerçevenin, sosyal demokrasinin erken dönemleri ile sınırlanmış olması, metni bir bütün olarak yeniden değerlendirmemi gerektirdi. İlk taslağa, göreceli dar içeriğine uygun bir ad bularak, sözü edilen gelişmeleri yüzyılımızın ortalarında noktalamak, özellikle 1980’li yılların dönümü ile birlikte “Sosyalist Blok”ta gündeme gelen heyecan verici gelişmeler karşısında anlamlı bir seçenek olmaktan çıkınca, geriye, taslak metni gözden geçirmek ve – şimdiki başlığını haklı kılacağını umduğum ölçüde – kapsamını genişletmek ve güncelleştirmek kaldı. Bununla birlikte, kitabın gündemini, henüz sıcaklığını koruyan konulardan oluşturmanın bilinen sakıncalarını gözardı etmemeye çalışarak ortaya getirdiğim güncel yorum ve göndermelere karşın, özünde, sosyal demokrasinin *temelleri*, daha doğrusu, sosyal demokrat hareketi dünden bugüne getiren *süreç* üzerinde yoğunlaşma eğiliminin, metnin geneli içerisinde ağır bastığını sanıyorum.

Önsözler bağlamında ne ölçüde gelenekselleşmiş olduğuna bakmaksızın, kitabın içeriği ile ilgili konuları daha sonraki bölümlere bırakarak, birkaç noktanın altını çizmek istiyorum.

Belediyeler ile öteden beri yakınlığımdan ötürü yıllar önce “ıflah olmaz” bir biçimde kaptığım yerel yönetim “mikro-bu”nun da etkisiyle, kitabın bütünlüğü içerisinde odak noktasına yerleştirmeye çalıştığım “demokrasi” olgusunun genelliği bağlamında *yerel* demokrasiye yüklediğim değerın yadırganmayacağını umuyorum.

Aynı biçimde, birçok köşeli yargımı yumuşatacağı gerekçesinin ardına sığınarak, yazış tarzımdan kaynaklanan vazgeçemediğim bir özellik olarak metnin içerisinde, belki de gereğinden fazla kullandığım “tırnak” işaretlerinin de hoşgörü ile karşılanacağından eminim.

1980’li yılların ilk yarısında başladığım çalışmalarımın arasına zamansal-mekânsal kopuklukların girmesinden ötürü, sıklıkla yeniden derlemek ve düzenlemek zorunda kaldığım notlarımda, tüm iyiniyetime karşı, herhangi bir yapıta-yazara yapmış olabileceğim istenmedik bir haksızlığın tüm sorumluluğu bana aittir.

Çalışmalarımın başlangıcında, çoklukla yabancı dildeki kaynaklardan derlediğim alıntılarını sonradan Türkçeleştirirken, olabildiğince, aynı metinlerin çevirilerinden yararlanmaya çalıştım. Ancak, bu çevirilerin oldukça geniş bir zaman kesitine yayılmış olması ve farklı anlatım biçimlerini içermesi nedeniyle, dil ve anlatım bütünlüğünü sağlayabilmek amacıyla, bir kuyumcu titizliği ve yoğun bir uğraş ile bu çevirileri yapmış olanların affına sığınarak, bazı alıntılarını değiştirerek aktarmak zorunda kaldım.

Yeri gelmişken, çalışma arkadaşım ve ağabeyim “Bay Yerel Yönetim” Selâhattin Yıldırım’a, bu kitabın sınırları dışına taşan görüş, katkı ve yönlendirmelerinden ötürü içten teşekkürlerimi iletmeyi, öncelikli bir borç bilirim.

Taslak metni okuyarak yönlendirici önerilerde bulunan akademisyen dostlarım Dr. Alan Duben ve Dr. Aykut Kansu ile genç dostum Cenk Tıkız'a ayrıca teşekkür borçluyum.

Kâğıda dökülen her satırda benden çok emeği geçen eşimin, kanıksanması mümkün olmayan çok-boyutlu katkılarını da sonsuz bir minnetle anmadan geçemeyeceğim. Son olarak, bu satırları yazabilmemin koşullarını, engin bir özveri perdesinin ardında yaratmış olan ebeveynlerime karşı, annemin adı kadar anlamlı “Şükran” duygularımı, kelimelere sığdırabilmeyi isterdim.

İstanbul, 1991

I. GİRİŞ

«Tümünü öldürün! Tanrı, kendisinden yana olanları tanır.»
(U. Eco, "Gülün Adı")

Yirminci yüzyılın son onyılına girildiğinde, Doğu ile Batı arasında gelenekselleşmeye yüz tutmuş dengelerin hızla değiştiği, kitlelerin özgürlük ve demokrasi adına sınır tanımadan ayaklandığı sıcak ortamda, yerine oturmuş gözükken tüm sistem ve düşünceler yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır. Yaşlı Avrupa'nın Batı yakası, onyılların birikimiyle ulusal sınırların ötesine geçen bütünleşme sürecinde kalıcı adımlar atmışken, Avrupa'nın bir bütün olarak sınırlarının yeniden çizilmesi gündeme gelmiştir.

Batı Avrupa solunun giderek "uslandığı" ve kendi geçmişi unutturma çabalarını yoğunlaştırdığı bir dönemde Doğu Avrupa'nın görkemli "işçi demokrasileri"nin yıkılan Berlin Duvarı'nın altında kalmaları, tüm dünyada sola yeni bir açılım kazandırmıştır. İnsan haklarına dayalı çoğulcu-demokrasi adına ayaklanan kitleler birbiri ardına köklü toplumsal değişim dönemlerini başlatır ya da hızlandırırken, değişimin rotası giderek önem kazanmaktadır. Bu ülkelerde kurulması amaçlanan çağdaş özgürlüklerle donatılmış "gerçek sosyalizm" in Batı solunun yüzyılı aşkın süredir peşinde koştuğu ülkülerle ne ölçüde örtüştüğü, önümüzdeki yıllarda biçimlenecek bir konudur. Bununla birlikte, tüm Avrupa'da sol, yeni yüzyılın eşliğinde, kendisini yeniden tanımlamak zorunda kalacağı benzetilmektedir.

Böylesine renkli bir ortamda gözler, doğal olarak, Batı Avrupa toplumlarındaki istikrarın baş mimarı olan sosyal demokrasiye çevrilmiştir. Sanayi devrimi sonrasında gelişen ve güçlenen işçi hareketinin biçim ve içerik kazandırdığı demokra-

tikleşme sürecinin başlıca siyasal ifadesi olarak Batı Avrupa toplumlarına damgasını kalıcı bir biçimde vuran sosyal demokrasi, ardındaki yüzyıllık birikimi ile, günümüz Avrupa'sının hızla değişmekte olan çehresi karşısında özgül bir konuma yüklenmektedir.

Tarihsel gelişimi boyunca "revizyonizm"i yerden yere çalınan, işbirlikçilik ve oportünistlikle suçlanan, artık açıkça "sosyal faşist" olarak nitelendirilmese bile en azından, "yarım-yamalak" reformları ile kitleleri etkisizleştirdiği ve burjuva devletin koruyuculuğunu yaptığı öne sürülen sosyal demokrasi, öteden beri solun hemen her kesiminin boy hedefi olmuştur. Güçsüz kuramsal dayanakları ve ülkeden ülkeye büyük farklılıklar gösteren uygulamaları, teoride ve pratikte sosyal demokrasiyi her yönden gelen eleştiri rüzgârlarına açık tutmaktadır. Buna karşılık, geleneksel olarak herkesin "vurduğu", ancak kimsenin "dinlemediği" bir ortamda çoğu kez "sessiz ve derinden" yürüttüğü mücadelede sosyal demokrasi, özellikle 1980'li yılların dönümünde Doğu Avrupa'da gündeme gelen gelişmelerin vurguladığı gibi, emekçi kitleler yararına kalıcı kazanımlar elde etmiş soldaki başlıca güç olduğunu yadsınamaz bir biçimde ortaya koymuş gözükmektedir.

Sosyal demokrasiye yön veren ana politikanın "anti-kapitalizm" olmaktan çok "anti-komünizm" olduğu yönündeki genel kanının, "komünist" yaftası taşıyan rejimlerin yeni görüntüsü karşısında yerini belirsizliğe ve kararsızlığa bırakmış olmasından hareketle, bu kitapta, sosyal demokrasinin bir yanda "sosyalizm", öte yanda "burjuva demokrasisi" ile olan diyalektik ilişkisinin incelenmesi hedeflenmektedir. Bu ilişkinin boyutları, tarihsel nirengi noktaları açısından sosyal demokrasinin, bir kavram olarak aynı adı taşımakla birlikte, içerik olarak gösterdiği büyük farklılıklarla çizilmektedir.

Gerçekten de sosyal demokrasi, tarihsel gelişim sürecinin her kesitinde, hem yatay hem de düşey olarak renkliliğini korumuştur. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından günümüze dek uzanan serüvenindeki herhangi bir özgül kerte sosyal demokrasinin gerek hareketin içinde yer alan ve gerekse dışında kalanlar tarafından olabildiğince geniş bir siyasal yelpaze çerçevesinde tanımlandığı ve yorumlandığı görülmektedir. Buna karşılık, sosyal demokrasinin dünden bugüne kimlik değiştirerek geldiğinden kuşku duyulmazken, dün ne olduğu ve bugün neye dönüştüğü üzerinde bir görüş birliği olduğunu söylemek, inandırıcı olmaktan uzaktır.

Ancak, hangi çerçevede tanımlanırsa tanımlansın, sosyal demokrasinin süreç içerisinde değişen içeriğine koşut olarak Avrupa solu da kendisini sürekli yeniden tanımlamak zorunda kalmış, bunu yaparken de ister istemez ölçü olarak sosyal demokrasiyi almıştır.

Bu kitapta, sosyal demokrasi olgusu ve bunun Batı Avrupalı gelişmiş kapitalist toplumlara damgasını kalıcı bir biçimde vuran siyasal bir güç olarak örgütlenişi, üç temel sorun alanı açısından ele alınmaktadır. Birinci sorun alanı, “*sosyal demokrasinin kapitalizme ve burjuva demokrasisine bakış açısı*”na ilişkindir. Bu sorun alanı, kapitalizm olgusu karşısında sosyal demokrat geleneğe hüküm süren değişik yaklaşımları çağrıştırmakta ve tarihsel olarak belirlenmiş kapitalizm kavramının yalnızca birbirini izleyen değişik *evreler* olarak değil, aynı zamanda birlikte varolan farklı *biçimler* açısından da tartışılmasını gerektirmektedir. Buna bağlı olarak, ikinci sorun alanı, “*kapitalist sistemin değiştirilmesi ya da dönüştürülmesi için yürütülen siyasal mücadelede hangi toplumsal güçlerin harekete geçirilmesi gerektiği konusunda sosyal demokratların görüş ve yaklaşımlarının ne olduğu*”nun belirlenmesidir. Bu iki alanın tamamlayıcısı olan üçüncü sorun alanı ise “*sosyal demokratların, kısa*

ve uzun dönemli hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla benimsettikleri politika ve stratejilerin ne gibi sonuçlar doğurduğu”dur.

Kitabın, boyutları yukarıda verilen ana çerçevesi içerisinde sosyal demokrasi, toplumsal ve siyasal bir güç olarak ele alınarak irdelenecektir. Bu gücün siyasal platformdaki en belirgin görüntüsü, gelişme süreçleri içerisinde sosyal demokrat partilerin, kendi ulusal bağlamlarında sağlamış oldukları geniş seçmen tabanıdır. Bu kaldırıcın desteğiyle, yüzyılın başlarından bu yana Batı Avrupa ülkelerinin istisnasız her birinde, “Sosyalist”, “Sosyal Demokrat” ya da “İşçi” partileri gibi biçimsel olarak farklı gözükse yaftalar taşımakla birlikte, özünde aynı tarihsel evrim sürecinin derin ve ayırt edici çizgilerini taşıyan sosyal demokrat dünya görüşlü partiler, doğrudan ya da koalisyon ortakları olarak, çeşitli dönemlerde ve değişik sürelerle yönetime gelmişlerdir. Sosyal demokrat iktidarların yüzeysel bir dökümü bile, sosyal demokrasi olgusunun Batı Avrupa siyaset sahnesindeki konumunun ne denli belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde sosyal demokrat partiler muhalefette kalmaktan öteye geçememişken İngiltere’de dönemin Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey’in savaş başladığı sırada “Bu herşeyin sonu... Bundan böyle her yerde işçi partileri iktidar olacaktır”¹ biçimindeki “kehaneti” büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Gerçekten de, İngiliz İşçi Partisi, ilk kez 1915 yılında, savaş sırasında kurulan koalisyon hükümetinde görev almış, 1924 yılında ise, kurduğu azınlık hükümeti ile, Liberallerin yakın gözetimi altında, iktidara gelmiştir. İsveç Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SAP), hükümette ilk kez İngiliz sosyal demokratlardan yaklaşık iki yıl daha geç yer almakla birlikte, Liberallerle dayanışma içinde oluşturduğu koalisyon hükümetinin

¹ Aktaran: Morgan (1982), s. 26.

çökmesi üzerine 1920 yılında tek başına iktidara gelerek, dünyada seçimle işbaşına gelen ilk sosyal demokrat parti olma özelliğini kazanmıştır. Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD), Weimar Cumhuriyeti'nin önce 1919-1923 yılları arasındaki "açılış" dönemine, daha sonra da 1928-1930 yılları arasındaki "kapanış" dönemine denk düşen yıllarda iktidara gelmiştir. Avusturya Sosyalist Partisi de yaklaşık aynı dönemde, Birinci Cumhuriyet'in çalkantılı yıllarında uzun süreler iktidarda kalmıştır. Danimarka Sosyal Demokrat Partisi kabinedeki ilk sandalyesini 1916 yılında kazanmış, ilk kez de 1924 yılında iktidara gelmiştir. Belçika Sosyalist Partisi ilk kez 1915 yılında, Belçika'nın büyük bölümü Alman işgali altındayken Le Havre'da (Fransa) kurulan sürgündeki koalisyon hükümetine katılmış, kendi başına iktidara gelmesi ise 1938 yılında gerçekleşmiştir. Norveç İşçi Partisi ilk kabinesini 1928 yılında kurmakla birlikte, yalnızca birkaç hafta iktidarda kalabilmiş, 1935 yılında ise istikrarlı bir azınlık hükümeti biçiminde yeniden iktidar olmuştur. Finlandiya Sosyal Demokrat Partisi de, 1926 yılındaki kısa süreli azınlık hükümeti döneminden sonra, 1937 yılında bir koalisyon hükümeti oluşturmuştur. Fransız sosyal demokratlar da yaklaşık aynı dönemde, 1936 yılında kurulan ünlü "Halk Cephesi" hükümetinde yer almışlardır.

1940'lı yıllarda sosyal demokratlar Norveç, İsveç ve İngiltere'de tek başlarına iktidar olmuşlar, Fransa ve İtalya'daki koalisyonların önemli ortakları arasına girmişler ve Belçika, Hollanda, İsviçre ve Avusturya hükümetlerinde yer almışlardır. Yirminci yüzyılın üçüncü çeyreği, İngiliz İşçi Partisi'nin seçimlerdeki dirilişine olduğu kadar İtalya'daki "Sola Açılış" hareketine de sahne olmuştur. 1970'lere gelindiğinde sosyal demokratların İsveç, Batı Almanya, Avusturya, Norveç, Finlandiya, Danimarka, Belçika ve İsviçre'de başat siyasal güç olduğu görülmektedir. İsveçli sosyal demokratların 1932 seçimlerindeki yengisi, kendilerini kesintisiz kırkdört yıllık bir süre ile iktidara

getirmiştir. Yirminci yüzyılın ilk onyılından bu yana Finlandiya Sosyal Demokrat Partisi, girdiği her seçimde en azından kendisini Finlandiya'daki en büyük parti olarak yeniden kanıtlamasına yetecek oranda oy almayı başarmıştır. Avusturyalı ve Belçikalı sosyal demokratlar, 1940'ların ortalarından bu yana sürekli iktidar partisi olma özelliğini taşımışlardır. İsviçreli sosyal demokratlar da 1959 yılından bu yana eyalet meclislerinde sandalyelere sahip bulunmaktadırlar. Batı Almanya'da SPD, 1966 yılından 1982 yılına kadar kesintisiz iktidarda kalmıştır.

1980'li yıllarda sosyal demokrasi, "doğal" iktidar olarak görüldüğü Kuzey Avrupa ülkelerindeki geleneksel rolünden geriye çekilmek durumunda kalırken, Batı Avrupa'nın Akdeniz kuşağını oluşturan ülkelerin tümünde iktidar, sosyal demokrat partilerin eline geçmiştir. Fransa'da Sosyalist Parti 1981 Haziran'ında yapılan başkanlık ve parlamento seçimlerinden yengi ile çıkmıştır. Daha önceleri birer "Akdeniz diktatörlüğü" niteliğindeki İspanya, Portekiz ve Yunanistan'da da, siyasal baskı ortamlarının uzun süren varlığına karşın, sosyal demokrat partilerin güçlenmesi engellenememiş ve Yunanistan'da PASOK 1982 Ekim'inde, İspanya'da Sosyalist İşçi Partisi (PSOE) 1982 yılında ve komşusu Portekiz'de Sosyalist Parti (PSP) 1983 Nisan'ında yönetime gelmişlerdir. Güçlü bir komünist partisinin varlığının yanı sıra radikal ve ılımlı kanatları arasındaki derin görüş ayrılıklarının da güçsüz düşürdüğü İtalyan Sosyalist Partisi'nin de ülkeyi yıllardır yöneten koalisyonun başına geçmesi, bir anlamda bu oluşumu tamamlamıştır.

Öte yandan, sosyal demokrasinin özünde kesintisiz çizgilerle sürdürdüğü uluslar arası dayanışmasının simgesi olan Sosyalist Enternasyonal 1989 Stockholm Kongresi ile yüzüncü yılını geride bırakırken, yaklaşık üçte biri iktidarda bulunan yetmiş aşkın siyasal partinin ve bunların milyonlarca üyesi ve yüz milyonu aşkın seçmeninin omuzlarında, dünyanın en güçlü siyasal örgütlerinden biri olduğunu yeniden kanıtlamıştır.

Dağarcığında böylesine gözalıcı bir sosyal demokrat parti iktidarı geleneğini taşıyan sosyal demokrasi, yukarıda ana hatları ile verilen sorun alanlarına ilişkin *tarihsel* bir bakış açısından irdelenecektir. Terim olarak sosyal demokrasi, kitabın akışı içerisinde özgül olarak farklılaştırılması gerekmedikçe, sol yelpazenin demokratik kesimlerini niteleyen “demokratik sosyalizm” olgusunu da kapsayacak biçimde kullanılacaktır.

Bu bağlamda, kitabın ilk bölümlerinde, genelde Doğu Bloku ile özdeşleşen Marksizm ve Sosyalizm anlayışından kendilerini farklı görme ve göstermeye büyük özen gösteren Batı Avrupalı çağdaş sosyal demokrat partilerin teorik ve stratejik konumlarının süreç içerisinde gösterdiği değişim ve dönüşüm, “sosyal demokrasi” olgusunun geniş örgüsü çerçevesinde ele alınacaktır.

Sosyal demokrasinin siyasal-tarihsel evriminin incelenmesini, sosyal demokrat nitelikli partilerin, kapitalist üretim ilişkileri bağlamında etkinlik göstermelerinin kaçınılmaz sonucu olarak karşı karşıya geldikleri ikilem ve çıkmazların ışığı altında, günümüzdeki konumlarının değerlendirilmesi izleyecektir. Bu değerlendirmeye, sosyal demokrasinin özgün ilkelere yaklaşacak biçimde teorik-stratejik konumlarını gözden geçirme konusunda neredeyse bir yarış sergileyen Batı Avrupa kökenli komünist partilerin güncel siyasal tarihçesi eşlik edecektir. İçişçelik gösteren bu tartışmalar sırasında proletaryanın kitle örgütlenmesi ve sınıf ittifakları sorunu, teorik ve pratik açılardan irdelenecektir.*

* Gelişmiş kapitalist ülkelerde sosyal demokrasinin başarısını – ya da, sosyalizmin başarısızlığını – bu ülkelerdeki işçi sınıfının, “işçi aristokrasisi” tartışmalarını içerecek biçimde, emperyalist sömürüden aldığı “sus payı”na bağlayan teoriler, farklı uzantıları bulunan bir kuramsal çerçeve içerisinde derinlemesine tartışılmasını gerektirdiğinden, sorunsal farklı olan bu kitap bağlamında ele alınmayacaktır.

Sosyal demokrasinin Batı Avrupa toplumlarındaki seviyeni incelenirken, sol akımların ve bunların temsilcisi partilerin sürekli bir etkinlik alanını oluşturan yerel yönetimlerin, demokratikleşme sürecindeki yaşamsal işlevi de gündemdeki yerini alacaktır.

Kitabın son bölümleri, biraz da kaçınılmaz olarak, Türkiye'ye ayrılmıştır. Türkiye'nin "legal" sol geleneği içerisinde "su başındaki parti" görünümünü on yıllarca korumuş olan CHP'nin bir türlü yeterli düzeyde tartışılmayan "sosyal demokrat"lığı, sosyal demokrasinin ve örgütlü işçi hareketinin beşiği olan Batı Avrupa'ya ilişkin çözümler bağlamında, ana hatları ile değerlendirilecektir. Alışlagelmiş bir yaklaşımla CHP'nin sosyal demokrat olup olmadığını siyaset bilimi açısından "kanıtlamak" ya da "çürütmek" gibi bir sorunsal yerine, Batı dünyasının tekelinde olmayı sürdüren sosyal demokrasinin, demokratikleşmenin (ya da demokratikleşmemenin) derin sancuları toplumsal ve siyasal ilişkilerin her düzeyinde ifadesini bulan Türkiye'deki gelişme özellikleri açısından konuya yaklaşılabilecektir. Bu bağlamda, sırasıyla, Türkiye'de sosyal demokrasinin üzerine oturduğu temeller, köklü ve kemikleşmiş bir partinin düşünsel-örgütsel dönüşüm çabaları ve işçi sınıfı hareketinin ve içler acısı parçalanmışlığı ile gençlik hareketinin, sosyal demokrasi ile etkileşimi ele alınacaktır. Bu tartışmalara, sosyal demokrasinin itici gücü olarak yerel hareketlere ilişkin çözümler eşlik edecektir. Son olarak, önceki tartışmaların özetlenmesi yerine, güncel değerlendirmeler çerçevesinde sosyal demokrat hareketin gelecekteki gündemi ele alınacaktır.

II. SOSYAL DEMOKRAT ÖRGÜTLENMELER

«Mülklü sınıfların ortak iktidarına karşı işçi sınıfının, bir sınıf olarak hareket edebilmesinin tek koşulu, mülklü sınıflar tarafından kurulmuş tüm eski partiler dışında ve onlara karşı, kendi bağımsız siyasal partisini oluşturmak[tır].»
(I. Enternasyonal)²

“Sosyal demokrasi”, işçi sınıfının, kapitalist üretim ilişkileri içerisindeki başat siyasal örgütlenme biçimini nitelemektedir. Sanayi devrimi ile birlikte Avrupa’nın siyasal gündeminde belirleyici bir konuma yükselen işçi hareketi, süreç içerisinde kendi kitle örgütlerini oluşturmasının yanısıra, ondokuzuncu yüzyılın ortalarından başlayarak bütünleştiği sosyal demokrat akıma vücut kazandırarak sosyal demokrasiyi toplumda köklü değişiklikler yapmak üzere yola çıkan bir *harekete* dönüştürmüştür. Sosyal demokrat hareketin siyasal ifadesi olan partiler ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında çok ağır koşullar altında kurulur ve güçlenirken, yalnızca ulusal ve uluslararası düzeylerde örgütlenme ve emekçi kitleleri örgütleme sorunları ile uğraşmakla kalmayarak, demokratik hak ve özgürlüklerin elde edilmesi, genişletilmesi ve korunması mücadelesinin öncülüğünü de üstlenmişlerdir.

Bu mücadeleler, “önce dış düşmanlara karşı, sonra iç düşmanlara karşı”³ yürütülmüştür. Batı Avrupa’nın bir ucundan diğerine uzanan baskıcı rejimler tarafından sosyalizmin güçlenmesini ve örgütlenmesini engellemeye yönelik yasaların ve baskı, yasaklama, tutuklama ve diğer yıldırma politikalarının doruğuna ulaştığı ondokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğinde Engels, “işçi sınıfının ulusal ve uluslararası düzeylerde örgüt-

² Engels (1979b), s. 64; düzeltilerek aktarılmıştır.

³ Engels (1979f), s. 204.

lenme çabalarını yasadışı kılmak için kıta üzerinde ötümler aracılığıyla seferber edilmediği tek bir yer bile yok”⁴ derken, “dışarıya” karşı verilen mücadelelerin ölümcül boyutlarını ortaya koymaktaydı.

Öte yandan Marx, “siyasete karşı kayıtsızlığın havarileri” olarak nitelediği anarşistlerin ağzından alaycı bir ifadeyle aktardığı, “İşçi sınıfı, kendi siyasal partisini kurmamalı, hiçbir surette siyasal bir eylem yürütmemelidir”⁵ görüşünün tersini savunurken, Bolte’a yazdığı bir mektupta “önemli” kaydıyla düştüğü notta, “İşçi sınıfının siyasal hareketinin son amacı, doğal olarak siyasal iktidarı kendi hesabına ele geçirmektir, ve bunun için elbette ki, işçi sınıfının önceden örgütlenmesi, belli bir gelişme aşamasına ulaşmış ve doğrudan doğruya işçi sınıfının iktisadi savaşlarından çıkıp gelen bir örgütlenme zorunludur”⁶ demektedir. Bu bağlamda, işçi sınıfının mücadelesini ekonomik mücadelelere indirgeyen ve işçi partisinin önemini ve öncü konumunu yadsıyan anarko-sendikalist eğilimlere karşı “içer dönmek” olarak verilen mücadeleler de, “ortak düşman”la karşı sürdürülen mücadelelerden daha az sancılı olmamıştır.

Sosyalist mücadelelerin kaldırıcı durumundaki işçi hareketinin örgütlenme sürecindeki bu zorlu mücadeleler, işçi sınıfının siyasal temsilcileri olarak kurulan sosyal demokrat partilerin irdelenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Sosyal demokrasinin örgütsel temellerinin ele alındığı bu bölümde, ilk olarak, bu hareketin partileşme sürecine ve eğilimlerine yer verilecek, bunu uluslararası düzeydeki örgütlenme izleyecektir.

⁴ Engels, (1979c), s. 73; düzeltilerek aktarılmıştır.

⁵ Marx, (1979c), s. 114.

⁶ Marx, (1979a), s. 68.

2.1 Sosyal Demokrat Hareketin Partileşmesi

«...(İ)şçi partisinin, herhangi bir burjuva partisinin kuyruğu olarak değil, ama kendi amacı, kendine özgü siyaseti olan bağımsız bir parti olarak kurulması gerekir.»
(F. Engels)⁷

İşçi sınıfının kitle örgütlerinin kurulmaya ve güçlenmeye başlaması, köklü ve hızlı bir biçimde değişen toplumsal sınıf bileşenlerine koşut olarak, ondokuzuncu yüzyılım ortalarına denk düşmektedir. Siyasal hak ve özgürlüklerin genişletilmesi mücadelesinde işçi sınıfının temsilcileri olarak ortaya çıkan parlamento-dışı örgütlenmeler, öncelikle proletaryanın bir sınıf olarak örgütlenmesini sağlamak ve sosyo-ekonomik koşulların iyileştirilmesi, genel ve eşit oy hakkı, sendikal haklar vb. için parlamento içerisinde mücadele ederek siyasal erki ele geçirmek amacıyla siyasal partilere dönüşmeye başlamıştır.

Sosyal demokrat olarak nitelendirilebilecek ilk parti, Fransa'da *Parti Démocrate-Socialiste* adı altında 1849 yılında kurulmuştur. Partinin sınıf doğası ve dünya görüşünün resimlendiği *Onsekiz Brumaire*'de Marx, sosyal demokrasinin “uzlaşmacı” yönüne ilişkin olarak daha sonraki onyıllarda alevlenecek tartışmaların kıvılcımını çakmaktadır:

«Küçük burjuvazi ile işçiler, burjuva koalisyonunun karşısına, sosyal demokrat parti olarak adlandırılan kendi koalisyonları ile çıkmışlardı. (...) Ortak bir program yapıldı, ortak seçim listeleri hazırlandı ve ortak adaylar öne sürüldü. Proletaryanın sosyal istekleri devrimci içeriğini yitirirken, demokratik bir yön kazandı. Küçük burjuvazinin, saf politik biçimlerinden uzaklaşan demokratik isteklerinin ise sosyalist yönleri ortaya çıktı. Böylece *sosyal demokrasi* kuruldu.»⁸

⁷ Engels (1979a), s. 62.

⁸ Marx (1975c) s. 46-47; özgün vurgu; düzeltilerek aktarılmıştır.

Bu erken partileşme sonrasında işçi sınıfının, baskıcı rejimlerin yarattığı ağır ve güç koşullar altında gelişmesini sürdüren sosyalist hareketin ivmesiyle ulusal ve uluslararası düzeylerdeki yoğun örgütlenme ağı, 1860'lı yıllarda örülmeye başlanmıştır. İşçi sınıfının ilk uluslararası kitle örgütü olan Birinci Enternasyonal, 1864 yılında Londra'da yapılan Uluslararası İşçi Konferansı'nda kurulmuştur. Birinci Enternasyonal'in örgütleyicisi, önderi ve Konferans'a yön veren belgelerin hazırlayıcısı olan Marx'ın görüşleri doğrultusunda disiplinli ve güçlü bir merkezci yapıya sahip olan Enternasyonal, bir yandan uluslararası dayanışmanın ve sosyalist hareketin güçlendirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında önemli bir rol oynarken, öte yandan işçi sınıfının ulusal bağlamlardaki siyasal ve ekonomik mücadelesini yönlendirmiştir. Birinci Enternasyonal'in Marx ile Bakunin arasındaki tartışmaların ağırlığı altında çatırdamaya başladığı yıllarda Engels, Enternasyonal üyelerine, 1871 Londra Konferansı'nın sosyalist bir devrimin önkoşulu olarak her Avrupa ülkesinde yasal işçi sınıfı partilerinin oluşturulması yönündeki kararını anımsatmaktaydı.⁹

İşçi sınıfı partilerinin kurulması yönündeki bu yeşil ışık bağlamında Batı Avrupa'da sosyal demokrat hareketin partileşmesi, genelde Almanya ve İngiltere'nin başı çektiği iki farklı çizgide gerçekleşmiştir. Almanya'da, genel oy hakkının (yaklaşık tüm diğer ülkelerdeki benzer gelişmelere koşut olarak, önceleri yalnızca erkekler için) elde edilmesini izleyen yıllarda, parlamenter çerçevede mücadele verecek güçlü kuramsal temellere dayalı bir parti kurulmuş, işçi sınıfı örgütleri ve sendikal hareket bu partinin şemsiyesi altında gelişmiştir. İngiltere'nin başı çektiği diğer eğilim, sosyal demokrat hareketin parlamento-dışı

⁹ Engels (1979b), s. 64.

örgütlenme yoluna gitmesi ve böylelikle, büyük ölçüde *baskı grubu* olarak işlev görmesidir.

Almanya’da 1860’lı yıllar, uluslararası düzeydeki örgütlenmeye koşut olarak, işçi sınıfının ulusal düzeydeki örgütlenme mücadelesini nitelemektedir. Bu onyılda, Prusya monarşisi karşısındaki konumunu giderek güçlendiren Alman burjuvazisinin denetimindeki işçi örgütlerinden kopan emekçi yığınlar, iki farklı sosyalist görüş çevresinde toplanmaya başlamışlardır. Alman işçi sınıfını temsile aday olan ilk önemli örgütlenme 1863 yılında gerçekleşmiş ve çoğunluğunu Berlin ve Leipzig kentlerindeki işçilerin oluşturduğu Alman İşçileri Genel Birliği kurulmuştur. Araları sözde “Ücretlerin Tunç Kanunu” nedeniyle açılmadan önce Marx’ın 1868 yılında “Onbeş yıllık uyuklamadan sonra Almanya’daki Emekçi hareketini Lassalle uyandırdı; bu, onun ölmez meziyeti olarak kalacaktır”¹⁰ sözleriyle övgüsünü alan Ferdinand Lassalle önderliğinde kurulan bu örgüt, daha sonraları yaygın olarak “devlet sosyalizmi” olarak anılacak bir yaklaşımla, sosyalizmin halkın denetimi altında *devlet eliyle* kurulmasını öngörmekteydi. Birliğin kuruluşundan bir yıl sonra Lassalle’in ölümü üzerine yerine geçen Schweitzer yönetiminde bu örgütün dünya görüşünün sol-liberal çizgide kristalleşmesi üzerine, Marx ve Engels ile yakın ilişkilerini kesintisiz sürdüren August Bebel ile Wilhelm Liebknecht önderliğindeki bir başka kesim 1868 yılında, Birinci Enternasyonal’in temel ilkelerini benimseyen Alman İşçi Birlikleri Kongresi’ni oluşturmuştur. Kısa bir süre sonra, 1869 yılında Eisenach’ta kurulan Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SDAP), Enternasyonalci işçi birliğinin siyasal alandaki temsilcisi duruma gelmiştir.¹¹

¹⁰ Aktaran: Lozovski (1975), s. 48.

¹¹ Kolakowski (1978), s. 9-11 ve Förster (1977), s. 24.

Farklı işçi birlikleri biçiminde kutuplaşmış bulunan Eisenach sosyalistleri ile Lassalle yandaşlarını bir araya getirecek Alman işçi sınıfının bütününe temsil edecek bir parti kurma tasarımı, Lassalle'ın ölümünden on yıl kadar sonra gerçekleşmiş ve her iki örgüt 1875 yılında yapılan Gotha Kongresi sonrasında, Alman Sosyalist İşçi Partisi'nin çatısı altında birleşmiştir. İmparator I. Wilhelm'e karşı suikast girişimini gerekçe göstererek 1878 yılında Bismarck'ın yürürlüğe koyduğu "anti-sosyalist" yasanın kısıtladığı siyasal ortamda çalışmalarının büyük bölümünü yeralında ve çoklukla "uzaktan kumandalı" olarak sürdürmek zorunda kalan parti, bu yıllar boyunca Gotha Kongresi'nin "uzlaşmacılığında" sınırlanarak, 1891 Erfurt Kongresi ile Marksist köklerine, önemli ölçüde, geri dönmüştür.

"Bismarck Yasası"nın işlerliğini fiilen 1890 yılında yitirmesinden sonra yeniden yüzeye çıkan parti, 1891 yılında adını Sosyal Demokrat Parti (SPD) olarak değiştirmiştir. Kuruluşunun ardından SPD, sosyal demokrat kitle hareketini derinden etkileyen ve yönlendiren bir parti olarak siyaset sahnesindeki kalıcı yerini almıştır.

İngiltere'de 1870'li yıllardan başlayarak işyerinde ve parlamentoda gücünü giderek arttıran sendikal hareket, uzun yıllar boyunca toplumsal etkinliğini, bir parti tarafından temsil edilmeden sürdürmüştür. 1871 yılında İngiliz sendikaları, işçi hareketini bünyesinde toplayan İşkolu Sendikaları Kongresi'ni (TUC) oluşturmuşlar ve siyasal taleplerini, hükümete, TUC bünyesindeki Parlamento Komitesi kanalıyla aktarma yoluna gitmekle yetinmişlerdir. Gerçekten de, 1877 yılında Alman SPD, yarım milyon seçmenin desteğiyle *Reichstag*'a 13 temsilci gönderirken, aynı dönemde İngiltere'de Alman modeline benzer çizgilerdeki Sosyal Demokrat Parti'yi kurma ve kurumlaştırma çabaları sonuçsuz kalmaktaydı. Bu çerçevede, sosyal demokrat-

ların özellikle sendikalar *tarafından* ya da sendikalar *için* mücadelesi verilen sosyo-ekonomik talepler üzerinde durmaları, bir tür “sendikal baskı grubu” biçiminde etkinlik göstermelerine yol açmıştır.¹²

Engels, 1881 Nisan’ında, “...işçi sendikaları, işçi sınıfının ileri karakolu olarak görevlerini unuttular. Bu yeni silah [seçim hakkı], on yılı aşkın süredir ellerinde, ama kılıcı kınından çıkarmadılar bile...”¹³ diyerek İngiliz işçi hareketinin bu potansiyeli yönlendirecek biçimde örgütlenememesini eleştirmekteydi. Bu dönemde İngiliz sendikaları, işçilerin toplumsal koşullarının iyileştirilmesi umutlarını sol-liberallere bağlamışlar ve üyelerinin oylarını, işçi sınıfının doğrudan temsilcileri olarak kurulma uğraşındaki partiler yerine Liberal Parti’ye yönlendirmeyi yeğlemişlerdir. Bu bağlamda Engels, kıta Avrupa’sındaki sosyalist hareketin dinamizminden oldukça uzak olarak gördüğü İngiliz işçi sınıfı için “Liberal Parti’nin kuyruğu” deyimini kullanmaktan kaçınmamıştır.¹⁴

Gerçekten de, İngiliz sendikalarının ondokuzuncu yüzyılın sonlarından başlayarak desteklerini Liberal Parti’den İşçi Partisi’ne kaydırmalarının ardında yatan nedenler arasında sosyalist hareketin giderek güçlenmesi olduğu kadar, Liberal Parti’nin süreç içerisinde kendi “kuyruğunu kopartması”, dönemin bir sendikal liderinin deyişiyle, Liberallerin sendikaları “kapı dışarı etmesi”nin¹⁵ de bulunduğu söylemek, abartılı gözükmemektedir.

¹² Bkz. Pelling (1979), s. 13 ve Nairn (1964), s. 50.

¹³ Engels (1976a), s. 64.

¹⁴ Engels (1976b), s. 94.

¹⁵ Pelling (1979), s. 224.

İngiliz İşçi Partisi, sendikal hareketin özgül doğası nedeniyle, büyük ölçüde parlamento içerisinde doğup gelişmiş, Almanya örneğinin temel taşını oluşturan ideolojik ve doktriner bağlantıların etkisi çok daha sınırlı kalmıştır. Engels ile birlikte İngiltere’de bulunduğu süre içerisinde partileşme sürecinin sancılarını birinci elden gözlemlene olanağı bulan Eduard Bernstein’in belirttiği gibi:

«İngiliz sendikaları (...) büyüdükçe, doktriner demokratizmin ayırt edici özelliklerinden (bağlı milletvekilliği, aylıksız memur, güçsüz merkez temsilciliği) giderek vazgeçmek zorunda kalmışlar ve temsilci meclisleri ile, aylıklı memurları ile, yetkili merkez yönetimi ile başarıya ulaşmaya hazır bir demokrasiyi geliştirmeyi öğrenmişlerdir.»¹⁶

Bu bağlamda, ilk partileşme çabalarının ürünü olarak Hyndman’ın öncülüğünde 1881 yılında Sosyal Demokratik Federasyon (SDF) oluşturulmuştur. Çok sayıda siyasal eğilimi bünyesinde barındırmaya çalışan SDF, güçlenmekte olan “yeni sendikacılık” hareketi ile bütünleşmemekle birlikte, farklı siyasal partilerin doğuşuna gebelik etmiştir. 1889 yılında Keir Hardie yönetiminde kurulan İskoç İşçi Partisi, 1893 yılında kurulan Bağımsız İşçi Partisi’nin çekirdeğini oluşturmuştur. Bu parti SDF’yi geri plana iterek, güçlenen sendikal hareketin bir bölümü ile Liberal Parti’den uzaklaşanları bünyesinde toplama-yı başarmıştır. SDF içerisindeki köktenci sol kanadın bir bölümü 1903 yılında koparak Sosyalist İşçi Partisi’ni oluştururken, diğer kesim 1911 yılında Federasyon’u İngiliz Sosyalist Partisi’ne dönüştürmüştür. Bu renkli gelişmeler arasından İngiliz sosyal demokrasisinin en güçlü temsilcisi olarak ortaya çıkan İşçi Partisi, Hardie geleneğinin bir uzantısı olarak, sendikal

¹⁶ Bernstein (1985), s. 186-187; düzeltilerek aktarılmıştır.

etkinliklerin denetim altına alınmasını amaçlayan yasalar karşısındaki mücadele sonrasında 1906 yılında elde ettiği yeni kimlikle, sendikal hareket ile etkileşimini kesintisiz sürdüren bir parti olarak kurulmuştur.¹⁷

Fransa'da Paris Komünü sonrasında baskıcı rejimin geriletği işçi hareketi, 1870'lerin sonlarında hızlı bir toparlanma sürecine girmiş, buna koşut olarak partileşme sürecinde de atılımlar yaşanmıştır. Komün sonrasında ilk işçi partisinin kurulması kararı, 1879 Marsilya Kongresi'nde alınmıştır. Guesde ve Lafargue'ın önderliğinde kurulmasına başlanan Fransız İşçi Partisi, büyük ölçüde Marx'ın kendisi tarafından kaleme alınan Le Havre Programı'nın ilkeleri doğrultusunda, toplumun devrimci yollardan sosyalizme dönüştürülmesini öngören bir parti niteliğini taşımaktaydı. İşçi Partisi, kuruluşunu birkaç yıl içerisinde tamamlayarak, gelişmekte olan sendikal hareketi temsile talip olmakla birlikte, bu dönemde Fransız sosyalizminin sayısız parçacıklara bölünmesinin önüne geçememiştir.

Sınıf mücadelesinin parlamenter-demokratik kurumlar dışında sürdürülmesi, devletin bir kurum olarak kaldırılması ve üretimin sendikalara devri gibi özünde Proudhoncu anarşizmin ana ilkelerini taşıyan sendikalizm anlayışlarıyla Fransız sendikaları, işçilerin temsilcileri olma savıyla ortaya çıkan partilere uzun yıllar kök söktürmüşlerdir. Böyle bir ortamda Guesdizm, Proudhoncu anarko-sendikalizmin İspanya'dan sonraki en güçlü sığınaklarından biri olan Fransız sendikaları karşısında kendisini kabul ettirmekte yetersiz kalmıştır. Bu durumun parti-içi çelişkileri derinleştirmesi sonucunda 1882 Saint-Etienne Kongresi sonrasında Paul Brousse önderliğindeki ılımlı kanat ayrıla-

¹⁷ Cole (1969), s. 224.

rak, Sosyalist İşçiler Federasyonu adı altında yeni bir parti kurmuştur. Siyasal eylem yelpazelerini “olabilenin siyaseti” ile sınırlama eğilimlerinden ötürü “Olanakçılar” (*Possibilists*) olarak anılan bu parti, 1889 yılına kadar süren kısa yaşamında, sosyalist dönüşümün aracı olarak *yerel yönetimleri* gören ve mücadelenin *bu düzeyde* yürütülmesini öngören reformcu siyasetiyle ünlenmiştir. Yığınlara açık politika yerine bir avuç seçme militanın eylemini yeğleyen Blanquist eğilimli Devrimci Merkez Komitesi’nin 1881 yılında Komün’cü “eski tüfek” Vaillant’ın önderliğinde kurulmuş olması, Proudhoncu anarko-sindikalizmin bayraktarlığını yapan Allemanistlerin de Brousse’un federasyonundan ayrılarak 1890 yılında Devrimci Sosyalist İşçi Partisi’ni oluşturmuş olmaları, Fransız sosyalistlerin bölünmüşlüğüne perçinlemekteydi.¹⁸

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar parçalanmış bir durumda gelişmeye çalışan Fransız sosyalistleri, yeni yüzyıl ile birlikte bir araya gelmeye başlamışlardır. İlk birleşme 1901 yılında gerçekleşmiş, bir yanda Guesde ve Vaillant’ın partileri Fransa Sosyalist Partisi’ni oluştururken, öte yanda Brousse yandaşları, Allemanistler ve bağımsızlar, Jean Jaurès’in önderliğinde Fransız Sosyalist Partisi’ni kurmuşlardır. İkinci Enternasyonal’in 1904 yılında her ülkenin tek bir sosyalist parti tarafından temsil edilmesi yönünde aldığı kararın etkisini açıkça yansıtacak biçimde her iki parti, *Section Française de l’Internationale Ouvrière* (SFIO) adı altında 1905 yılında birleşmiştir.¹⁹

Alman SPD modelinden esinlenen diğer Batı Avrupalı ülkelerdeki sosyal demokratlar da 1880’li yıllardan başlayarak

¹⁸ Kolakowski (1978), s. 12-14.

¹⁹ Cole (1960), s. 323.

birbiri ardına kendi partilerini kurmuşlardır. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru İskandinavya'yı bir uçtan diğerine etkileyen hızlı sanayileşmeye koşut olarak işçi sınıfının temsilcisi olan kitle örgütleri de kurulmaya ve güçlenmeye başlamıştır. İskandinav ülkeleri içerisinde başı çeken Danimarka'da Sosyal Demokrat Parti, hızla büyüyen sendikalar ve işçi birliklerinin omuzlarında yükselerek, kuruluşunu Alman SPD'nin hemen ardından, henüz 1878 yılında "Sosyal Demokratik Federasyon" adı altında tamamlamayı başarmıştır. 1905 yılında İsveç'ten kopması öncesinde Norveç'te İşçi Partisi, 1883 yılında kurulan sendikalar federasyonundan aldığı güç ile 1887 yılında, İsveç Sosyal Demokrat Partisi ise bağımsız bir sendikalar federasyonundan yaklaşık on yıl önce, 1889 yılında kurulmuştur. 1890'lı yılların sonunda en iyi örgütlenmiş işçi hareketlerinden birine sahip olan Finlandiya'da Sosyal Demokrat Parti, kuruluşunu komşularına kıyasla biraz gecikmeli olarak, 1903 yılında tamamlamıştır.²⁰

Partileşmeleri Alman modeli üzerine bina edilen ülkelerden Avusturya'da sosyalist hareket, Almanya'dan ayrıldığı 1871 yılına kadar daha geniş çaplı bir hareketin içerisinde gelişmiş, Lassalle'ciler ile Eisenach sosyalistleri arasındaki mücadelenin bir parçasını oluşturmuştur. Ayrılışın ardından gücünü önemli ölçüde yitiren hareket, kısa bir zaman içinde radikal ve ılımlı kanatlar arasında bölünmüştür. Birleşme girişimlerinin somut sonuçlar vermesi için 1888 sonu ve 1889 yılı başında birbirini izleyen iki Hainfeld Kongresi'ni beklemek gerekmiş ve bu kongreler sonrasında Avusturya Sosyal Demokrat Partisi kurulmuştur. Belçika'da ise işçi hareketi, 1870'lerin ortalarına gelindiğinde gücünü kanıtlamış bulunuyordu. 1877 yılında kurulan Flaman Sosyalist Partisi ve Brabant Sosyalist Partisi, iki

²⁰ Bu gelişmeler için bkz. Abendroth (1974), s. 58 ve Beer (1965), s. 574.

yıl sonra Belçika Sosyalist Partisi'ni kurmak üzere birleşmişlerdir. Bu parti, şemsiyesi altına toplanmakta isteksiz davranan işçi sınıfı örgütlerini de önemli ölçüde bütünleştirecek biçimde, 1885 Brüksel Kongresi sonrasında Belçika İşçi Partisi adıyla kurulmuştur. Hollanda'da, Paris Komünü sonrasında Avrupa'yı kasıp kavuran baskıcı politikalarından payını aldıktan sonra geriye kalan işçi sınıfının toparlanmasında ilk ve önemli bir adım olarak 1888 yılında Sosyalist Birlik kurulmuştur. Bu hareketin partileşmesi ise bir süre daha gecikmiş ve Hollandalı sosyal demokratlar, partilerinin kuruluşunu 1893 yılında tamamlamışlardır. İsviçre'de ise, işçi hareketinin çekirdeğini oluşturan Grütli Derneği, kuruluşundan yaklaşık kırk yıl sonra, 1870'li yılların sonlarına doğru benimsediği sosyalist ilkelerin yayılmasında da öncülük etmiş, 1887 yılında beş büyük işçi örgütünün bir araya gelmesinin ardından İsviçre Sosyalist Partisi'nin oluşmasını sağlamıştır.²¹

Fransa ile birlikte anarko-sendikalizmin filizlendiği Akdeniz ülkelerinden İtalya'da işçi hareketinin gelişimi, Birinci Enternasyonal'in genel çizgisini yakından izlemiştir. Enternasyonal'in kuruluşunu izleyen yıllarda İtalya'nın dört bir yanında oluşturulan şubeler, bu birliğin bölünmesinin ardından ağırlıklarını Bakuninci görüşlerin kefesine koymuşlardır. Anarko-sendikalizmin etkisinden ancak 1880'li yılların başlarında sıyrılmaya başlayan İtalyan işçi örgütleri, kendi temsilcileri olan partiyi 1880 yılında kurmuş ve 1882 yılındaki yeni seçim yasasından yararlanarak Parlamento'ya temsilcilerini sokmayı başarmışlardır. 1888 Bologna Kongresi ile başlayan bir tasfiye akımıyla anarşistleri dışlayan işçi örgütleri, 1892 Cenova Kongresi sonrasında birleşerek İtalyan Sosyalist Partisi'ni oluşturmuşlardır. İtalya ile benzer çizgilerde gelişen ve güçlenen bir

²¹ Bu gelişmeler için bkz. Beer (1965), s. 548-576.

işçi hareketine sahne olan İspanya’da doruk noktasına ulaşan anarko-sendikalizm, henüz 1879 yılında kurulan ve 1888 Barselona Kongresi sonrasında ciddi bir programla ortaya çıkan İspanya Sosyalist İşçi Partisi’ni, Fransa’da Guesde’in işçi örgütleri ile olan talihsiz ilişkisini çağrıştıracak biçimde, desteksiz ve güçsüz bırakmıştır. Anarko-sendikalizmin gücü konusunda komşusu İspanya’dakini çağrıştıran bir oluşum sergileyen Portekiz’in de, Akdeniz kuşağındaki ülkeler ile aynı yazgıyı paylaştığı savının sorgulanması bu yıllarda değil, ancak diğerleri Avrupa Komünizmi’ni besleyip büyütürken, bu hareketin dışında kalmasından sonra gündeme gelmekteydi.

Henüz yirminci yüzyıla girilmeden kıtayı bir baştan diğerine kendi renkleriyle donatan sosyal demokrat partiler, kuşkusuz, her ülkede ayrı ayrı örgütlenmekle yetinmemiş, kapitalizmi “kendi kalesinde” kuşatmak üzere, Birinci Enternasyonal’den sonra soğumaya başlayan uluslararası dayanışma sorununa yeni bir soluk kazandırmışlardır.

2.2 Uluslararası Örgütlenme

«...(S)avaşım yılları boyunca onun bayrağını yüksekte tutan adamlar (...) şimdi gururla bağırabilirler: “Enternasyonal görevini yerine getirmiştir; büyük amacına – tüm dünya proletaryasının, kendisini ezenlere karşı savaşımında birliği sağlama amacına – tamamiyle ulaşmıştır!»
(F. Engels)²²

Sosyal demokrat hareketin ulusal bağlamlarda partileşmesine koşut olarak uluslararası düzeyde örgütlenmesinin temelleri de aynı dönemde atılmaya başlanmıştır. Birinci Enternasyonal’in etkinliğini yitirmesini izleyen yıllarda sosyal demokratlar, Enternasyonal’in, sosyalizmin başarıya ulaşmasının önkoşulu olarak uluslararası düzeyde örgütlenmenin gereği üzerindeki vurgusu doğrultusunda, uluslararası dayanışma için yoğun bir çaba göstermişlerdir.

Paris Komünü’nün külleri arasında Birinci Enternasyonal 1872 Lahey Kongresi’nden sonra bölünmüş, Genel Kongresey’in Amerika Birleşik Devletleri’ne taşınma kararını Enternasyonal’in dağıtılması kararı izlemiştir. 1876 yılında resmen sona eren Enternasyonal’den arta kalanları toparlama çabaları içerisine giren Federalistler’in öncülüğünde 1877 yılında, anarşist grupları bir araya getirmenin ötesine geçemeyen Verviers Kongresi yapılmıştır. Bu kongrenin hemen ardından aynı yıl Belçika’nın Gand (*Ghent*) kentinde Birinci Enternasyonal’i canlandırmak amacıyla toplanan Sosyalist Birlik Kongresi, Enternasyonal’in bölünmesine neden olan görüş ayrılıklarının yinelenmediği bir platform olmaktan öteye gidememiş, kongrenin tüm sol görüşlere açık uluslararası bir iletişim merkezi kurma

²² Engels (1979f), s. 204.

kararı yaşama geçirilememiştir. Bu kongreyi 1881 yılında İsviçre'nin Chur kentinde yapılan kongre izlemiş, sosyalist partilerin Almanya ve bir ölçüde Belçika dışında örgütlenmesini tamamlayamamış olması nedeniyle kongrede, sosyalist bir Enternasyonal'in kurulması koşullarının henüz olgunlaşmamış olduğuna karar verilmiştir. Bu karar, ikinci bir Enternasyonal oluşturma tasarımının terk edilmesi için gerekçe olarak kullanılmamış, yalnızca belirsiz bir tarihe ertelenmesine yol açmıştır.

Yeni bir Enternasyonal kurma tasarımına koşut olarak Birinci Enternasyonal'i yaşatma çabaları yeniden gündeme gelmiş, bu amaçla Fransız "Olanakçı" sosyalistlerinin önderliğinde Paris'te 1883 ve 1886 yıllarında iki Uluslararası İşçi Kongresi toplanmıştır. Somut sonuçlar alınamayan bu kongreleri 1888 yılında Londra'da İngiliz işçi sendikalarının çağrısı üzerine yapılan bir başka işçi kongresi izlemiştir. Londra Kongresi'nde İngiliz sendika önderlerinin kongreyi politika-dışı bir platforma çekmelerine tepki olarak Alman sosyalistleri, Fransız Guesdeciler ile birlikte, bir sonraki yıl Paris'te bir kongrenin toplanması için kolları sıvamışlardır. Aynı yıl için Fransız "Olanakçıları" da, Fransız Devrimi'nin bir sonraki yıl yapılacak olan yüzüncü yıl kutlamaları çerçevesinde, Londra Kongresi'nin kararları çizgisindeki yeni bir işçi kongresi için davet çıkarmaya başlamışlardır. Bu sancılı dönemde Hollanda ve Belçikalı sosyalistlerin arabuluculuk girişimlerinin sonuçsuz kalması üzerine 1889 yılında Sosyalist ve İşçi Kongreleri, aynı tarihlerde, Paris'te toplanmışlardır. Her iki kongrenin de amacı sosyalist stratejinin temel sorunlarını görüşmek olmakla birlikte, sosyal demokrat hareketin köktenci ve ılımlı kanatlarına denk düşen bu iki farklı kongre, Alman SPD'nin önderlerinden W. Liebknecht ve Fransız Blanquistlerinin önde gelen ismi

Vaillant'ın ortaklaşa yönetiminde birleşerek, İkinci Enternasyonal'i oluşturmuştur.²³

Soldaki her türlü düşünce akımını bünyesinde toplayan Birinci Enternasyonal'in merkezîyetçi yaklaşımı ve disiplinli yapısından farklı olarak esnek bir konfederasyon biçiminde kurulan İkinci Enternasyonal, dönemin sosyalist, sosyal demokrat ve işçi partilerinin uluslararası örgütü olmuştur. Birincisi gibi yönlendirici ve bağlayıcı bir merkez birimi olmayan İkinci Enternasyonal, toplam sekiz olağan kongresinden beşini, bir genel sekreterliği bile kurulmadan gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda İkinci Enternasyonal, sınıf mücadelesi, proletaryanın uluslararası dayanışması ve üretim araçlarının toplumsallaştırılması gibi ilkeleri benimsemiş olmakla birlikte, bu kavramları yerine göre daha dar ya da daha geniş ve esnek olarak yorumlama eğiliminde olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar uluslararası sosyalist hareketin önde gelen partisi, Alman SPD olmuştur. Parti, arkasındaki etkileyici üye ve seçmen desteği ve güçlü örgüt yapısının yanı sıra, August Bebel ve Wilhelm Liebknecht gibi ünlü önderleriyle, Marx'ın "halefi" Karl Kautsky ve Engels'in "sekreteri" Eduard Bernstein gibi güçlü kuramcılarıyla, daha sonraki yıllarda güçlenen Spartakist hareketin başını çeken Rosa Luxemburg ve onunla aynı yazgıyı paylaşan (Wilhelm'in oğlu) Karl Liebknecht gibi "üvey evlatları" ile, uluslararası sosyalist hareketi yönlendiren ve aynı çizgideki dünya görüşünü paylaştığı diğer partilere önderlik ve "ağabeylik" eden parti olmuştur. Almanların yanı sıra Avusturya, Fransız ve Belçikalılar da İkinci Enternasyonal içerisinde göreceli ağırlıklarını hissettirmelerine karşın İngiliz, Hollandalı ve İtalyanlar ile sahneye ikinci perde-

²³ Bu dönem ile ilgili olarak bkz. Cole (1960), Bölüm I.

de giren İskandinav ülkeleri, İkinci Enternasyonal içerisinde geri planda kalmışlardır.

İkinci Enternasyonal, ilk yıllarında, kendisini Birinci Enternasyonal'i parçalayan anarşist akımlardan soyutlama mücadelesi verirken, daha sonraki yıllarda kongrelerin gündemini, giderek güçlenen reformizme karşı alınacak tavır ve bu bağlamda kapitalizm içerisinde kapitalizme karşı mücadele yöntemi ve araçlarının niteliği üzerindeki tartışmalar belirlemiştir. İkinci Enternasyonal'in ilk çöküşünü hazırlayan yıllar ise savaş tehdidi karşısında Jaurès'in deyişiyle, "Ne vatana, ne de sosyalizme ihanet"²⁴ ikileminden çıkış yolu aramakla geçmiştir.

Enternasyonal'in 1907 yılındaki Stuttgart Kongresi'nde alınan ve daha sonraki kongrelerde yinelenen karar uyarınca, bir savaş çıkması durumunda savaşın doğuracağı siyasal ve ekonomik bunalımdan "kapitalizmin egemenliğinin çöküşünü Hızlandırmak" için yararlanmak tasarısına karşı savaş çıktığında işçiler, "silahlarını kendi burjuvazisine çevirmek" yerine, kendi ülkeleri adına diğer ülkelerin işçileri ile savaşa girmekten kaçınmamıştır. Gerçekten de, Bakunin'in öngördüğü gibi, "uluslararası dayanışmayı yurtseverliğe feda eden işçiler kendilerini yabancı bir Devletin işçilerine karşı kendi burjuvazileriyle birleşmek zorunda kalmak gibi hayli bahtsız bir durumda" bulmuşlardır.²⁵ Bu çerçevede İkinci Enternasyonal, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından hemen sonra, 1914 Brüksel Kongresi'nin ardından çözülmüştür.

İkinci Enternasyonal'in dağılmasının ardından sosyalistler, birbirini izleyen uluslararası toplantılarla dirsek temasla-

²⁴ Aktaran: Beer (1965), s. 542.

²⁵ Bakunin (1976), s. 280.

rını sürdürmüşlerdir. Savaşın sıcaklığı içerisinde Uluslararası Sosyalist Kadınlar Bürosu 1914 yılında toplanmış, bunu bir yıl sonra yapılan Sosyalist Gençlik Enternasyonalî izlemiştir.²⁶ 1915 yılı, bu dönemde iz bırakan büyük bir sosyalist konferansa da sahne olmuş, İtalyan ve İsviçreli sosyal demokratların girişiyle İsviçre’de ilk Zimmerwald Konferansı toplanmıştır. Bunu 1916 yılındaki Kienthal Konferansı izlemiş, her iki konferansta da Enternasyonal’in mirasının paylaşılma sorunu gündemdeki yerini korurken, Bolşeviklerin bir Üçüncü Enternasyonalî oluşturma önerileri filizlenmeye başlamıştır. Bu konferansları yeni bir Zimmerwald Konferansı izlemiş ve bunun da sonuçsuzluğu, Üçüncü Enternasyonal’in kuruluş çalışmalarını hızlandırmıştır.

1917 Bolşevik Devrimi sonrasında 1920 yılında Üçüncü Enternasyonal’in (*Komintern*) kurulması ile birlikte uluslararası işçi hareketi, tarihsel “sağ ve sol-kanat sosyalistler” ayrımına yeni bir açılım getiren “komünist” ve “sosyalist” bileşenlere bölünmüştür. Komintern’e girişin önkoşulu olarak Lenin tarafından konulan ünlü “yirmibir ilke”nin zorla benimsetilmesi konusundaki baskılar, Bolşevik tarzı parti örgütlenmesi ve politikaları benimsemeye yanaşmayan sosyal demokrat güçlerin kopuşunun dönüm noktasını oluşturmuştur.

1920’li yılların başlarında, Üçüncü Enternasyonal’in kurulmasından sonra kendilerini bu gruptan saymayan, ancak İkinci Enternasyonal ile görüş ayrılıkları bulunan sosyal demokrat gruplar, yeni bir arayış içerisinde, “İkibuçuk’uncu” olarak nitelenen Viyana Enternasyonalî’ni oluşturmuşlardır. “İkibuçuk” yaftası, Viyana Enternasyonalî önderlerinden F. Adler’in deyişiyle, “iktidarsız” Bern (İkinci Enternasyonal) ile

²⁶ Abendroth (1974), s. 82.

“terörist” Moskova (Komintern) arasında bir seçenek yapma konusundaki isteksizlikten kaynaklanmaktaydı.²⁷

Komintern’in 1921 yılında yapılan Üçüncü Kongre’sinde geliştirilen “Birleşik Cephe” politikasının ılımlı ortamından yararlanarak her üç Enternasyonal’in temsilcileri 1922 Nisan’ında Berlin’de ilk ve son kez bir araya gelmişlerdir. Sonuçta “asgari müşterek” olarak, sendikaların da çağrılı olacağı uluslararası bir işçi konferansının hazırlıklarını yürütme amacı ile ortak bir komisyon oluşturulmasının ötesine geçilememiştir. Bu sınırlı çabalar bile, Komintern’in 1922 yılında yapılan Dördüncü Kongre’sinin her türlü uzlaşma zeminine kapılarını kapatması üzerine sonuçsuz kalmıştır. Bu ortak toplantı, İkinci ve Viyana Enternasyonallerini yakınlaştırmış ve iki Enternasyonalini birleştirme çabalarının 1923 Hamburg Konferansı’nda meyvelerini vermesi üzerine her iki Enternasyonal da ortadan kaldırılarak, yerine İşçi ve Sosyalist Enternasyonal (LSI) kurulmuştur.

Birinci Enternasyonal’in “doğrudan ve yasal mirasçısı” olarak kurulmasının ardından 1920’lerin başında sosyalist hareketin sosyal demokrat ve komünist bileşenlere ayrılmasına yol açan Moskova merkezli Komintern’in çağrısı üzerine Batı Avrupa ülkelerinde örgütlenen komünist partiler, başlangıçta, kapitalizm altında köklü reformlar gerçekleştirilmesini olanaklı görmemişler, “burjuva politikası”nda yer alarak parlamentolarda çoğunluk sağlamak amacı yerine, parlamento-dışı siyasal etkinlik gösterme eğiliminde olmuşlardır.

Sosyal demokrat ilkeleri benimseyen partilerin, Lenin tarafından *işçi partisi* olarak görülmeyle birlikte, burjuvazinin politikalarını yürütmelerinden ötürü işçi sınıfı içerisinde birer

²⁷ Niemeyer (1966), s. 171.

“toplumsal hain”²⁸ olarak nitelendirilmesine koşut olarak, Komintern, İkinci Enternasyonal’e bağlı partilere sıcak bakmamıştır. Gerçekten de, Komintern’in ilk Başkanı Zinoviev’in Dördüncü Kongre’ye sunduğu raporda, “günümüzün, belki de çağımızın en acil görevi, uluslar arası karşı-devrim içerisindeki en güçlü etken olan Sosyal Demokrasi’nin yenilgiye uğratılmasıdır” ifadesi yer almaktaydı.²⁹

İki Enternasyonal’in birlikte varolmasının sancuları daha sonraki on yıllarda da kesintisiz sürmüştür. Komintern’in 1924 yılında yapılan Beşinci Kongre’inde ileri sürülen ve özellikle 1928 yılındaki Altıncı Kongre’den sonra doruk noktasına erişen “sosyal faşizm” tezinin geçerli olduğu *Üçüncü Dönem* politikaları boyunca sosyal demokrat partiler “sosyal faşist” olarak nitelendirilmiştir. Henüz Beşinci Kongre sonrasında Zinoviev, burjuvazinin “sağ eli” olarak faşistleri, “sol eli” olarak da sosyal demokratları göstermekteydi.³⁰ Zinoviev’in sosyal demokrasi üzerine “tezlerini” Üçüncü Dönem boyunca “derinleştiren” Stalin, sosyal demokrasiyi faşizmin *ılımlı kanadı* olarak göstermiş ve faşizm ile sosyal demokrasinin gerçekte “ikiz” oldukları³¹ görüşüyle siyaset bilimi literatürüne acı bir “tebesüm” katmıştır.

Batı Avrupa sosyal demokrasisinin, sosyal faşizmin “larva” gibi eşiğinde ya da “kelebek” gibi tamamlanmış evrelerinde olduğu görüşünün benimsendiği Üçüncü Dönem politikaları boyunca Komintern tarafından tüm işçi örgütleri “kapitalist cepheye karşı her türlü eylem için olası en geniş güç birliği”ne çağrılmış ve “tabandan birlik” ilkesi doğrultusunda sosyal de-

²⁸ Bkz. Poulantzas (1979), s. 151.

²⁹ Niemeyer (1966), s. 172.

³⁰ Aktaran: Claudin (1975), s. 152.

³¹ Aynı yerde, s. 153.

mokrat işçiler ile, partilerinin bağlamı dışında ilişkiler kurulması amaçlanmıştır. İşçiler, 1921 yılında Moskova’da kurulan ve ilk toplantısını Komintern’in Üçüncü Kongre’si ile aynı tarihte yapan Kızıl Sendika Enternasyonalî’nin (*Profintern*) bünyesinde toplanmaya çağırılmış, kitlelerin siyasal bilinç kavuşturulması hedeflenmiş ve “sermayenin bunalımlarının derinleşmesi” beklenmiştir. “Tüm temel kuramlarını emperyalist politikalarından ödünç almış olması” nedeniyle sosyal demokrasi, uluslararası komünist hareketin *baş düşmanı* olarak görülmüştür.³²

Batı Avrupalı komünist partilerin iki dünya savaşı arasındaki dönemde gerek Halk Cephesi hükümetlerinde yer almaları ve gerekse toplumlarındaki diğer liberal-demokrat siyasal güçlerle işbirliği yapmaları nedeniyle *reformcu* renk almış olmalarına karşın bu girişimlerin kritik durumların üstesinden gelebilmek, yani önceleri yükselen faşizm tehlikesini savuşturmak, sonraları da savaş sonrası Avrupa’sının bir yandan sosyal yaralarını sararken, öte yandan da ekonomik ve siyasal açıdan yeniden yapılanmasını sağlamak amacıyla benimsenen “stratejik geri çekilmeler”in ötesinde olduğunu savunmak güçtür.³³

İki savaş arasındaki dönemde komünist partiler, özgül tarihsel kimliklerini ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi ile olan örgütsel bağlarını önemli ölçüde korumuşlardır. Bununla birlikte, Avrupa’da kırmızı renklerin pastelleşme sürecinin temelleri de bu dönemde atılmış ve Komintern’in yeni politikaları çerçevesinde her ülkenin “somut koşulları”na bağlı olarak tekmerkezciliğe esneklikler getirilirken, Üçüncü Enternasyonal’e

³² Bkz. Niemeyer (1966), s. 185.

³³ Menashe (1980), s. 122.

bağlı partilerin, Dimitrov'un 1937 yılındaki sözleriyle, "kendi kanatları ile uçma" zamanının geldiği belirtilmiştir.³⁴

1943 yılında dağılan Komintern'in ardından Sosyalist İşçi Enternasyonu de İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması sonrasında işlevini yitirmiştir. Savaş sonrasında, 1951 yılında, Frankfurt'ta bugünkü Sosyalist Enternasyonel kurularak, sosyal demokrat hareketin uluslararası örgütlenmesini günümüze taşımıştır.

Batı Avrupalı sosyalistlerin bölünmesine yol açan Komintern'in kuruluşunu izleyen on yıllarda, bir yanda devrimin kaçınılmazlığını savunan, *proletarya diktatörlüğünü* kurmayı amaçlayan, Moskova çizgisindeki merkezci parti sistemini benimseyen komünist partilerin, diğer yanda *burjuva demokrasisi* çerçevesinde gerçekleştirilecek reformlar yoluyla sosyalizme "yumuşak iniş" yapmayı öngören, çoğulculuğa ve parlamenter-demokratik ilkelere sıkıca bağlı sosyal demokrat, sosyalist ya da işçi partilerinin ortaya çıkması, sosyal demokrat hareketi derinden etkilemiştir. Bu bağlamda sosyal demokrasi, bir yanda uluslararası işçi hareketinin özgül gelişimine yön verir ve biçimlendirirken, öte yandan kendi biçim ve içeriği de büyük ölçüde bu etkileşim sonucunda belirlenmiştir.

³⁴ Bkz. Cogniot (1975), s. 137.

III. SOSYAL DEMOKRASİNİN KURAMSAL TEMELLERİ

«Sadece amacı gösterme; ona varılması için geçilecek yolu da göster. Çünkü amaçla ona erişme yolu birbirine öylesine bağlı şeyler ki, biri değişince öbürü de değişir. Her yeni yol yeni amaçlara götürür insanı.»
(F. Lassalle)³⁵

Marx'ın ünlü *Onbirinci Tez*'ini çağrıştıracak biçimde, dünyayı "yorumlamak" ile yetinmeyen ve köklü bir değişim amaçlayan sosyal demokrasinin, siyasal bir hareket olarak eylemlerini, başlangıçtan bu yana güçlü kuramsal temellere oturtmak için büyük bir uğraş vermesi gerekmiştir. İşçi sınıfı hareketine koşut olarak gelişen sosyal demokrasi, kapitalizm altında burjuvazinin hareket alanını emekçi kitleler yararına daraltmak amacıyla, daha çok eyleme dönük ve günlük mücadelelerin yürütülmesine yönelik etkinlik göstermiştir. Pratiğe dönük parti ve örgüt yapısıyla sosyal demokrasi, dönemin farklı sosyalizm anlayışlarını süzgeçten geçirerek, bunların kendi örgüt yapısını haklı kılacak bir sentezini oluşturmak yoluna gitmiştir.

Sosyal demokrasinin sözkonusu eklektizmine (seçmeciliğine) ilişkin erken bir uyarı, Lassalle yandaşları ile Eisenach sosyalistlerini aynı çatı altında birleştiren Gotha Kongresi'nde benimsenen program dolayısıyla Marx'ın, Gotha Programı'nı eleştirisi ile ilgili olarak yazdığı mektupta parti önderlerine, birleşmek zorunda kalmaları durumunda, hareketin pratik amaçlarını yerine getirmek üzere anlaşmalara girmeleri, ancak ilkeler

³⁵ Aktaran: Sarıca (1977), s. 154.

üzerinde pazarlığa oturmamaları, teoriden ödün vermemeleri yönündeki sözlerinde ifadesini bulmuştur.³⁶

Her türlü sosyalizm anlayışının alt çizgisi olan kitlelerin harekete geçirilmesi ve burjuva toplumundaki tüm kurumların köktenci bir biçimde yenilenmesi süreci yoluyla gerçekleştirilmesi tasarlanan *niteliksel* değişimin *yöntemi* sözkonusu olduğunda, sosyal demokrasinin her sosyalist çiçekten bal toplama eğilimi, hareketin gelişimini derinden etkileyen bir sorunsala dönüşmüştür. Tarihsel gelişim süreci içerisinde sosyal demokrasinin, son hedef olarak dört elle sarıldığı toplumu dönüştürme tasarımı ile bu tasarımı gerçekleştirmek yönünde izlenmesi öngörülen yol, bir başka deyişle, “amaç” ile “araç” arasındaki diyalektik ilişki, sosyal demokrasinin kuramsal seçmeciliği ile sulandırılmıştır. Sonuçta, amaç uğruna sürdürülen mücadelelerin bir *araç* olmaktan çıkıp *amaca* dönüşerek, sosyalist dönüşümü ikame etmesi sözkonusu olmuştur.

Amaç ile *araç* arasındaki bu kuramsal belirsizlik, sosyal demokrasinin, içerisinde mücadele ettiği gelişmiş kapitalist toplumsal yapılarıdaki sınıfsal ilişkilere ve “sosyalist olmayan demokrasi” olgusuna yaklaşımındaki köklü değişimlerin, bu partilerin kuramsal, stratejik ve örgütsel konumları üzerindeki etkilerinin irdelenmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda, sosyal demokrasiyi günümüzdeki konumuna getiren koşulları kendi bağlamına oturtabilmek amacıyla, sosyal demokrat partilerin dayandığı kuramsal temellerin biçimlenme ve olgunlaşma sürecinin ele alınmasında yarar görülmektedir.

³⁶ Marx (1979d), s. 14.

3.1 Sosyal Demokrasinin “Devrimci” Reformculuğu

« Burjuva diktatörlüğüne karşı ayaklanma, toplumda bir değişiklik yapma gereksinmesi, kendi devindirici organları olarak cumhuriyetçi-demokratik kurumların korunması, kesin ve kararlı devrimci güç olarak proletaryanın çevresinde toplanmak – işte sosyal-demokrasi partisinin, kızıl cumhuriyet partisi denen partinin, ortak ayırıcı özellikleri bunlardır.»
(K. Marx)³⁷

1860’lı yılların sonlarından başlayarak işçi sınıfının başlıca temsilcileri durumuna gelen sosyal demokrat partiler, etkinliklerinin ilk on yıllarında, dünya görüşlerinin temel taşı olarak oluşturulan tarihsel materyalizme koşut olarak, varolan toplumları “devrimci” bir biçimde sosyalizme dönüştürmeyi amaçlamışlardır. Sosyal demokrasinin özgün *devrimci* nitelemesi, sosyal demokrat partilerce, sonuçta toplumsal bir dönüşümün gerçekleştirilmesi ve kapitalizmin yerine sosyalizmin kurulması hedefine ulaştıracak kapsam ve içerikteki reformlara dayalı kademeli bir programın uygulanmasına dayanmaktaydı.

Bu bağlamda sosyal demokrat partiler, bir yandan “hedeften göz ayırmadan” gerçekleştirmeyi öngördükleri “asgari” reform paketleri nedeniyle *evrimci*, öte yandan “son hedef” olarak köklü bir toplumsal değişiklik amaçlamaları nedeniyle *devrimci* olma özelliğini, birlikte ve karşılıklı etkileşim içerisinde sürdürmekteydiler. Rosa Luxemburg, “Sosyal demokrasi açısından, sosyal reform ile sosyal devrim arasında kopmaz bir bağ vardır. Çünkü sosyal reform uğruna verilecek mücadele *araç*, sosyal devrim ise *amaçtır*” derken, sosyal demokrasinin evrimciliği ile devrimciliği arasındaki diyalektik ilişkiyi vurgulamaktaydı.³⁸

³⁷ Marx (1976c), s. 145-146; özgün vurgu.

³⁸ Luxemburg (1975), s. 17; özgün vurgu.

Genç kuşaklar, Rus sosyalistlerinin yirminci yüzyılın hemen başlarında evrimci-devrimci karşıtlığına denk düşen “menşevik” ve “bolşevik” bileşenlerine ayrılması öncesinde Lenin’in “Biz, sosyal demokratlar...” diye başlayan ateşli tümcelerini kuşkusuz yadırgamaktadır. Sosyal demokrat olmanın Lenin için önceleri ne anlama geldiği, oldukça ilginçtir:

«...bilerek, ya da bilmeyerek marksizmden taviz vermeden (...) proletaryanın devrimci eğitimini ve siyasal bağımsızlığının korunmasını, işçi sınıfının ekonomik mücadelesini yönlendirmeyi ve artan sayıda proleterleri bilinçlendiren ve sürekli bizim saflarımıza getiren, işçi sınıfının sömürücüleriyle kendiliğinden-gelme sürtüşmelerden yararlanmayı, ayrılmaz bir bütün içinde birleştiren bir parti tarafından sürdürülecek olan, biz, *sosyal-demokratlarız*.»³⁹

Sosyal demokrat partilerin özgün *devrimci* nitelemesini günümüzdeki “uzlaşmacı reformculuk” çizgisine getiren sürecin, Bernstein’in 1897-1898 yılları arasında Londra’da yolladığı *Sosyalizmin Sorunları* başlıklı bir dizi yazının Kautsky tarafından çıkarılan *Neue Zeit* dergisinde yayımlanması ile alevlenen tartışmalar bağlamında başladığı söylenebilir. Gerek bu yazıların yankıları, gerekse Bernstein’in 1898 Ekim’inde Stuttgart’ta toplanan SPD Kongresi’ne Londra’dan gönderdiği ve Marksizm’e yönelttiği eleştiriler açısından parti içerisinde “bardağı taşıran damla” işlevini gören mektup sonrasındaki tartışmalar, Bernstein’e “en ünlü revizyonist” yaftası takılmasına neden olmasının yanısıra, terime çağdaş içeriğini veren yeni bir boyut kazandırmıştır. Bernstein’in öne sürdüğü tezler, bir uçta “teorinin pratiğe uydurulması”ndan öte bir anlam taşıyor olarak görülmezken, diğer uçta kendisi için “çağdaş sosyal demokrasinin babası” türünden yakıştırmaların yer aldığı geniş bir

³⁹ Lenin (1976), s. 122-123; vurgu eklenmiştir.

yelpaze çerçevesinde, sosyal demokrasiye ilişkin tartışmalar içerisindeki yerini ve güncelliğini korumaktadır. Jaurès'in 1900 yılındaki bir konuşmasında belirttiği gibi, ne denli eleştirilirse eleştirilsin, Bernstein, tüm sosyal demokratların temel görüşlerini "yeniden gözden geçirmeye ve hiç olmazsa bunları gerçeğe daha uygun bir hale getirmeye" zorlamıştır.⁴⁰

Bernstein, o pek ünlü "hareket herşey, son amaç hiçbir şeydir" deyişiyle şimşekleri üzerine çekerken, sosyal demokrat stratejilerin, yakın gelecekteki toplumsal bir yıkıma bel bağlanması üzerine bina edilmesinin sakıncalarını açıkça dile getirdiği 1898 Stuttgart Kongresi'nde okunan mektubundaki görüşlerini çıkış noktası olarak almıştır.⁴¹ Bu bağlamda Bernstein, sosyal demokrat hareketin başarısı için proletaryaya, "vaat edilen topraklar" yerine "kapitalist topraklar"a yerleşmesini önermiş ve dikkatlerin *uzaktaki* bir hedefe yöneltilmesinin yerine, ivedi sosyo-ekonomik ve demokratik reformların gerçekleştirilmesi yoluyla sosyalist bir toplumun "taş taş üstüne konularak" inşa edilmesi gerektiğini savunmuştur.

Bernstein'in, toplumsal çelişkilerin derinleştirilmesi üzerindeki Marksist vurgu yerine, bu çelişkilerin köreltilmesini öngören görüşlerini olgunlaştırdığı Londra'da, yalnızca çok yakınında bulunduğu Engels'den değil, Marksizm dışındaki sosyalist görüşlerden de etkilendiği açıktır. Gerçekten de Bernstein, İngiliz İşçi Partisi'nin önde gelen kuramcılarından biri olan Fabian Topluluğu* üyesi Sidney Webb tarafından

⁴⁰ Jaurès (1976), s. 407.

⁴¹ Bkz. Bebel (1969), s. 17.

* 1884 yılında kurulan topluluğa "Fabian" adı, Kartacalılar'a karşı İkinci Pön Savaşı'nda, açık ve sonuca götürücü bir çatışmadan çeşitli manevralarla kaçınarak, saldırı için uygun zamanı yakalamak amacıyla düşmanı oyalamasıyla ün yapmış Cunctator ("Engelleyen") lakaplı Romalı General Quintus Fabius

“tedriciliğin kaçınılmazlığı” olarak tanımlanan bir süreç içerisinde, siyasal demokrasinin ulusal ve yerel düzeylerde kademeli olarak genişletilmesi yoluyla sosyalizme doğru “emin adımlarla” ve barışçı bir biçimde geçilebileceğini öngörmekteydi. Bu bağlamda, Engels’in notlarını emanet edecek kadar yakını olan Bernstein’in, görüşlerinin Fabianlık ile akrabalığı nedeniyle, Webb’in “müridi”⁴² olarak nitelendirilmesi, şaşırtıcı değildir. Bernstein, sosyal demokrat harekete kıtanın iki ucundan yön veren Almanya ve İngiltere’de gelişen farklı sosyalizm anlayış ve yorumları arasında bir köprü işlevini görmüştür.

SPD’nin 1899 Hannover ve 1901 Lübeck Kongreleri’nde “revizyonizm” konusu oldukça yumuşak bir biçimde geçiştirilirken 1903 Dresden Kongresi, revizyonizme yöneltilen en açık ve keskin tavrılardan birine sahne olmuştur. Revizyonizmi sert bir dille kınayan sonuç belgesi parti çoğunluğunca kabul edilmiş, *revizyonist* olarak nitelenen birçok partili, aşağıdaki kınama metnini onaylamıştır:

«Kongre, sınıf mücadelesine dayalı (...) taktiklerimizi saptırmaya çalışan Revizyonist çabaları kesin olarak kınamaktadır. (...) (Partimiz) kelimenin tam anlamıyla, gerçek bir devrimci partidir.»⁴³

Revizyonizm sorunu, İkinci Enternasyonal’in hem 1900 Paris, hem de 1904 Amsterdam Kongreleri’nde başı çekmiştir. Paris Kongresi öncesinde 1899 Hannover Kongresi’ni,

Maksimüs’den esinlenerek verilmiştir. Topluluğun isim babası Podmore’un deyişiyle: “Geciktiği gerekçesiyle birçok kimse tarafından kınanmasına karşın Fabius’un Anibal ile savaşında büyük bir sabırla beklediği gibi, uygun zaman için beklemelisin; ancak, zamanı geldiğinde, sert bir darbe vurmalsın; yoksa, bekleyişin boşa gider ve sonuçsuz kalır.” [Aktaran: Pelling (1979), s. 34]

⁴² Cole (1969), s.278.

⁴³ Cole (1960), s. 48.

Amsterdam Kongresi öncesinde de 1903 Dresden Kongresi'ni yapan Alman SPD'nin sonuç belgelerinin, bu kongreleri izleyen Enternasyonal kongrelerinde temel görüşme noktalarını oluşturmuş olması, revizyonizm sorununun uluslararası çerçevesinin özünde SPD'nin parti-içi politikalarınca çizildiğini göstermektedir.

SPD'nin Dresden Kongresi'ne koşut olarak Enternasyonal'in Amsterdam Kongresi de revizyonizmi, özellikle Belçikalı, Avusturyalı ve İngilizlerin muhalefetine karşın, benzer terimlerle kınama yoluna gitmiştir. Bununla birlikte, revizyonizm bir yandan kuramsal düzeyde kınanır ve yadsınırken, diğer yandan kongrenin sonuç belgesinin işlevsel bölümlerinde sosyal demokrat partiler, "işçi sınıfının çıkarlarının korunması, siyasal özgürlüklerin ve eşitliğin güvence altına alınması ve sosyal yasaların kapsamının genişletilmesi ve işçi sınıfının kültürel gereklerinin yerine getirilmesi"⁴⁴ doğrultusunda etkinlik göstermekle yükümlü kılarak, "perhiz"i bozmaktadır.

Revizyonizm parti içerisinde sorunsal olmakla birlikte *reformizmin* bu çerçevede dışında tutulması nedeniyle partinin giderek güçlenen revizyonist kanadı, reformist kimlikle ortaya çıkmayı yeğlemiştir. Revizyonizmin "sıcak" devrime *soğuk* bakışı, proletaryanın tarihsel olarak belirlenmiş işlevini sorgulaması, devletin sınıflar-üstü bir konumu olabileceğini kabulü, sosyal demokrat hareket içerisindeki reformist akımın, revizyonizmi bünyesinde eritmesini kolaylaştırmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde SPD içerisinde revizyonist tezler kuramsal düzeyde yadsınırken, uygulamada kendi tezlerinin önermeleri doğrultusundaki gelişmeler karşısında Bernstein, "Parti ne ise öyle görünmeye cesaret etmelidir: demokratik sos-

⁴⁴ Niemeyer (1966), s. 107.

yalist reform partisi”⁴⁵ diyerek, partinin kendi kendisiyle yüzleşmesi gereğini ortaya koymaktaydı.

SPD içerisindeki hizipleşmeler çerçevesinde Bernstein-cilerin yer aldığı sağ kanada karşı merkezilerin temsilcisi olarak ortaya çıkan Kautsky de, bir yandan revizyonizmi kınamaktan geri kalmazken, öte yandan Marksizm’e olan temel kuramsal referanslarından ödün vermeksizin, partisi için ünlü “devrimci, ancak devrim yapmayan parti” formülasyonunu geliştirmekteydi. Bu bağlamda Kautsky, 1900 Paris Kongresi’nin sonuç belgesi için aşağıdaki sözleri kaleme almıştı:

«Modern, demokratik bir devlette siyasal erkin proletarya tarafından ele geçirilmesi, ani bir darbe sonucunda değil, ancak proletaryanın siyasal ve ekonomik örgütlenmesi, kendisini fiziksel ve manevî olarak yenilemesi, belediye organlarında ve parlamentoda giderek artan sayıda sandalyeler elde etmesi amaçlarına dönük, uzun ve sabırlı etkinlik göstermesi sonucunda gerçekleşebilir.»⁴⁶

Kautsky, toplumsal dönüşümün evrimsel yönünü vurgularken, kuşkusuz, Birinci Enternasyonal’in 1872 Lahey Kongresi’ndeki konuşmasında Marx’ın, “Başka başka ülkelerin kurumlarını, törelerini ve geleneklerini hesaba katmak gerektiğini biliyoruz, ve (...) işçilerin barışçı yollarla amaçlarına ulaşabilecekleri ülkelerin varlığını yadsımıyoruz”⁴⁷ diyerek siyasal erkin işçiler tarafından “sıcak” bir devrime başvurmaksızın ele geçirilebileceği konusunda bir açık kapı bırakmış olmasından hareket etmekteydi. Marx’ın sözlerini 1891 yılında, “Halk temsilcilerinin bütün iktidarı ellerinde topladıkları ülkelerde, anaya-

⁴⁵ Aktaran: Luxemburg (1975), s. 128.

⁴⁶ Aktaran: Cole (1960), s. 40.

⁴⁷ Marx (1979b), s. 103.

sa gereğince, ulusun çoğunluğu seni destekledikçe, her şeyi yapabileceğin ülkelerde (...) eski toplumun yeni topluma doğru barış yoluyla evrime uğrayabileceği düşünülebilir”⁴⁸ sözleriyle yankılayan Engels, Marx’ın getirdiği yorumun rastlantısal olmadığını ortaya koymaktaydı.

Öte yandan, köklü bir toplumsal değişimin gerçekleşebilmesi için “toplumun tüm yaşam koşullarının değişmesi, belli bir gelişim olgunluğuna kavuşmuş bulunması gereklidir”⁴⁹ diyen Bernstein de, kuşkusuz Kautsky gibi çıkış noktası olarak Marx’tan, kendi deyişiyle “her revizyonistin altına imza koyabileceği” alıntılar yapmaktaydı. Gerçekten de Marx ve Engels’in toplumsal devrim konusundaki çözümlerinde devrimin “evrimsel” boyutunun vurgulandığı, bir başka deyişle, uzunluğu somut koşullara göre farklılık gösterebilecek bir *süreç* olarak ele alındığı görülmektedir. Bernstein’in *Kapital*’den yaptığı alıntıyı yinelemek gerekirse Marx, “Bir toplum *kendi hareketinin doğal yasasını* keşfetmek işinde doğru yola girmiş olsa bile, bu toplum, gelişmesinin birbiri ardından gelen *doğal aşamalarını ne sıçramalarla geçebilir, ne de yasalarla yok edebilir*. Ama doğum sancılarının süresini kısaltabilir ve şiddetini azaltabilir” demektedir.⁵⁰

Sosyal demokrasinin toplumu dönüştürme tasarımı, en azından başlangıçta, bir üretim tarzından diğerine geçişi ifade etmekteydi. Bu bağlamda, toplumsal dönüşüm sürecinin sosyal demokrasi açısından sorunsal olan yönü, Marx’ın yukarıdaki sözlerinde, satır aralarında denemeyecek bir açıklıkla yer almaktadır. Sözkonusu “doğum sancıları” sorunu, Engels’in ifa-

⁴⁸ Engels (1979h), s. 527.

⁴⁹ Bernstein (1976a), s. 377.

⁵⁰ Aynı yerde; vurgu Bernstein’in.

desiyle, “toplumun sosyalizme geçerken eski yapıyı yarı yolda bırakmak zorunda kalıp kalmayacağı; bu eski kabuğu, istakoz yavrusunun kendi kabuğunu parçalarken gösterdiği kadar bir şiddete başvurarak atıp atmayacağı”⁵¹ sorusunu gündeme getirmektedir.

Marx ve Engels’in, “eski kurumlara destek olan politikanın tersine çevrilmesi” amacına barışçı yollardan ulaşılacağı konusundaki sözlerinin, kendi bağlamlarından kopartılmadan ele alındığında, bir “zora başvurma” olasılığını dışlamadığı görülmektedir. İşçi sınıfının amacına varolan kurumlar aracılığıyla ulaşma olasılığı bulunan ülkeleri sıralayan Marx, sözlerini şöyle sürdürmektedir: “Bu doğru ise de, Kıtadaki ülkelerin çoğunluğunda, zor kullanmanın devrimlerimizin kaldıracı olması gerektiğini de; emeğin hükümranlığını kurmak üzere, bir süre için zora başvurmak gerekeceğini de teslim etmeliyiz.”⁵² Aynı biçimde Engels de, bir yandan “legalite”nin erdemlerini savunur ve sokak çatışmalarına sürüklenmemesi için işçi sınıfını sağduyulu davranmaya çağırırken, öte yandan “halk ile yapılan anlaşma”nın tek yanlı olarak bozulması durumunda sosyal demokratların da “istedikleri gibi” davranmakta özgür olacaklarını vurgulayarak “aba altından sopa göstermek”ten geri kalmamaktaydı.⁵³

Bu bağlamda, sosyal demokrasinin “devrimci” reformculuğunun özünde yer alan köklü toplumsal dönüşümün “beyaz” bir devrimle gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği sorunu gündeme gelmektedir. Bu ise, toplumsal devrimin bir tanımını yapmak gerektiğinde, bunun “zora başvurma” ögesini

⁵¹ Engels (1979h), s. 527.

⁵² Marx (1979b), s. 103; düzeltilerek aktarılmıştır.

⁵³ Marx (1976c), s. 31-32.

içeren “anlık” bir eylem olarak mı ele alınması, yoksa bir süreç olarak mı anlaşılması gerektiği biçiminde ifade edilen sözde bir alternatifin “gümüş tepside” sunulmasıyla geçiştirilebilecek bir sorun değildir.

Toplumsal devrim için koşulların *olgunlaşması* süreci ile siyasal erkin *ele geçirilmesi* arasında kopmaz bağlar bulunmaktadır. Marks’ın ölümü üzerine kaleme aldığı yazıda Engels, “Marx ve ben, her zaman, (...) gelecek toplumsal devrimin çok daha önemli başka hedeflerini gerçekleştirebilmek amacıyla proletaryanın, her şeyden önce, mülklü sınıfların direncinin kırılması ve toplumun yeniden düzenlenmesinde yardımcı olmak üzere, devletin örgütlü siyasal iktidarını ele geçirmekle işe başlamak zorunda olacağımızı düşündük” demektedir.⁵⁴

Devrimin oluşma koşullarını, “Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddî üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine (...) ters düşerler. (...) O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar” biçiminde özetleyen Marx, sözlerini şöyle sürdürmektedir: “İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddî varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar.”⁵⁵

Dolayısıyla, *Onsekiz Brumaire*’de Marx, henüz varolan üretim ilişkilerini dönüştürebilecek olgunluğa erişilmeden gerçekleştirilen Şubat devriminin eski toplumu “hazırlıksız yakaladığı” ve toplumun “kendisi için yeni bir içerik” elde edemediğinden söz etmekte ve devrimin “ciddi bir hale gelmesi için”

⁵⁴ Engels (1979g), s. 211; düzeltilerek aktarılmıştır.

⁵⁵ Marx (1976d), s. 25-26.

toplumun, önce “gerekli durumları, ilişkileri ve koşulları” yaratması gerektiğini vurgulamaktaydı.⁵⁶

Öte yandan Marx, devrimci dönüşümün geniş soluklu yönünü vurgularken, toplumsal güç ilişkilerinde niteliksel bir değişimin gerçekleşmesi açısından bu özgül kerte (moment) siyasal iktidarın el değiştirmesi zorunluluğunu da ortaya koymakta ve *sosyalizm* tanımını bu bağlamda getirmektedir:

«...(*P*)roletarya, gitgide, devrimci sosyalizmin çevresinde (...) toplanıyor. Bu sosyalizm, genel olarak, sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılması, sınıf farklılıklarının dayandıkları bütün üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılması, bu üretim ilişkilerine uygun düşen bütün toplumsal bağıntıların ortadan kaldırılması, bu toplumsal bağıntılardan doğan bütün düşüncelerin altüst edilmesine varmak üzere, devrimin sürekliliğinin ilânıdır, zorunlu bir geçiş noktası olarak proletaryanın sınıf diktatörlüğüdür.»⁵⁷

Üretim araçlarının ortak mülkiyeti üzerine kurulması öngörülen sosyalist toplumun, “bütün bakımlardan, bağrından çıktığı eski toplumun damgasını hâlâ taşıyan bir toplum”⁵⁸ olarak tanımlanmasından ötürü sözkonusu ara dönem, yeni bir üretim tarzını değil, bir devlet biçiminden diğerine geçişi nitelendirmektedir. Avrupalı demokratik sosyalistler, “proletarya diktatörlüğü” gibi bir adla anılmasından ötürü talihsiz çağrışımları olan bu devlet biçiminin gerçekte emekçi yığınların ön plana çıktığı bir *demokrasi biçimi* ile örtüştüğü savını kitleler karşısında inandırıcı bir biçimde savunmakta her zaman büyük güçlük çekmişlerdir.

⁵⁶ Marx (1975c), s. 16-17.

⁵⁷ Marx (1976c), s. 148; özgün vurgu.

⁵⁸ Marx (1979e), s. 21; özgün vurgu.

Buna bağlı olarak, gelecekteki sosyalist toplumun siyasal örgütlenmesi ile sıcak bir devrimin kaçınılmaz yıkıntılarını bağdaştırmayı amaçlayan görüşler, devrimin *evrimsel* boyutunu sürekli gündemde tutma eğilimindeki sosyal demokrat partiler içerisinde köklenememiştir. Parti programlarında altı çizilen “devrimcilik” ilkesinin Bebel tarafından “zora başvurma değil, halkın durumunu ve koşullarını temelden değiştirmek için çaba gösterme”⁵⁹ olarak tanımlanması, sosyalizme uzanan yolun kesintisizliğini nitelemektedir. Öte yandan Bernstein, bu çerçevenin tamamlayıcısı olarak, “Modern ulusların siyasal kurumları ne kadar demokratlaşırsa, büyük siyasal yıkımların gerekliliği ve ortaya çıkışı o ölçüde azalacaktır”⁶⁰ diyerek, toplumun barışçı yollardan dönüştürülmesi tasarımının temel aracı olarak demokrasinin vazgeçilmezliğini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, bundan sonraki bölümde, varolan demokratik çerçevenin sürekli genişletilmesi ve kapitalist devletin demokratikleştirilmesi yoluyla “burjuva demokrasisi”nin “sosyalist demokrasi”ye dönüştürülerek demokrasiye “yeni bir çehre” kazandırma mücadelesinde, sosyalizm açısından “onsuz olmaz”ların başında gelen *demokrasi* olgusu ele alınacaktır.

⁵⁹ Bkz. Bebel (1969), s. 120; düzeltilerek aktarılmıştır.

⁶⁰ Aynı yerde, s. 18; düzeltilerek aktarılmıştır.

3.2 Sosyalizm ve Demokrasi

«...işçi sınıfının devriminde ilk aşama, proletaryayı egemen sınıf durumuna yükseltmek ve demokrasiyi kurmaktır.»
(Komünist Manifesto)⁶¹

Sosyal demokrasi, köklü bir toplumsal değişimi gerçekleştirmek üzere yola çıkmasından sonra kapitalist toplumsal oluşumun labirentinden çıkış yolunu aramayı sürdürürken, “sosyalist demokrasi” olgusunu “burjuva demokrasisi” bağlamında gerçekleştirme tasarımından kaynaklanan bir açmaz ile karşı karşıya kalmıştır. Son hedefleri olan sosyalizmi, kapitalist toplumun siyasal kurumları aracılığıyla gerçekleştirmeyi amaçlayan sosyal demokrat partiler açısından “sosyalist olmayan demokrasi” sorunsalı, sosyal demokrat hareketin daha ilk on yıllarında kuramsal bir karabasana dönüşmekte gecikmemiştir. Sosyal demokratlar, bir yanda, varolan demokratik çerçeveyi veri olarak kabul ederek, demokrasinin reformlar yoluyla genişletilmesini ve yetkinleştirilmesini *amaç* olarak görmek eğilimi ile, diğer yanda, burjuva demokrasisini kapitalizmin sınırlamaları çerçevesinde sosyalist dönüşüm için ivme sağlayacak taktik bir *araç* olarak görme eğilimi arasında uzun süre bocalamışlardır. “Amaç” ile “araç” arasındaki bu kuramsal belirsizlik, sosyal demokrat hareketin gelişimini derinden etkilemiştir.

Sosyal demokrasinin “ateşli” yıllarında “sosyalist demokrasi” ülküsünün peşinde koşmuş olması, kuşkusuz, Marksist devlet ve demokrasi anlayışının – tüm sulandırma çabalarına karşın – sosyal demokrat hareket içerisindeki etkinliğini nitelemektedir. Farklı devlet *biçimlerine* tekabül eden *farklı demokrasiler* olduğu görüşünden hareketle Marx, kapitalist ve

⁶¹ Marx ve Engels (1976b), s. 51.

komünist toplumlar arasında, bir üretim tarzından diğerine uzun süreli “devrimci dönüşüm dönemi”nden söz ederken, bu döneme “bir siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, burada, devlet *proletaryanın devrimci diktatörlüğünden* başka birşey olamaz”⁶² demektedir. Devletin bir baskı aracı olmaktan henüz çıkmadığı bu *geçiş döneminde* Marx, demokrasinin yine belirli bir sınıfın egemenliğini yansıtacağını, ancak kapitalist toplumdaki gibi burjuva azınlığın egemenliği yerine tarihte ilk kez çoğunluğun, yani emekçi kitlelerin, egemenliğinin sözkonusu olacağını öngörmekteydi.

Bu kapsamda, “proletarya diktatörlüğü” olgusunun geleneksel anlamda “diktatörlük” ile eşdeğer tutulmadığını göstermek için yoğun bir çaba gösteren Kautsky, Paris Komünü örneğinde Marx ve Engels tarafından altı çizilen düşünce ve örgütlenme özgürlüğünden hareketle, Mehring ile bir yazışmasında, “proletarya diktatörlüğünün, sosyalistlerin büyük çoğunluk olduğu, güçlendirilmiş bir parlamentarizmden farklı birşey olmayacağını” belirtmekteydi.⁶³

Sosyalizm ile demokrasi olgularının ayrılmazlığını her fırsatta dile getiren Kautsky, “Sosyalizm için hazırlık ile Sosyalizmin gerçekleştirilmesi aşaması arasında, proletaryanın siyasal iktidarı ele geçirdiği, ancak iktisadi anlamda Sosyalizmi henüz gerçekleştirmediği” geçiş döneminde “demokrasinin sadece gereksiz değil, ayrıca zararlı olduğu” yönündeki görüşlerin Marx’a maledilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. “Bir Sosyalist üretim sistemini inşa etmek için gerekli temel demokrasidir. Proletarya, ancak demokrasinin etkisiyle sosyalizmi gerçekleştirebilecek olgunluğa ulaşabilir ve demokrasi, proletaryanın olgunluğunu ölçmenin en güvenilir aracıdır”⁶⁴ görüşüyle sosya-

⁶² Marx (1979e), s. 32; özgün vurgu.

⁶³ *Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, Cilt 3, s. 1063.

⁶⁴ Kautsky (1976), s. 554.

lizmin maddi temellerini demokrasi üzerine bina eden Kautsky, sözlerini şöyle sürdürmektedir:

«Sosyalizm ile demokrasi, biri amaç diğeri araç olarak birbirinden ayırdedilemez. Her ikisi de aynı amaca yarayan araçlardır. (...) Demokrasi olmadan Sosyalizmi proletaryanın kurtuluşu için bir araç olarak düşünmek imkânsızdır. (...) Sosyalizm bizim için ayrılmaz bir biçimde demokrasiye bağlıdır. Demokrasisiz Sosyalizm olamaz.»⁶⁵

Bu çözümleme, sosyalizmin bir erek olarak yaşamsal konumunu koruduğu bir bağlamda, işçi sınıfının siyasal mücadeleleri ile demokratikleşme süreci arasındaki kopmaz bağları nitellemektedir. İşçi hareketi, bir yandan parlamenter-demokratik devlet biçiminin sağladığı elverişli koşullar içerisinde gelişir ve güçlenirken, öte yandan içerisinde mücadele ettiği demokratik çerçevenin de genişlemesi ve esnekliğe kavuşturulmasında itici güç olmuş, doğal olarak sonraları kendi “eserine” sahip çıkmıştır. İşçi sınıfının Batı toplumlarındaki demokrasi mücadelesi, Luxemburg’un deyişiyle, “...sosyalist hareketin kaderinin burjuva demokrasisine değil, demokratik gelişimin kaderinin sosyalist harekete bağlı olduğu”⁶⁶ gerçeğinin öyküsü niteliğindedir. Bu kapsamda sorun, kabaca şu ya da bu demokrasiyi “seçmek” değil, varolan demokratik çerçevenin genişletilmesi, yetkinleştirilmesi ve korunması sürecinde demokrasi olgusuna yeni bir biçim ve içerik kazandırılması olmuştur. Bu bağlamda, sosyal demokrasinin son hedefi durumundaki *toplumu dönüştürme* tasarımı karşısında demokrasinin konumu gündeme getirildiğinde, Lenin’in 1916 yılında yayımlanan bir makalede yazdıklarına gönderme yapmadan geçmek, haksızlık olacaktır:

⁶⁵ Aynı yerde, s. 544.

⁶⁶ Luxemburg (1975), s. 91.

«Demokrasi için mücadelenin proletaryayı sosyalist devrimden saptıracağını varsaymak köklü bir yanılğı olacaktır (...) Tam demokrasi gerçekleştirilmeden muzaffer bir sosyalizm olamayacağından hareketle, proletarya, demokrasi için geniş kapsamlı, tutarlı ve devrimci bir mücadeleyi sürdürmeden burjuvazi üzerinde yengi elde etmek için kendisini hazırlayamaz.»⁶⁷

Toplumsal dönüşümün barışçı yollarla gerçekleşme olasılığı bulunan ülkelere değinirken Marx'ın satır aralarında önkoşul olarak ortaya getirdiğı demokrasinin kurumlaşmış olması gereğinden hareketle Kautsky, "...proletaryanın sosyal devriminin, orta sınıfın devriminden çok daha değişik biçimlere bürüneceğini ve demokrasinin yerleştiğı her yerde, zor kullanma yerine, barışçı, iktisadi, yasal ve manevî yollarla gerçekleştirilmesinin mümkün olacağı"⁶⁸ görüşünü getirirken, temel çıkış noktasının sosyalist dönüşüm olmayı sürdürdüğü görülmektedir. Gerçekten de Kautsky, bir yandan sosyalizm ile varolan demokratik çerçeveyi bağdaştırma yönünde çaba gösterirken, öte yandan "...demokrasi ne yaparsa yapsın, bu sistemi değiştirmedikçe, kapitalist üretim sistemindeki karşıtlıkları çözemez" diyerek işçi hareketine bir hedef göstermekten geri kalmamaktaydı.⁶⁹ Demokrasinin yüklenmiş olduğu bu iki farklı düzeydeki işlevin, Bernstein'in söyleminde de yerini aldığı görülmektedir: "Demokrasi, aynı anda hem bir amaç, hem de bir araçtır. Hem sosyalizmin kuruluş yöntemidir, hem de sosyalizmin gerçekleşme biçimidir."⁷⁰

Sosyal demokrat düşüncenin daha sonraki yıllarında, yumuşatılmış bir sınıf çatışması kavramına eşlik eden toplumun

⁶⁷ Aktaran: Carr (1982), s. 412.

⁶⁸ Kautsky (1976), s. 553.

⁶⁹ Kautsky (1976), s. 553.

⁷⁰ Bkz. Cem (1984), s. 75.

demokratikleştirilmesi üzerindeki ağırlıklı vurgunun da etkisiyle, toplumsal dönüşümün “amaç-araç” ilişkisi giderek farklı bir nitelik kazanmıştır. Sosyalizm, süreç içerisinde, asıl hedefin daha ötede bulunduğu bir geçiş döneminden çok, ulaşılabilecek *son hedef* olarak görülmeye başlanmış, demokrasi ise sonuçta proletarya tarafından *demokratikleştirilecek* olan kapitalist devletin, yeni biçimiyle *yeniden üretilmesi* olarak ifadesini bulmuştur. “Amaç” ile “araç” arasındaki diyalektik ilişkiyi temellerinden sarsan bu gelişme, “demokrasi” söyleminde teori ile pratik arasındaki ilk ciddi kopuşlara neden olmuştur.

Kapitalist bir toplumda sosyalizmin “kapitalizme rağmen” gelişmesinin önkoşulu olarak gördükleri toplumun ve devletin demokratikleştirilmesi gereğini, yumuşatmak üzere yola çıktıkları sınıf çatışması olgusu ile bağdaştırmaya çalışan sosyal demokratlar, dikkatlerini, toplumsal mücadelelerin niteliğinden çok bunların verildiği *düzeye* kaydırmışlardır. Bu bağlamda yerel yönetim, kapitalizm altında yerel topluluklarca devletin etki alanına terk etmeme mücadelesinin verildiği “kurtarılmış bölgeler” işlevini görmüştür. Günümüzde yaygın olarak gönderme yapılan, tanımı üzerinde ise belki daha yaygın bir tartışma ortamı bulan kavramlardan biri olan “sivil toplum”un bu özgül yorumu, yerel demokrasiyi yalnızca ulusal demokrasinin zorunlu bir önkoşulu olarak görmekle kalmamakta, yerel demokrasiyi ulusal demokrasiden daha öncelikli bir konuma yükseltmektedir.

Teorik çerçeveden yeterince nasibini alamayan yerel yönetim, bu yüzden kendisini *parçacı* bir görüntüden kurtaramazken, yönetimler-arası diyalektik içerisinde hak ettiği öneme kavuşamamıştır. Ancak, bütüncül ve tutarlı bir teorisi oluşturulmamakla birlikte yerel yönetim, sosyalizmin pratiğindeki önemli konumunu kesintisiz sürdürmüştür.

Demokrasinin kurumlaşmasında yerel yönetimin işlevi, sosyal demokrat hareketin gelişip güçlenmeye başladığı yıllardan başlayarak Batı Avrupa'nın siyasal gündemine, bir daha çıkmamak üzere, girmiştir. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan "beledî sosyalizm" akımı, yüzyılın sonlarına doğru yaklaşık eşzamanlı olarak, başta İngiltere ve Fransa'da olmak üzere, değişen oranlarda İtalya, Almanya, Avusturya ve diğer Avrupa ülkelerinde derin ayak izleri bırakmıştır. Sosyal demokrat partilerin henüz iktidarla tanışmadıkları yıllarda etkisini gösteren bu akım, önceleri tüketiciyi koruma, yerel istihdamı artırma, belde halkını ekonomik yaşam ile bütünleştirme gibi sosyo-ekonomik yanı ağır basan bir yol izlerken, özellikle yeni yüzyıl ile birlikte demokratik çerçevenin genişletilmesi, gündemdeki yerini almaya başlamıştır.

Yerel yönetimin demokratik hak ve özgürlükler ile kaynaşarak bütünleşmesinde, kuşkusuz, İngiliz sosyalizminin mimarları olan Fabian Topluluğu üyelerinin kalıcı katkıları olmuştur. Fabianların görüşleri, Mill, Bentham, Tocqueville gibi düşünürlerin yerel yönetime ve yerel demokrasiye verdiği önem çerçevesinde biçimlenmiştir. Bu bağlamda, yerel siyasal kurumların siyasal yönden eğitici işlevinin vurgulanması, siyasal istikrarın sağlanmasında yerel yönetimlere bel bağlanması ve yerel yönetimin bir *demokrasi okulu* olarak görülmesine koşut olarak, demokrasinin başarılı bir biçimde işleyebilmesi için yerel yönetimlerde kök salmış olması gereği, öncelikler listesinin başına yerleşmiştir.

Temel amaçlarından biri, "yerel sosyalizm"e ulaşmak için desantralizasyon sürecini hızlandırmak ve yerel yönetimleri güçlendirmek olan Fabianlar, "Güçlü ve tümüyle demokratik

bir yerel yönetim mekanizması olmadan Sosyalizm'e doğru önemli adımlar atılamaz"⁷¹ inancına sıkıca sarılmışlardır.*

Demokratik yerel yönetimin, devletin demokratikleşmesi sürecindeki önemi Fabianlık kanalıyla Bernstein'e, ondan da tüm sosyal demokrat harekete yansımıştır. Yerel yönetimi, "işçi demokrasisinin kendini yetiştirme okulu" olarak tanımlayan ve yerel demokratik örgütlenmeyi "aşağıdan yukarıya sosyalizmin gerçekleşme yolu" olarak gören Bernstein'e göre, "Modern toplumun genel gelişmesi, belediyelerin ödevlerinin sürekli olarak yükselmesi, belediye özgürlüklerinin genişlemesi yönündedir ve komün, toplumsal erginliğin önemi gittikçe artan bir kaldıracıdır."⁷²

Yerel yönetime bu bakış açısının temelleri, kuşkusuz, Marx'ın dünya görüşünde derin izler bırakan Paris Komünü deneyiminde yatmaktadır. Komün ile ilgili çözümlerinde Marx, yerel yönetimi, herhangi bir üst siyasal örgütlenmeye bağlı olmaksızın federatif yapılar biçiminde tasarlanan yatay bir toplum modelinden farklı olarak algılamakta ve Komün modelinde "üreticilerin özyönetimi" biçiminde tabandan tüm ulusa yayılan demokratik örgütlenme biçimini, evrensel ve eşit oy hakkının emekçi kitleler açısından önemini ve demokratik yerel yönetimin, yönetimler-arası ilişkilerin diyalektiği içerisindeki özgül konumunu anlatmaktadır.⁷³

⁷¹ Cole (1969), s. 116.

* Engels, 1893 yılında Sorge'a şunları yazmaktaydı: "(Fabianlar'ın) sosyalizmi, belediye sosyalizmidir; üretim araçlarının sahibi, hiç olmazsa ilk aşamalarda, ulus değil, komün olmalıdır. (...) Bunların taktikleri (şudur): Liberallere karşı düşman olarak mücadele yapmamak, fakat onları sosyalist sonuçlara sürüklemek, yani onları kafesleyip liberalizmi sosyalizmle doldurup taşımak..." [Bkz. Lozovski (1975), s. 69.]

⁷² Bernstein (1985), s. 185-186.

⁷³ Marx (1971), özellikle s. 73-74.

Engels de, SPD'nin 1891 program taslağına yönelttiğı eleştiriler arasında, "...programa, her şeye karşın sokulması mümkün olan (...) şu istemdir: İlin, ilçenin ve belediyenin, halkın genel oyu ile seçilmiş görevliler tarafından tam özerk olarak yönetimi..."ni sıralarken, bu istemini, yerel özerklik karşısında duyduğu coşku ile birlikte dile getirmekteydi:

«1792'den 1798'e kadar her Fransız ili, her belediye, Amerikan modeline uygun olarak kendi tam özerk yönetimine sahip bulundu; bize de böyle bir şey gerek. Böyle bir özerklik nasıl örgütlenebilir ve bürokrasisiz nasıl edebilir, Amerika ve Birinci Fransız Cumhuriyeti, bunun nasıl olacağını bize gösterdi (...) Böyle bir eyalet ve belediye özerkliği, örneğin kantonun federasyona göre pek bağımsız bulunduğu, ama bu bağımsızlığın, ilçeye ve belediyeye karşı da olabildiği İsviçre federalizminden çok daha özgürdür.»⁷⁴

Sosyalizm ile demokrasinin içiçeliğinde özgül bir sıva işlevini gören yerel yönetim hareketi, Batı Avrupalı sosyal demokrat partilerin iktidara gelmeye başlamasından sonraki onyıllarda oldukça farklı bir biçimde, ancak özgüllüğünü koruyarak, varlığını hissettirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlanan sanayileşmeye koşut olarak kentlerde örgütlü emeğin güçlenmesinin ve başta sendikalar olmak üzere, demokratik kitle örgütlerinin giderek artan ağırlığının sağladığı ivme ile yerel yönetimler, özellikle Refah Devleti'ni gerçekleştirme koşullarının yeniden üretilmesinde, sosyal demokrat iktidarların temel kaldıraçlarından birini oluşturmuştur. Bu önemli işlevinin yanısıra yerel yönetim hareketi, iktidar partisi ile aynı siyasal çatı altında olmasına gerek kalmaksızın, sosyalist düşüncenin kitlelere yaygınlaştırılmasında etkili olmakla kalmayarak, siyasal iktidarı elinde tutan parti ile kaçınılmaz etkileşimi bağlamında, sosyal demokrasinin günümüzdeki pragmatik, katılımcı

⁷⁴ Engels (1979h), s. 530.

ve uzlaşmacı çizgisine gelmesinde olduğu kadar, liberal-demokratik kurumların bu “karşı-iktidar” selinin etkisiyle gelişmesinde de gözardı edilemeyecek bir rol oynamıştır.

Uluslararası sosyal demokrat hareketin eski temeller üzerine yeni bir adla yaptığı atılımı simgeleyen 1951 Frankfurt Bildirgesi, demokrasinin bütün kurum ve kurallarıyla yaygınlaştırılmasında ve toplumsal güç dağılımında yerleşmenin önemini vurgulamaktan geri kalmazken, “halkın aktif bir surette katılmasını” özendiren sosyalizmi “demokrasinin en yüksek biçimi” olarak tanımlamaktadır.⁷⁵ Böylece, sosyalizm ve demokrasi arasındaki kopmaz bağların varlığı, bu organik ilişkinin mekanizmaları ile birlikte, Sosyalist Enternasyonal’in ağzından, tüm demokratik sosyalist parti programlarına yansıtacak biçimde onanmaktadır:

«Sosyalistler, özgürlük içinde bulunan yeni bir topluma demokratik araçlarla ulaşma amacını gütmektedirler. Hüriyetsiz bir sosyalizm olamaz. Sosyalizm, ancak demokrasi ile gerçekleşebilir; demokrasi de, ancak sosyalizm ile tam olarak gerçekleşebilir. (...) Demokrasi, ancak işçilerin yardımı ile savunulabilir; o işçilerin kaderi ki, demokrasinin varlığı ile çözümlenmez bir surette birbirine bağlanmıştır.»⁷⁶

Sosyal demokratlarca düşünülen toplumsal dönüşümün demokratik kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilmesi söz konusu olduğunda, bu dönüşüme insanların kendi özgür iradeleriyle, eşitlikçi bir ortamda işlerlik kazandırmalarının başlıca aracı olarak, Marx’ın deyişiyle, “sivil toplumun, siyasal devlet ile *araçsız, dolaysız, yalnızca temsili olmayıp gerçekte varolan ilişkisi*”ni⁷⁷ oluşturan eşit ve evrensel oy hakkı gündeme gelmektedir.

⁷⁵ Demokratik Sosyalistlerin Bildirisi (Frankfurt 1951), s. 74.

⁷⁶ Aynı yerde, s. 74-75.

⁷⁷ Marx (1975a), s. 191, özgün vurgu.

3.3 Sosyal Demokrasinin “Silahı”: Oy Hakkı

«Genel seçim hakkı demokrasinin öyle bir parçasıdır ki, geri kalan parçaları bir mıknatısın demir parçalarını çekmesi gibi kendine doğru çeker.»
(E. Bernstein)⁷⁸

Tarihsel olarak sosyal demokrat partilerin ayırt edici özelliği, Batı Avrupalı gelişmiş kapitalist ülkelerdeki parlamenter-demokratik yapılar içerisinde mücadele ederek, reformcu yöntemler kanalıyla mevcut toplumu sosyalist bir topluma dönüştürme tasarımları olmuştur.

Bu dünya görüşü bağlamında sosyal demokratlar, gerek kısa dönemde uygulanması öngörülen sosyo-ekonomik ve demokratik reformların ivedilikle gerçekleştirilmesi ve gerekse uzun dönemde üretim ilişkilerinin sosyalizme dönüştürülmesi hedeflerine dönük olarak, “burjuva demokrasisi” içerisinde mücadele ederek siyasal gücü ellerine geçirmeyi amaçlamışlardır. Siyasal gücün ele geçirilmesi ise, pratikte, seçimlerin kazanılması ve bu yolla sosyalist dönüşüm sürecinde geniş bir toplumsal taban sağlanması anlamına gelmiştir.

Bu kapsamda sosyal demokrasi, Batı Avrupa’da işçi sınıfının, temel yurttaşlık haklarının elde edilmesi için verdiği büyük mücadeleler içerisinde yoğunlaşmıştır. Sosyal demokrasinin ilk ortaya çıktığı yıllardan başlayarak siyasal mücadeleler, sendikal hak ve özgürlüklerin genişletilmesinin ötesinde, genel ve eşit oy hakkı üzerinde odaklanmış ve demokrasi mücadelesi, bir anlamda, genel ve eşit oy hakkı için mücadele ile birlikte gelişmiş ve genişlemiştir.

⁷⁸ Bernstein (1985), s. 176.

Emekçi kitleler, demokratik hak ve özgürlüklerin ayrılmaz bir parçası olan evrensel ve eşit oy hakkı için verdikleri mücadelede ilk deneyimlerini, henüz ondokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinde İngiltere’de ortaya çıkan *Chartist* hareket içerisinde kazanmışlardır. İngiliz Parlamentosu’na 1838, 1842 ve 1848 yıllarında sunulan ve sırasıyla tümü reddedilen üç dilekçe kapsamında gelişen *Chartism*, önceleri genel ve eşit oy hakkı için, daha sonraları işgününün kısalması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi gibi ekonomik yönü ağır basan taleplerle ilgili olarak sürdürülen bir kitle hareketine dönüşmüştür. Kitle eylemlerinin bastırılmasından sonra, ondokuzuncu yüzyılın ortasına gelinmeden dinamizmini yitirerek çökmesine karşın *Chartist* hareket, bir yandan İngiliz emekçi sınıfına geniş bir kooperatif sistemi, güçlü sendikalar ve Enternasyonalci bir anlayış bırakırken, öte yandan sosyalist düşüncenin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.⁷⁹

Gerçekten de, genel ve eşit oy hakkının, kapitalist toplumda işçi sınıfının mücadelesi açısından önemini vurgulanmasını Marksizm’in dışında görme eğilimine güçlü bir yanıt olarak Marx’ın kendisi, 1852 yılında yazdığı bir makalede, “...İngiltere’de genel oy hakkı işçi sınıfı için siyasal iktidara eşittir. Bundan dolayı İngiltere’de genel oy hakkının uygulanması, Kara Avrupasında sosyalist sayılan her tedbirden çok daha sosyalist bir tedbirdir” demektedir.⁸⁰

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında *Chartist* hareketin yankıları giderek silikleşirken, Batı Avrupa’nın tüm ülkelerinde emekçi kitlelerin, evrensel oy hakkı mücadelesindeki seslerinin yükseldiği görülmektedir. Alman halkı, henüz 1849 yılında elde ettiği genel ve eşit erkek oyu hakkını kısa sürede

⁷⁹ Beer (1965), s. 446.

⁸⁰ Marx (1968), s. 297.

yitirmekle birlikte, Bismarck yönetimince genel seçimler için oy hakkı yeniden tanınmıştı. Avusturya'da ise oy hakkının geniş kitleleri geniş ölçüde kapsamaması için 1907 yılını, genel ve eşit oy hakkının tanınması için ise 1918 yılında Habsburg hanedanının düşmesini beklemek gerekmişti.

Fransa'da 1793 Anayasası ile kâğıt üzerinde dünyada ilk kez erkekler için genel oy hakkı elde edilmiş olmakla birlikte, uygulama Şubat Devrimi'ne kadar gecikmiş, bu sınırlı hak da kısa bir süre içerisinde, Almanya'dakine benzer bir biçimde 1850'de yitirilmişti. Oy hakkının yeniden elde edilmesi, yine de birçok Avrupa ülkesinden önce, 1884 yılında gerçekleşmiştir. *Chartist* hareketin anavatanı İngiltere'de oy hakkı 1867 ve 1884 yıllarında önemli ölçüde genişletilmekle birlikte, genel ve eşit denebilecek oy hakkının tanınması, Avusturya gibi 1918 yılına dek ertelenmişti. İtalyan halkı da, kısıtlı oy hakkının erkeklere tanınan genel oy hakkına dönüşmesi için 1912 yılını beklemek zorunda kalmıştı.

İskandinav ülkeleri arasında sosyal demokrat partileşmede başı çeken Danimarka, erkekler için eşit ve genel oy hakkını Almanya ile birlikte henüz 1849 yılında, iki meclisli bir anayasal krallığa dönüşmesinin ardından elde etmiş bulunmaktaydı. İsveç'te erkeklere eşit ve genel oy hakkının tanınması 1907 yılını bulurken, Norveç halkı ise, İsveç ile birleşme karşısında sürdürülen mücadeleyi güçlendirmenin gereği olarak, 1898 yılında bu hakkı elde etmiş bulunuyordu. Finlandiya'da da Rus İmparatorluğu'ndan kopma mücadelesinin bir parçası olarak görülen evrensel oy hakkı, emekçilerin genel grevi ve kitle çapındaki gösteriler sonrasında, 1906 yılında elde edilmişti.

Belçika'da, ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde birbiri izleyen genel grevler yoluyla sürdürülen mücadeleler sonrasında elde edilen sınırlı oy hakkı, Birinci Dünya Savaşı sonra-

sında erkeklere tanınan genel ve eşit oy hakkına dönüşmüştü. Komşu Hollanda halkının da, ondokuzuncu yüzyılın sonlarına dek süren sınırlı oy hakkının bütün partiler arasında varılan uzlaşma sonucu erkeklere tanınan genel oy hakkına dönüştürülmesi için yeni yüzyılı beklemesi gerekmişti.⁸¹ İsviçre’de ise “erkekler demokrasisi”, en azından biçimsel olarak yüzyıla yakın bir süre kadın seçmenleri dışlayacak biçimde, 1879 yılında kurulmuştu.*

Yalnızca demokratik hak ve özgürlüklerin değil, sosyalist mücadelelerin de ayrılmaz bir parçası olarak görülen evrensel ve eşit oy hakkı mücadelesinde Batı Avrupa’nın tüm ülkelerinde emekçi kesimlerin seçim sandığında belirleyici bir konuma yükselmesi, sosyal demokrat düşlerin gerçekleşmesi anlamına gelmekteydi. Gerçekten de, özellikle dönemin Marksist olarak nitelendirilmeyen sosyalistlerince gündeme getirilen görüşe uygun olarak Devlet aygıtının “parçalanması” yerine seçimler yoluyla “ele geçirilmesi” ve siyasal erkin emekçi kesimler yararına kullanılması tasarımının önündeki engeller kalkmış gözüküyordu.

Bu görüşün formülasyonunda başı, Alman işçi hareketi üzerinde derin izler bırakan Ferdinand Lassalle çekmektedir. Lassalle, SPD’nin kurulmasından yıllar önce, işçi sınıfının kuruluşunun seçimler aracılığıyla gerçekleşebileceğini ve genel oy

⁸¹ Oy hakkının elde edilmesine ilişkin gelişmeler, özellikle Therborn (1989), s. 18-38 ve Beer (1965), s. 573-576’dan derlenmiştir.

* Birinci Dünya Savaşı öncesinde kadınlar yalnızca Norveç’te ve erkeklerle aynı tarihte oy hakkına kavuştukları biricik ülke olan Finlandiya’da oy hakkı elde edebilmişlerdi. İki dünya savaşı arasında Almanya, Avusturya, Danimarka, Hollanda, İngiltere ve İsveç’teki kadınlar da oy hakkına kavuşurken Belçikalı, Fransız ve İtalyan kadınları savaş sonrası beklemek zorunda kalmışlar, İsviçre’de ise kadınlar, 1971 yılına kadar oy hakkından yoksun bırakılmışlardır. [Bkz. Therborn (1989), özellikle s. 69.]

hakkının elde edilmesiyle işçi sınıfının belirleyici bir konuma geleceğini savunmaktaydı. Genel ve doğrudan oy hakkını “vazgeçilmez bir siyasal mücadele aracı” ve halkın istemlerinin “en köklüsü ve en önemlisi”⁸² olarak gören Lassalle, burjuva devlet aygıtının seçimler yoluyla işçi sınıfının denetimine geçmesinden sonra toplumsal dönüşümün, bir çeşit “devlet sosyalizmi” biçiminde gerçekleştirilmesini öngörüyordu.

Fransız sosyalizminin önde gelen isimlerinden Jean Jaurès de, benzer çizgilerde, demokrasinin sınıf savaşımı üzerindeki uzlaştırıcı rolünü vurgulamakta ve işçi sınıfının yasal yollardan çoğunluğu sağlaması ile sosyalizme şiddet kullanılmasına gerek kalmaksızın geçilebileceğini öngörmekteydi. Devletin, sınıflar-arası güç ilişkilerini yansıttığı görüşünü taşıyan Jaurès, buna koşut olarak, toplumsal reformlar ve kamu mülkiyetinin genişlemesi yoluyla devletin yalnızca kapitalist sınıfın malı olmaktan çıkarak *herkesin* olabileceğini, bir başka deyişle, yeni bir düzen için işçi sınıfına olanaklar tanıdığını savunmaktaydı.⁸³

İngiltere’de, Owenci sosyalizmi ondokuzuncu yüzyıl pozitivizminin yanısıra Benthamcı ve Millci görüşler ile yoğuran ve bu hamuru, içerisinde Marksizm’in de yer aldığı sol akımlar ile biçimlendiren Fabianlar da toplumun demokratik yollardan sosyalizme dönüştürülmesinde seçim sandığının belirleyici olacağı görüşünü savunmaktaydılar. Fabianlar, bu görüşleri doğrultusunda, sosyalist düşüncelerin, varolan siyasal partilere nüfuz edebileceği, onları etkileyebileceği ve dönüştürebileceği, toplumda “sosyalist tohumlar” yeşertilebileceği ve sosyalizmin, varolan toplum içerisindeki kazanımlarının genişletilebileceğini öngörmekteydiler.

⁸² Lassalle (1976), s. 236.

⁸³ Bkz. Sarica (1977), s. 146-147.

Sosyal demokrasinin parlamenter-demokratik mekânizma içerisindeki mücadele yönteminde seçimlerin önemine ilişkin en ünlü ve üzerinde en çok tartışılan görüşler, Marx'ın *Fransa'da Sınıf Savaşları* adlı yapıtına Engels tarafından yazılan Önsöz'de yer almaktadır. Bir "günah çıkarma", dahası, bir "dönüklik" olup olmadığı tartışmaları yayımlandığı dönemde olduğu kadar günümüzde de süren bu ünlü Önsöz'ünde Engels, SPD'nin ilk on yıllarındaki gelişmeleri anlatırken, genel seçimlerin işçi sınıfı açısından taşıdığı önem konusunda şunları söylemekteydi:

«1870-1871 savaşı ve Komün'ün yenilgisi (...) Avrupa işçi hareketinin ağırlık merkezini Fransa'dan Almanya'ya aktardı. (...) Almanya'da sosyal demokrasi daha da büyük hızla ve başarıyla büyüyordu. (...) Alman işçileri (...) bütün ülkelerdeki arkadaşlarına genel oy sisteminden nasıl yararlanılacağını göstererek onlara (...) en keskin, en etkili silahlardan birini vermişlerdi. (...) Onlar, şimdiye kadar bir aldatmaca aracı olan oy hakkını özgürleşme aracına çevirdiler.»⁸⁴

Genel oy hakkının elde edilmesinden sonra sosyal demokratların, ellerindeki bu etkili "silah"tan yararlanarak güçlenmesini anlatan Engels, sözlerini şöyle sürdürmektedir:

«(P)roletarya, genel oy hakkını böyle etkin bir biçimde kullanarak yepyeni bir savaşım yöntemini işe koşmuştu ve bu yöntem çabucak gelişti. Burjuvazinin egemenliğinin örgütlendiği devlet kuruluşlarının işçi sınıfına, hâlâ bu devlet kurumları ile savaşmak için yeni kullanım olanakları sağladığı anlaşıldı. Çeşitli diyetlerin, belediye meclislerinin, patronlarla işçilerden oluşan hakem kurullarının seçimlerine katıldı, atanmaların saptanmasında proletaryanın yeterli bir bölümünün de katıldığı her görev üzerinde burjuvazi ile tartışıldı, çekişildi.

⁸⁴ Marx (1976c), s. 19-20.

Ve böylece, burjuvazi ve hükümet, İşçi Partisi'nin illegal eyleminden çok legal eyleminden, ayaklanmadaki başarılarından çok seçimlerdeki başarılarından korkar oldular.»⁸⁵

Bu Önsöz'ün yayımlanmasını izleyen yıllarda gerek SPD ve gerekse diğer ülkelerdeki sosyal demokrat partiler içerisindeki farklı kanat ve hiziplerin tartışmaları büyük ölçüde bu görüşler üzerinde odaklanmış olmakla birlikte, Engels'in, seçimin "erdemleri" üzerindeki görüşlerinin ilk kez bu Önsöz ile açığa çıktığı söylenemez. Mart 1895 tarihli Önsöz'ü kaleme almasından yıllar önce, 1872 yılında Engels, anarşistlerin hiçbir seçime katılmaması yönündeki baskılarını eleştirirken, "...oysa Enternasyonal, daha başından beri, siyasal iktidarın işçi sınıfı tarafından, toplumsal kurtuluşa ulaşmayı sağlayacak bir araç olarak ele geçirilmesini bayrağına yazmıştır" demektedir.⁸⁶

Daha sonraları İngiltere bağlamında yoğunlaştırdığı bu görüş doğrultusunda Engels, 1881 yılında Londra'da *The Labour Standard*'da yayımlanan bir yazısında, "Bir sınıfın, başka bir sınıfa karşı yaptığı her mücadele, uğrunda savaşılan amaç, siyasal iktidarı ele geçirmektir" dedikten sonra, yönetici sınıfın kendi siyasal üstünlüğünü, yani "Meclisteki çoğunluğunu" savunduğunu, yönetilen sınıfın da varolan yasaları "kendi ekonomik çıkar ve isteklerine uygun biçimde değiştirebilmek" amacıyla "iktidarın tümüne sahip olma" yolunda mücadele ettiğini belirtmekteydi.⁸⁷

Engels'e göre bu mücadele, oy hakkının elde edilmesinden geçmekteydi:

⁸⁵ Aynı yerde, s. 22.

⁸⁶ Engels (1979d), s. 90.

⁸⁷ Engels (1976a), s. 62.

«...Reform Tasarısı kanun teklifi, örgütlenmiş işçi sınıfının çoğunluğunun oy vermesini sağladı. (...) Alınan bu tedbir, işçi sınıfına yeni bir umut kapısı açtı... (O)y çoğunluğunu almakla, sermayeye karşı mücadelelerine yeni bir silahla girmeleri, kendi sınıflarından parlamentoya temsilci göndermeleri mümkün oldu. (...) Örgütlenmiş emeğin dikkate alınması gereken husus (...), işçi sınıfının herkesin duyacağı bir sesle haykıracağı, parlamentodaki sandalyelerden tamamını talep edeceği günün yaklaştığıdır.»⁸⁸

Batı demokrasilerine çağdaş niteliğini kazandıran zorlu kitle mücadeleleri yoluyla temel hak ve özgürlüklerin kapsamı giderek genişlerken, kuşkusuz, bu süreçte yaşamsal bir rol oynayan örgütlenme özgürlüğüne, halkın kendi temsilcilerini özgür bir ortamda, genel ve eşit oy hakkından yararlanarak seçme hakkı da eşlik etmiştir. Bu bağlamda, sosyal demokratların özgün “devrimci” reformculuğu, Batı Avrupa’nın gelişmiş kapitalist toplumlarını niteleyen parlamenter-demokratik yapı içerisindeki örgütlü mücadelelerinin başlıca aracı olarak genel ve eşit oy hakkının önceliği üzerinde yaygın bir görüş birliği oluşmasını sağlamıştır. Gerçekten de, Kautsky’nin altını çizdiği gibi, “Basın ve örgütlenme özgürlüğü yanında genel oy hakkı, proletarya hareketinin sağlıklı gelişiminin önkoşulu” niteliğini taşımıştır.⁸⁹

Kitlelerin demokratik yöntemlerle sürdürdüğü iktidar olma mücadelesi ise, doğal olarak, iktidar “sonrası” yöntemlerin “öncesi” gibi demokrasiye bağlı kalıp kalmayacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Yine Kautsky’nin ifadesiyle, “Eğer genel oy Sosyalist yönetime karşı gelirse, bu yönetim, şimdiye dek her hükümetin yapmasını istediğimizi, yani halkın iradesine

⁸⁸ Aynı yerde, s. 64-65.

⁸⁹ Aktaran: Alpay (1988), s. 38.

boyun eğerek demokrasi esası üzerinde, kararlılıkla tek iktidar için mücadeleye mi girişecektir, yoksa iktidarı kaybetmemek için demokrasiyi yıkacak mıdır?”⁹⁰ Sosyal demokrasinin dönüşüm sürecinin irdelenmesi sırasında ele alınacak olmakla birlikte, Kautsky’nin, kendi sorusuna çoktan vermiş olduğu yanıtını sosyal demokrat teorinin bir başka yetkili ağzından yinelemek gerekirse, Bernstein’in deyişiyle, “Demokratik süreci hızlandırmak için sosyal demokrasinin en iyi aracı, doktrin ve pratik olarak genel oy alanında yer almak ve bunun taktik açısından getireceği tüm sonuçları kabullenmek” olmuştur.⁹¹

Emekçi kitlelerin “kurtuluşu” açısından seçim sandığının önemli potansiyel işlevi üzerindeki genel kabul, siyasal gücün “sayısal çoğunluk” yoluyla ele geçirilmesi tasarımıyla düğümlenip kalmaktadır. Burjuva toplumunun “son hedef” olarak proletarya tarafından dönüştürülmesi sürecinde oy hakkının bir “araç” olarak etkili olabilmesinin önkoşulu, kuşkusuz, kısa dönemli ve ivedi bir “amaç” olarak parlamentoda işçi sınıfının temsilcilerinden oluşan bir çoğunluk sağlanmasıdır. Bu çoğunluk ise, sayısal olarak yeterli olmayan işçi oylarının artırılmasını, bir başka deyişle, diğer toplumsal sınıf ve katmanlardan gelen kitlelerin işçi sınıfının davasına “kazandırılmasını” gerektirmektedir. Bundan sonraki bölümde, seçmen çoğunluğunu oluşturan “halk” kitlelerinin, işçi sınıfı ile olan teorik-stratejik ilişkisi ele alınacaktır.

⁹⁰ Kautsky (1976), s. 557.

⁹¹ Aktaran: Cem (1984), s. 75.

3.4 Sosyal Demokrasi, Sınıflar ve “Halk”

«Halkın ulu egemenliği sözkonusu olduğu zaman, bunu genişletmeden ya da sınırlamaya çalışmadan önce kafalarımızda, (...)Halk dediğimiz zaman ne kastettiğimize ilişkin bir fikir oluşturmalıyız.»
(E. Burke)⁹²

İşçi sınıfı hareketinin ve kaynağını bu hareketten alan siyasal mücadelelerin bir ürünü olarak sosyal demokrasinin temel işlevlerinin başında, “burjuva toplumunun proletarya tarafından değiştirilmesi ve dönüştürülmesi” için zemin hazırlamak gelmiştir. Bu bağlamda, sosyal demokrat partilerin yönlendirdiği hareketin ideolojisi, hedefleri ve içeriği ile kurumsal ve toplumsal dayanaklarının belirlenmesi – ya da belirsizliklerin giderilmesi – başlangıçtan bu yana süregelen bir sorun olmuştur. Sosyal demokratlar, bir yandan partilerinin kimliğinden ödün vermemeye çalışırken, öte yandan da “halk” tanımında yer alan diğer toplumsal sınıf ve katmanları işçi sınıfının önderliğinde birleştirerek, düşlenen yeni toplumsal düzenin gerçekleştirilmesi mücadelesinde gerekli ivmeyi sağlamayı amaçlamışlardır.

Bu çerçevede, işçi sınıfını, diğer ezilen sınıfların potansiyel kurtarıcısı olarak gören sosyal demokrasi, işçi sınıfının önderliğinde halkın burjuvaziye karşı birleşmesi sonucunda toplumsal güç ilişkilerinin köklü bir biçimde dönüştürülebileceğinden hareketle, kitlelerin geneli içinde işçi sınıfının ayırt edici konumunu sürekli kollamak durumunda kalmıştır. Gerek kuramsal, gerekse stratejik-örgütsel düzeylerde kitlelerin burjuvaziye olan potansiyel karşıtlığı ifade edilirken karşılaşılan temel

⁹² Burke (1972), s. 435; özgün vurgu.

sorun, sözkonusu toplumsal güçleri oluşturan ve her birinin değişik çıkarları bulunan sınıfların ve katmanların birlikteliğinin, bu birliği oluşturan bileşenlerden *ayrı* bir birliğe denk düşen “halk” kavramının genel kapsamı altında değerlendirilip edilemeyeceğidir.

Halk tanımındaki belirsizlik, sosyal demokrat hareketin geniş kitleleri saflarına çekme uğraşı sırasında, bu hareketin temsilcisi durumundaki partilerin söyleminde önemli kavram kargaşasına yol açmıştır. Kuramsal düzeydeki her türlü tartışmanın başını çeken Alman SPD’nin önderlerinden Bebel, “Devlet, sınıf egemenliğine dayanan bir devlet biçiminden bir *halk devletine* (...) dönüştürülmelidir”⁹³ derken, kuşkusuz asıl sorunsalı halk olgusuna içerik kazandırmak değil, “sınıf egemenliği” kavramından hareketle, egemen sınıf ile devlet arasındaki organik ilişkiyi gündemde tutmaktır. Aynı biçimde Luxemburg, *proletarya* terimini yer yer “büyük halk sınıfı” ya da “sınıf bilincine sahip büyük halk kitlesi” ile eşanlamlı kullanmakla birlikte, “öncelikle işçi sınıfının çıkarlarını” gözeten sosyal demokrat partinin, “bu çıkarların ötesine gidebileceğini göstermek amacıyla ‘halk’a dayalı olduğu görüntüsünü vermek zorunda”⁹⁴ olduğunu belirterek *halk* terimine kuramsal bir içerik vermekten kaçınılmaktaydı.

İşçi sınıfının diğer sınıflar karşısındaki konumunu gözardı ederek proletaryayı herhangi bir başka toplumsal sınıf ya da katmandan çok farklı olmayan bir düzeye indirgemekle suçlanan Bernstein’in de bu konudaki tutumu çok açıktır: “Sosyal demokrasi, ancak işçi sınıfının halk içinde belirleyici bir unsur niteliğini kazandığı ve diğer halk tabakalarının özde ona bağlı olarak, onun çevresinde toplandığı zaman ve ancak bu

⁹³ Bebel (1969), s. 121; düzeltilerek aktarılmıştır.

⁹⁴ Luxemburg (1975), s. 102.

anlam ve çerçeve içinde bir halk partisi durumuna gelebilir.”⁹⁵ Kautsky, Bernstein’in “halk partisi” kavramını sorgulaması sırasında, bu kavramın belirsizliğini ve “halk” genellemesinin, bunu oluşturan unsurlar arasındaki çelişkileri maskeleyen olduğunu belirtirken,⁹⁶ görüşlerini Marx’ın *Onsekiz Brumaire*’i üzerine temellendirmekteydi: “Montagne (...) kendini halkın partisi sayan her partinin yaptığı şekilde savunuyor. Ama bu yüzeysel görünüş, *sınıf mücadelesini* (...) gizliyor.”⁹⁷

Yirminci yüzyılın ilk çeyreği geride kaldığında, “halk” üzerindeki vurgunun eski gücünden çok şey yitirmeden sürdüğü görülmektedir. Komintern’in 1934 yazında yapılan Yedinci Kongresi’nde, Dördüncü Kongre’nin temel taşlarından biri olan “Birleşik İşçi Cephesi” yerine “Halk Cephesi” olgusu ön plana çıkarılırken, Dördüncü Kongre’nin ödünsüz “sınıfa karşı sınıf” niteliğinden farklı olarak, işçi sınıfının önderliğindeki toplumsal ittifak içerisinde “liberal-demokratik” ve “anti-faşist” olarak nitelenen burjuva partilerinin de yer alması öngörülerek, sınıfsal çözümlenmeye yeni bir boyut getirilmekteydi.

Bununla birlikte, Yedinci Kongre’de, “halk” kavramının sınıfsal çözümlenmenin dışında ayrı ve özerk bir varlık olarak algılanmasını özendirecek herhangi bir yaklaşım benimsenmemiştir. Bunun yerine, Kongre’de, geniş halk kitlelerini oluşturan sınıfların ve katmanların arasında, her birinin kendi söylemi, kendi çıkarları ve kendi siyasal örgütlenme biçimiyle katılacağı bir *sınıfsal ittifak* kurulması öngörülmekteydi. Bu mücadelelerin, adı geçen ittifakı oluşturan farklı toplumsal güçlerin ideolojilerinin ardında birtakım ideolojik içerikler yaratması durumunda, başka bir deyişle, kendine özgü bir özerklik

⁹⁵ Bernstein (1976b), s. 396.

⁹⁶ Bkz. Cem (1984), s. 85.

⁹⁷ Marx (1975c), s. 43; özgün vurgu.

kazandığı takdirde bunun, “idealist” olarak nitelenerek, ivedilikle dışlanması sözkonusuydu.⁹⁸

Toplumun devrimci yollardan sosyalizme dönüştürülmesi için harekete geçirilmesi öngörülen toplumsal güçlerin formülasyonuna ilişkin olarak Komintern’in çözümlemesi, *halk* olgusunun sınıf temelinde indirgenme dışında ele alınmasının yollarını tıkamış gözükmemektedir. Bununla birlikte, *halk* kavramı, Marx’ın kendi söylemi içerisinde, soyutlama düzeyinde değil, özgül bir kavram olarak yerini almaktadır. Hegel’in “egemenlik, devlete aittir” yargısını eleştiren Marx, şunları söylemektedir:

«Sanki halk gerçek devlet değilmiş gibi... Devlet bir soyutlamadır. Somut bir gerçek olan yalnızca halktır.»⁹⁹

Kendi bağlamından koparılmadan bakıldığında *halk* olgusunun bu *somutluğuna*, Marx’ın hem gençlik yazılarında, hem de daha sonraki yapıtlarında sınırlamalar getirildiği görülmektedir. Marx’ta halk kavramının iki boyutu olup, terimin metinsel kullanımından ayırt edilebilecek özgül bir anlam taşımaktadır. Bu ikinci anlamda Marx, halka, genelde işçi sınıfı ile birlikte “sermaye ile emek arasındaki mücadelede doğrudan yer almayan geniş üretici kesimler” olan küçük burjuvaziye ve köylüleri de içeren “üretici kitleler”i nitelenmek için, özellikle Fransa’ya ilişkin çözümlemelerinde sıklıkla gönderme yapmaktadır. Ancak buradaki sorun, halkın sınıf çatışmalarının üzerinde yer alan özerk bir varlık olarak algılanması değil, ara sınıflardaki kitlelerin, tarihsel olarak ayırt edici bir konumda bulunan işçi sınıfının çevresinde ve bu sınıfın önderliğinde kenetlenmesidir. Marx, *Onsekiz Brumaire*’de, kendilerini *halk* ile özdeşleştirme

⁹⁸ Bkz. Laclau (1979), s. 106 ve Poulantzas (1979), s. 158-165.

⁹⁹ Marx (1975a), s. 85.

eğiliminde olan sosyal demokratları eleştirirken, bu noktanın gözardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktaydı:

«...demokratlar, küçük burjuvaziyi, yani iki sınıfın çıkarlarının bir araya geldiği ve birbirine karıştığı *geçici bir sınıfi* temsil ettikleri için genel olarak sınıf çatışmalarının üstünde olduklarına inanırlar. Demokratlar imtiyazlı bir sınıfla karşı karşıya olduklarını kabul ederler, ama ulusun geriye kalan bölümüyle birlikte kendilerinin *halkı* oluşturduklarını da iddia ederler. Onların temsil ettikleri şey *halkın haklarıdır*; onları ilgilendiren konu ise halkın *çıkarlarıdır*. Bu yüzden, ne zaman bir mücadele yaklaşmaya başlasa, çeşitli sınıfların çıkarlarını ve durumlarını incelemeye ihtiyaçları yoktur. (...) Bitip tükenmeyen kaynakları ile kendilerini ezenlerin üstüne saldirmaları için halka bir işaret vermeleri yeterlidir.»¹⁰⁰

Kullanımındaki bu sınırlamaya karşın halk olgusu, devrimci bir kitle ayaklanması sözkonusu olduğunda, özel bir anlam kazanmaktadır. Bu anlam, siyasal devrimin temellerine ilişkin olarak, “Sivil toplumdaki hiçbir sınıf, kendisinin genelde toplum ile yakınlaştığı ve kaynaştığı, onunla özdeşleştiği ve toplumun *evrensel temsilcisi* olarak görüldüğü ve kabul edildiği (...) bir kerte (*moment*) kendi içinde ve kitlelerde eşzamanlı bir coşku uyandırmadan, bu [kurtarıcı] rolü oynayamaz”¹⁰¹ diyen “genç” Marx’ta daha belirgin olarak görülmektedir. Alman toplumsal oluşumuna ilişkin çözümlemesinde “halk” olgusunun konjonktürel niteliğini yine Hegelci terimlerle ortaya koyarken Marx, “...sınıfların her biri, bir kerte için bile olsa, kendisini halkın ruhu, (yani) maddi gücü siyasal erk düzeyine yükselte-

¹⁰⁰ Marx (1975c), s. 51; özgün vurgu.

¹⁰¹ Marx (1975b), s. 254.

bilme melekesiyle özdeşleştiren o engin maneviyattan yoksundur” demektedir.¹⁰²

Daha sonraları Marx, devrimci ayaklanma durumunda, başkaldıran sınıfların karşılıklı uzlaşmaz çıkarları olmasına karşın devrimin kendisinin “artık toplum içinde bir sınıf olarak ele alınmayan, artık toplum içinde bir sınıf diye tanınmayan, ve daha şimdiden artık bugünkü toplum içindeki bütün sınıfların, bütün milliyetlerin, vb. yok oluşunun ifadesi olan bir sınıf tarafından” gerçekleştirildiğini söylemektedir.¹⁰³ Fransa’ya ilişkin çözümlerinde de “büyük toplumsal altüst oluş” karşısında devrimin “görünüşte” bir “özerklik ve bağımsızlık” kazandığını belirtmekte, toplumun altüst oluş sürecinin bir “durgunluk noktasına” varmasından ve “sınıflar arasında yeni oluşan ilişkiler”in sağlamlaşmasından sonra “halk yığını”nın “gücünün tükenmesi”nden söz etmektedir.¹⁰⁴

Marx’ın, siyasal bir devrimin önkoşulu olarak altını çizdiği olgu, yani geniş halk kitlelerinin yığınsal hareketi, toplumun devrimci dönüşümü sürecinde sınıf mücadelelerinin, bir bütün oluşturacak biçimde kaynaşma eğiliminde olduğu özgül bir kerteğe doğru sürüklenişi sırasında kazandığı *geçici* kimlikten ötürü, *halk* kavramının toplumsal oluşum içerisinde nesnel olarak belirlendiğini ortaya koymaktadır.

Lenin, Marx’ın “devletin askeri ve bürokratik aygıtının parçalanması”nın kıtada “her gerçek halk devriminin önkoşulu” olduğu biçimindeki “son derece engin” yargısının özel bir dikkati gerektirdiğini belirtmektedir. Marx’ın Kugelman’a yazdığı 12 Nisan 1871 tarihli mektupta da yer alan bu görüş ile ilgili

¹⁰² Aynı yerde.

¹⁰³ Marx (1976a), s. 70.

¹⁰⁴ Aynı yerde, s. 68 ve 79-80.

olarak Lenin, “Bu ‘halk’ devrimi düşüncesi, Marx’ın ağzından duyulduğunda yadırganabilir” demekte ve bu ifadenin neden Marx açısından bir “dil sürçmesi” olarak nitelenemeyeceğini açıklamaya girişmektedir. Lenin, sözkonusu “halk devrimi”nin *halk* unsurunu, “...halk kitlesi, (yani) *kendi* ekonomik ve siyasal talepleri olan, varlığını etkinlikle ve bağımsız olarak ortaya koyan ezici çoğunluk” olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁵ *Devrim* unsuru ise, bir başka bağlamda, aynı ilginçlikte ortaya getirilmektedir:

«Devrimin bu kadar çabuk ve – ilk yüzeysel bakışta – bu derece “radikal” bir biçimde başarılı olmasının nedeni, son derece kendine özgü tarihsel bir durumun sonucu olarak, *birbirine hiç benzemeyen* hareketlerin, *birbirleriyle hiç uyuşmayan* sınıf çıkarlarının, *birbirine son derece karşıt* siyasal ve toplumsal eğilimlerin *birleşmesi*, hattâ pek “âhenkli” bir biçimde birleşmesidir.»¹⁰⁶

Bu kapsamda *halk* olgusunun kavramsallaştırılması, kuramsal düzeyde kendisine yer bulduğu özgül devrimci dönüşüm dönemleri için saklı tutulmalı ve burjuvazinin hegemonyasını kırmak için proletaryanın çevresinde kutuplaşan kitlelerin süregiden konjonktürel siyasal mücadelelerinden ayırt edilmelidir. Bu ikinci anlamdaki mücadeleler, işçi sınıfının temsilcisi olan kitle örgütlerinin (partiler, sendikalar vb.), bu sınıfın potansiyel müttefiklerini burjuvaziye karşı demokratik hak ve özgürlükleri savunmak ve genişletmek ve toplumdaki siyasal güç dengesini emekçiler lehine değiştirmek için sürdürülen mücadeleye kazandırmak amacıyla benimsedikleri temel *stratejiyi* nitellemektedir.

¹⁰⁵ Lenin (1978), s. 31; düzeltilerek aktarılmıştır.

¹⁰⁶ Lenin (1985), s. 204; özgün vurgu.

Sözkonusu çoğulcu-demokratik mücadelelerin sınıfsal niteliği, her taşın altında gizli bir sınıf çelişkisi aranmasını gerektirmediğinden, buradaki sorunsal, bu mücadeleleri bileşenlerine ayrıştırarak her bileşen veya unsura bir sınıf yaftası yapıştırmaya çalışmak yönündeki indirgemeci (*reductionist*) eğilimin altını çizmek değildir. Ancak, çoğulcu-demokratik mücadelelerin alanı, doğrudan sınıf mücadelesi alanına denk düşmemekle birlikte, bu mücadelelerde yer alan emekçi sınıflar ve diğer toplumsal güçlerin, “sınıflar-üstü” bir varlık oluşturuyormuşçasına sınıfsal belirlenmelerini yitirmelerini beklemek, gerçekçi olmaktan uzaktır.¹⁰⁷ Sosyal demokrasinin söyleminde baş köşeye yerleşen “halk” kavramı, bundan sonraki bölümlerde, çoğulcu-demokratik mücadeleler içerisinde yer almakla birlikte, kendi başına organik bir bütün oluşturmayan kitleleri niteleyecek biçimde kullanılacaktır.

¹⁰⁷ Bu konudaki ilginç tartışmalar için bkz. Laclau (1979), s. 143-198.

IV. SOSYAL DEMOKRAT PARTİLERİN EVRİMİ

«...sosyal demokratik hareket tüm gelişim süreci boyunca tehlikeli iki uç arasında koşar. Hareket, kitle hareketinin bırakılması ile son amacın bırakılması arasında, sektörlüğe geri dönüş ile birdenbire burjuva reform hareketinin tepetaklak olması arasında ve anarşizm ile oportünizm arasında ilerlemek zorundadır.»
(R. Luxemburg)¹⁰⁸

Rosa Luxemburg, “Dünya tarihinde hiçbir parti bu denli acıklı bir iflasa uğramadı, ve hiçbir soylu ideal bu denli alçakça ihanete uğrayıp ayaklar altında çiğnenmedi” diye yakınmasına yol açan gelişmeyi, İkinci Enternasyonal’in en saygın partisi durumundaki SPD’nin, yirminci yüzyılın başlarında “uluslararası proleter sınıf mücadelesi partisi” kimliğinden giderek sıyrılarak “ulusal-liberal” bir partiye dönüşmesi olarak açıklamaktaydı.¹⁰⁹ Partinin bir kimlik bunalımı ile karşı karşıya kaldığı bu dönemde Luxemburg, partililerin “sosyalist aslan postu altında ulusal-liberal koyun olmak” ile “proletarya enternasyonalizminin savaşçıları olmak”¹¹⁰ arasında seçim yapmaları gerektiğini vurguladığı sıralarda partinin izlediği çizgi, diğer sosyal demokrat partilerden çok farklı olmayan bir biçimde, gerçek anlamda bir seçeneğin sözkonusu olma aşamasının çoktan gerilerde kaldığını göstermekteydi.

Gelişme süreçleri içerisinde sosyal demokrat partiler, kapitalizme bakış açılarının farklılaşmasına ve sosyalist bir toplumun kurulması için harekete geçirmeyi öngördükleri toplumsal güçlere ilişkin teorik-stratejik konumlarını gözden ge-

¹⁰⁸ Luxemburg (1975), s. 114; özgün vurgu.

¹⁰⁹ Luxemburg (1979), s. 96.

¹¹⁰ Aynı yerde, s. 97.

çirmelerine yol açan üç temel değişime sahne olmuşlardır. İlk olarak, bu partilerin “sınıf partisi” söylemi, “kitle partisi” niteliğine dönüşmüştür. İkinci olarak, bu partilerin üretim araçlarının toplumsallaştırılması tasarımı, yerini süreç içerisinde “Refah Devleti” gereklerinin yerine getirilmesine bırakmıştır. Son olarak, bu partilerin uzun dönemli hedef olarak *sosyalizme* yaptıkları göndermeler, giderek ortadan kalkmıştır.

Birbirine sıkıca bağlı olarak ortaya çıkan ve çağdaş sosyal demokrasiyi resimleyen bu değişmelere yol açan gelişmelerin daha yakından incelenmesi gerekmektedir.

Batı Avrupalı sosyal demokrat partileri teoride ve pratikte özgün rotalarından saptırıp başka sahillere sürükleyen evrim, tekdüze bir kronolojik şablona oturmamakla birlikte, özünde benzer çizgiler taşıyan bir gelişim ve değişim sürecini yansıtmaktadır. Dünya görüşlerindeki farklılaşma eğrisini kabaca tarihsel kesitlerle, dünya savaşları *öncesi*, *arası* ve *sonrası* biçiminde bir dönemlendirmeye, biraz da zorlama ile denk düşürmek olası gözükmele birlikte, burada, sosyal demokrat partilerin dönüşüm sürecinin zamanlamasından çok *içeriği* üzerinde durulacağından, bu özgüllükte yapay kaçabilecek bir dönemlendirmeye gidilmemiştir.

4.1 “Sınıf Partisi”nden “Kitle Partisi”ne...

«...*Sosyal-Demokratlar* toplumun bütün sınıfları arasına gitmek zorundadırlar; onlar mücadele birliklerini bütün doğrultulara sevk etmek zorundadırlar.»
(V. I. Lenin)¹¹¹

Başlangıçtan bu yana kendilerini işçi sınıfının temsilcileri olarak gören sosyal demokrat partilerin son hedefi, kapitalizmi “tasfiye” ederek yerine sosyalist bir toplumun kurulması olmuştur. Bununla birlikte, iki üretim tarzı arasındaki geçişin “kanlı bir devrim” ile noktalanması yerine, varolan toplumun sosyalist bir topluma dönüştürülmesinin, kademeli bir reform paketinin etkileri ile giderek şişecek sosyalist yelkenlerin ivmesiyle, süreç içerisinde ve barışçı yollarla gerçekleştirilmesi öngörülmekteydi. Sosyal demokratları son hedeflerine ulaştıracak olan bu süreç, sulandırılmış ve “keskin” kenarları törpülenmiş olmakla birlikte, özünde Marksist kuramın ana çizgileri doğrultusunda *sınıf mücadelesi* bağlamına oturtulmaktaydı.

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Batı Avrupalı sosyal demokrat partilerden birçoğunun programlarında bu özelliklere, benzer çizgilerde yer verildiği görülmektedir. Bu dönemin parti programlarında, özellikle Alman SPD’nin Marksist köklerine dönmesini simgeleyen ünlü 1891 Erfurt Programı’nı çağrıştıracak biçimde, toplumun “uzlaşmaz çıkarlar”ın derin izlerini taşıyan “karşıt sınıflar” a bölündüğünden söz edilmekte ve işçi sınıfı için çıkış yolu olarak, *üretim araçlarının toplumsallaştırılması* yoluyla kapitalist toplumun sosyalizme dönüştürülmesi gösterilmektedir.

¹¹¹ Lenin (1976), s. 109; özgün vurgu.

Bu ana temayı sosyal demokrasinin diğer özgül nitelikleri ile bütünleştiren ve kuramsal temellerini Marksist ilkelere dayandıran sosyal demokrat parti anlayışını en açık biçimde betimleyen bir örnek, parçalanmış Fransız sosyalizmini çatısı altında toplayan SFIO'nun 1905 tarihli bildirgesidir:

«Sosyalist parti, üretim ve mübadele araçlarını toplumsallaştırmayı amaçlayan, başka bir deyişle, kapitalist toplumu, proletaryanın siyasal ve ekonomik örgütlenmesi yoluyla kolektif veya komünist bir topluma dönüştürmeyi hedef alan bir sınıf partisidir.»¹¹²

Sosyal demokratların toplumsal sınıf jargonuna yaptıkları göndermeler ulusal parti programları ile sınırlı kalmamış, yirminci yüzyılın özellikle ilk çeyreğinde sınıf olgusu, uluslararası platformdaki saygınlığını da korumuştur. Sosyal demokrat partilerin, kendi ulusal bağlamlarında daha geniş bir kitle tabanı oluşturma çabalarının yoğunlaştığı yıllarda, 1919 yılında Bern'de yapılan Uluslararası İşçi Konferansı'nda, "Demokrasi'yi oluşturan kurumlar (...) aynı zamanda işçi sınıflarını, sınıf mücadelesini sürdürmeleri için gerekli araçlar ile donatmaktadır"¹¹³ denilerek, sosyal demokrasinin henüz sınıf olgusunu bir kenara itmeye hazır olmadığı vurgulanmaktaydı.

Sosyal demokrat partiler, sınıfsal boyutu sürekli gündemde tutmakla birlikte, henüz 1909 yılında Bernstein, "...sosyal demokrasinin burjuva partilerine ve siyasal kuruluşlara karşı tutumu ve yine buna bağlı olarak sosyal demokrasinin, özünde işçilerin sınıf partisi olarak mı kalması yoksa sosyalist bir halk partisi olmaya mı çaba göstermesi gerektiği"

¹¹² Coddington ve Safran (1979), s. 38.

¹¹³ Cole (1969), s. 99.

sorununa dikkati çekiyordu.¹¹⁴ Gerçekten de, gelişme süreçleri içerisinde Batı Avrupalı sosyal demokrat partiler, sınıf tanımlarının kapsamını ve buna koşut olarak, desteğini aradıkları toplumsal güçlerin siyasal yelpazesini genişlettikçe, giderek birer *kadro* partisi (ya da, bir başka deyişle, “çekirdek” parti) olmaktan çıkarak *kitle* partilerine (ya da, yine bir başka ifade ile, “sünger” partilere) dönüşmüşlerdir. Bu dönüşümün temel nedeni, işçi sınıfının başat temsilcisi olarak *burjuva politikasında* yer alma süreci tarafından biçimlenen siyasal mücadelenin özgül doğasında yatmaktadır. Bu tür partilerin kitle partilerine dönüşmesi, bunların kapitalist toplumlarda varolabilmeleri açısından *kaçınılmaz* olarak nitelendirilmektedir. Epstein’in deyişiyle:

«Kitle üyeliği, ekonomik düzende demokratik yollarla köklü değişiklikler yapmayı amaçlayan herhangi bir (siyasal) hareket için örgütsel açıdan zorunlu gözükmektedir; bu yüzden, bu amacı güden her sosyalist işçi partisi, kitle üyeliği geliştirmiştir.»¹¹⁵

İşçi sınıfını sermaye partilerinin “vesayetinden” kurtarmak amacı, sosyal demokrat parti üyeliğinin geniş kitlelere yaygınlaştırılmasının kılıfını hazırlamıştır. Engels’in ifadesiyle, “kusursuz bir işçi sınıfı örgütünün ve dolu bir kasanın zorunlu olması”, işin “püf noktası” olarak görülmüştür.¹¹⁶ Seçimlerde işçi sınıfı içerisinden “sermayeden bağımsız” adaylar gösterebilmenin önkoşulu olarak kapitalist finansmandan bağımsız olmak gösterilmiş, bunun da yalnızca toplu ve ortaklaşa parasal kaynak sağlanması yoluyla gerçekleştirilebileceği öngörülmüştür. Bu bağlamda, sosyal demokratlar, işçi sınıfına “yeni müttefikler

¹¹⁴ Bernstein (1976b), s. 395.

¹¹⁵ Epstein (1980), s. 165.

¹¹⁶ Engels (1979e), s. 160.

(bağlaşıklar)” aramaya koyulmuşlar, bir başka deyişle, toplumsal destek tabanlarını genişletmeye yönelmişlerdir.¹¹⁷

Kendilerini kısa ve uzun dönemli hedeflerine ulaştırması öngörülen reformist programlarını uygulamaya koymak amacıyla parlamentoda çoğunluğu elde etmeyi hedefleyen sosyal demokrat partilerin atacağı adımların başında, seçimlerden proletaryanın yengisi ile çıkılması gelmektedir. Buna karşılık, sosyal demokratlar için seçimlerde yengi elde etmek, farklı sınıfların ve katmanların ivedi demokratik istemleri ve ekonomik çıkarları ile işçi sınıfınıninkilerinin bağdaştırılması anlamına gelmekteydi. Michels’in deyişle:

«Başat olarak seçimlere ilişkin güdülerle işçilerin partisi toplumun küçük burjuva kesimlerinin desteğini arar ve bu da partinin kendi üzerinde az ya da çok geniş kapsamlı tepkiler yol açar. İşçi Partisi “halk”ın partisi olur. Bundan böyle yönelmeleri yalnızca kol gücüyle çalışan işçilerle sınırlı kalmaz, “tüm üreticiler”e ve “çalışan tüm nüfus”a hitap etmeye başlar.»¹¹⁸

Kitle partisine dönüşme eğiliminin Alman SPD üzerindeki kalıcı etkileri, yirminci yüzyılın hemen başlarında partinin gündemini belirlemeye başlamıştı. Henüz 1877 yılında SPD’nin oyları yarım milyona ve *Reichstag*’daki sandalye sayısı otuzbeşe çıkmıştı. Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde üye ve seçmen desteği açısından en güçlü partilerin başında gelmesinin yanısıra, sendikal hareket ile artan etkileşimiyle, basındaki hatırı sayılır ağırlığıyla, ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerdeki güçlü örgüt yapısıyla, gelişen tüketici kooperatiflerinin sağladığı destekle, güçlü kadın ve gençlik örgütleriyle, kültürel ve

¹¹⁷ Duverger (1964), s. 66-67.

¹¹⁸ Michels (1962), s. 254.

sanatsal etkinlikleriyle toplumun her kesimine nüfuz edebilen SPD, pratikte geniş emekçi kitleleri peşinden sürükleyen bir kitle partisine dönüşmüş bulunuyordu.

Buna karşılık, 1895 Breslau Kongresi'nde SPD'nin bir "halk partisi" olduğunun kabullenilmesi önerisi, işçi sınıfını "yalnız dar anlamda ücretli işçiyi değil, zanaatkârları, küçük çiftçileri, fikir işçilerini, yazarları, öğretmenleri, küçük memurları, (...) genel olarak durumları ücretli işçilerinkinden iyi olmayan herkesi" kapsayacak biçimde tanımlama eğilimindeki Bebel ile Liebknecht'in desteğine karşın büyük bir çoğunlukla reddedilmişti.¹¹⁹

SPD'nin kitle partisi kimliğinin kabulündeki ilk önemli adım 1903 yılında atılmış, seçimlerindeki başarısından sonra partinin yalnızca işçi sınıfının partisi olmayıp, "orta sınıfın liberal kesimlerini de temsil etmekte olduğu" onanmıştı.¹²⁰ 1912 yılına gelindiğinde Parti, *Reichstag*'daki yüzon sandalyesi ve dörtbuçuk milyon oyu ile Almanya'nın en güçlü partisi durumuna gelmişti. Birinci Dünya Savaşı öncesinde her üç Alman vatandaşından biri, oyunu SPD'ye vermektedir.¹²¹ Bu gelişmelerin beklenen sonucu olarak 1921 Gorlitz Kongresi'nde benimsenen program, SPD'nin sınıf partisinden kitle partisine dönüşümünün yasal nirengi noktası olmuştur. Bu programın terminolojisinde Erfurt Programı'nda yer almış olan "burjuvazi ile proletarya arasında giderek şiddetlenen sınıf mücadelesi" gibi "keskin" terimlere artık rastlanmamaktadır. "İşçi sınıfının mücadelesi" gibi deyimler, yerini "üreten kitlelerin mücadelesi"ne bırakmıştır. Programın başlangıç satırlarında, "Alman Sosyal Demokrat Partisi kentte ve kırdaki çalışan insanların partisidir;

¹¹⁹ Bebel (1969), s. 120-121; bkz. Lenin (1977), s. 178.

¹²⁰ Schorske (1972), s. 23.

¹²¹ Joll (1978), s. 58.

Parti, ister bedensel olarak, isterse beyin gücüyle üretimde bulunan ve kendi işgüçlerinin getirisi ile yaşayan tüm insanların eşgüdümü için çabalar” denilmektedir.¹²²

Aynı dönemde, İngiliz İşçi Partisi'nin 1923 yılında yapılan kongresinin açılış konuşmasında Webb, “ereğimize doğru atılan her adım, tüm halkın en azından sayısal çoğunluğunun onay ve desteğinin elde edilmesine bağlıdır” demektedir.¹²³ Kitle partisi niteliğini yüzyılın başlarında kazanmış olmakla birlikte İngiliz İşçi Partisi'nin gerçek anlamda sınıf olgusundan “kaçışı” ancak 1950'lerde, işçi sınıfının partisi olmaktan çıkıp hızla “halkın partisi”ne dönüşme eğiliminin güçlenmesiyle gündeme gelmiştir.

Avusturya Sosyalist Partisi de, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yeniden örgütlenme sürecinde, partinin 1926 Linz Programı'nda altı çizilen sınıf mücadelesi kavramından giderek uzaklaşmış ve 1958 Programı'ndan başlayarak, sınıflardan söz etmeyi biçimsel olarak sürdürmekle birlikte, işçi sınıfına giderek azalan göndermelerde bulunarak, kendisini “emeğiyle geçinen tüm insanların partisi” olarak nitelemeye başlamıştır.¹²⁴

İskandinavya'da Danimarka Sosyal Demokrat Partisi, başlangıçtan bu yana kendisini toplumda “ayrıcalıklı konumda bulunmayanların” temsilcisi olarak sunma eğiliminde olmuştur. Bu doğrultuda parti, yirminci yüzyılın henüz ilk onyılı içerisinde kitle partisi niteliğini kazanmış bulunmaktaydı.¹²⁵

İsveçli sosyal demokratların da 1911 yılında parti programında yaptıkları değişiklik ile “işçi sınıfı”, yerini “ezilen sı-

¹²² Hunt (1964), s. 134.

¹²³ Aktaran: Anderson (1965), s. 224.

¹²⁴ Sully (1977), s. 216.

¹²⁵ Thomas (1977), s. 237 ve 254.

nıflar” terimine bırakmıştır. 1920’lerin sonlarında parti önderleri, konuşmalarında işçi sınıfı yerine “halk”a gönderme yapmakta ve partilerinin, “tüm sömürülen sınıfları” bir araya getirme konusundaki kararlılığını dile getirmekteydi.¹²⁶

Öte yandan, 1930’larda “sempatizanlar kitlesi” yerine örgütlenmiş “inançlı sosyalistler”i yeğlemeyi sürdüren Norveçli sosyal demokratlar da, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, parti programlarında toplumdaki “tüm kesimlere” hizmet ettiklerini belirtmekten geri kalmamışlardır.¹²⁷

1970’lere gelinceye dek dinsel kökenli partilerin İşçi Partisi’nden daha çok işçi oyu topladığı bir ülke niteliğinde olan Hollanda’daki sosyal demokratlar, her zaman, kitlelere sempatik görünme sorununu göğüslemek durumunda kalmışlardır.¹²⁸ Komşuları Belçikalı sosyal demokratlar da önemli dinsel engellemelerle karşı karşıya kalmış olmakla birlikte, Belçika Sosyalist Partisi, sınıf tabanı genişletilmiş siyasal yaklaşımında önemli ölçüde orta sınıf oylarını toplamayı başarmıştır.¹²⁹

İtalya, Fransa ve Finlandiya’da sosyal demokratlar, ülkelerindeki komünist partilerin geleneksel gücünden ötürü işçi sınıfı ile olan ilişkilerini sıcak tutmak zorunda kalmakla birlikte, partilerini geniş kitlelere açmakta gecikmemişlerdir. 1920’lerin başlarında Enternasyonaller arasında bölünmeden önce İtalyan sosyalistleri, çeyrek milyonu aşkın üye ve iki milyona varan seçmen kitlesinin desteğini arkalarına alarak, parlamentodaki en güçlü parti durumuna gelmişlerdi.¹³⁰

¹²⁶ Korpi (1980), s. 84-85.

¹²⁷ Rokkan (1966), s. 82 ve Tomasson (1973), s. xvi.

¹²⁸ Coates (1975), s. 17.

¹²⁹ Lorwin (1966), s. 167-168.

¹³⁰ Hilton-Young (1975), s. 121.

Fransa’da da, 1920 yılında sol kanadının Fransız Komünist Partisi’ni kurmak üzere kopmasını izleyen yıllarda, “kitleleri kazanma” politikası doğrultusunda SFIO, üye sayısını düzenli olarak arttırmış ve 1936 yılında ülkenin en büyük partisi olarak ortaya çıkacak biçimde, iki dünya savaşı arasındaki dönemde oy yüzdesini sürekli olarak yükseltmişti.¹³¹

Öte yandan, Finlandiya Sosyal Demokrat Partisi, kırsal kesimdeki tarım işçilerinin de desteğiyle, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak Avrupa’nın en güçlü partilerinden biri olmayı başarmıştır. İç savaş öncesinde yapılan 1916 seçimlerinde Finlandiyalı sosyal demokratlar, parlamentoda ezici bir çoğunluk sağlayarak, dünyada sosyal demokrat bir parti tarafından sağlanan ilk yengiyi elde etmişlerdir.¹³²

Bu bağlamda, Batı Avrupalı sosyal demokratlar, özgün *sınıf* tanımlarını genişlettikçe, sınıf mücadelesine ve Marksist terminolojiye yaptıkları göndermeleri giderek terk etmeye başlamışlardır. Sosyal demokrat partilerin sınıfsal dayanaklarını giderek sulandırmalarına koşut olarak, toplumun sosyalizme dönüştürülmesinde temel stratejik araç olarak görülen üretim araçlarının toplumsallaştırılması tasarımı üzerindeki geleneksel vurgu da giderek silikleşmeye başlamıştır.

¹³¹ Greene (1969), s. 3 ve 8.

¹³² Haapakoski (1974), s. 30.

4.2 “Toplumsallaştırma” Tasarımından “Refah Devleti”ne...

«Beklentimiz bizim gelecekte,
Güvencedir, iş ve ekmek için;
Çocuklarımız okullara gitsin,
Ve yaşlarımız bir daha dilenmesin.»¹³³

Toplumun barışçı yollarla sosyalizme dönüştürülmesini sağlayacak temel strateji, daha doğrusu, *tek yol* olarak görülen üretim araçlarının toplumsallaştırılması tasarımı, ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, Batı Avrupa'nın tüm sosyal demokrat parti programlarının temel taşlarından biri olmuştur. Toplumun sınıfsal çözümlemesi bağlamında işçi sınıfı için çıkış yolu olarak, üretim araçlarının toplumsallaştırılması yoluyla kapitalist toplumun sosyalizme dönüştürülmesi gösterilmektedir. Azımsanamayacak sayıda örnekler arasında yer alan İtalyan Sosyalist Partisi'nin 1892 Cenova Programı'nda, “işçiler, kurtuluşlarını yalnızca çalışma araçlarının (toprak, madenler, fabrikalar, ulaşım, vb.) toplumsallaştırılması ve üretimin toplu olarak denetlenmesi yoluyla gerçekleştirebilirler” denilmekteydi.¹³⁴

Benzer bir biçimde, İsveç Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin 1897 Programı'nda sosyal demokratların temel yükümlülüğünün “kamu gücünü ele geçirmek ve tüm üretim araçlarını – ulaşım, ormanlar, madenler, değirmenler, makineler, fabrikalar, toprak – süreç içinde toplumsal mülkiyete dönüştürmek” olduğu belirtilmekteydi.¹³⁵

¹³³ Fransız işçi hareketinin ilk yıllarından yankılanan bu dizeler, Kreuzer (1984), s. 139'dan alıntılanmıştır.

¹³⁴ Hilton-Young (1975), s. 29.

¹³⁵ Tingsten (1973), s. 119.

Alman SPD'nin 1899 Hannover Kongresi kararlarında da partinin "sınıf mücadelesi tabanı üzerinde" olduğu vurgulanmakta ve işçi sınıfının "tarihsel görevi" olarak, "üretim araçlarının toplumsallaştırılması ve sosyalist üretim ve mübadele biçiminin kabulü yoluyla herkesin refahını en yüksek aşamada gerçekleştirmek amacıyla siyasal iktidarın ele geçirilmesi" gösterilmektedir.¹³⁶

Sosyalist bir toplumun kamu mülkiyeti yoluyla yeniden yapılandırılmasını öngören sosyal demokrat görüş, en ilginç ifadelerinden birini, İngiliz İşçi Partisi'nin büyük bir bölümü Sidney Webb tarafından kaleme alınan 1918 Parti tüzüğü'nün ünlü *Dördüncü Madde*'sinde bulmaktadır. Bu madde ile İşçi Partisi, "Kol güçleri ve fikirleri ile üretim yapanların, kendi emeklerinin meyvelerini tam olarak almaları" gereği üzerindeki vurgusunun yanısıra, "üretim araçlarının ortak mülkiyeti" esasında "erişilebilecek en eşitlikçi dağıtım sistemi" ve "kurulabilecek en iyi halk yönetimi"¹³⁷ tasarımları ile Fabianci köklerini kurumlaştırmaktaydı.

Sosyal demokrat partilerin değişik biçimlerde ilk kez iktidarla tanıştıkları yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde üretim araçlarının toplumsallaştırılması tasarımı teorideki saygın yerini korumakla birlikte, pratikte sosyal demokratlar, bir türlü gelmek bilmeyen devrimi beklerken, giderek uzun dönemli hedefleri bir kenara iterek, pragmatik ve kısa dönemli politikalar üzerine eğilmeye başlamışlardır. Bu biçimde, "iktidara yürüyen" siyasal partiler görünümü vermekten çok *baskı grupları* olarak işlev görmeyi yeğleyen sosyal demokrat hareketin teorisi ile pratiği arasındaki bu ilk ciddi kopuşların temeli, siyasal erkin seçimler yoluyla ele geçirildikten sonra *elde tutulmasının* sorun olarak

¹³⁶ Bkz. Bebel (1969), s. 103.

¹³⁷ Cole (1969), s. 72.

görülmesinde yatmaktadır. Sosyal demokratların örtülü olarak ardına gizlendiği bu “mazeret”, temel ifadesini Engels’in *Fran-sa’da Sınıf Savaşmaları*’na yazdığı ünlü Önsöz’de bulmaktadır: “Yasaları çiğnemediği yaşamayan düzen partileri, asıl yasalara uyduğu için sağlıklı ve güçlü olan sosyal-demokrat devrimin, ancak kargaşalık çıkararak hakkından gelebilirler.”¹³⁸

Bir başka deyişle, sosyal demokrat bir partinin iktidara gelmesi durumunda burjuvazinin buna “göz yummayacağı” ve kapitalizmin “bekçisi” kurumları harekete geçirerek yönetimi zor kullanarak devirmek yoluna gideceği beklentisi, sosyal demokrat partilerin “sürekli muhalefet” olmasının ötesinde, ciddi iktidar politikaları oluşturmalarını geciktirmiştir. İktidar partileri olarak hazırlıksız oluşları ise, sosyal demokrat partileri iki dünya savaşı arasındaki dönemde neredeyse hep birlikte iktidara geldiklerinde önemli kimlik bunalımları ile karşı karşıya bırakmış ve parti programlarını uygulamaları sırasında önceden kestiremedikleri güçlüklerle karşılaşmalarına yol açmıştır.

1920’lerde iktidarda olan sosyal demokrat partiler, Büyük Bunalım’ın yıkıcı etkilerine tümüyle hazırlıksız yakalanmışlardır. Ekonomik bunalımdan en çok etkilenen partilerin başında, iktidara geldiği 1929 yılından sonraki iki yıl içerisinde büyük bir gürültüyle “çöken” İngiliz İşçi Partisi gelmektedir. İşçi Partisi’nin eski liderlerinden Michael Foot, işçi hareketi içerisinde, kapitalist sistemin mali denetiminden anlayan birinin bulunamamış olması nedeniyle 1929 hükümetini bir “talihsizlik” olarak nitelemektedir.¹³⁹

Bu yargı, sosyal demokratları Büyük Bunalım’da şaşkınlık ve belirsizlik ortamına sürükleyen temel ikilemi çağırış-

¹³⁸ Marx (1968), s. 31; düzeltilerek aktarılmıştır.

¹³⁹ Foot (1968), s. 20.

tırmaktadır. Sosyal demokrasinin kapitalizme bakış açısının sancılarını taşıyan bu ikilem, geleneksel ifadesini, Alman sendika lideri Fritz Tarnow'un 1931 yılındaki sözlerinde bulmaktadır:

«Acaba kapitalizmin hasta yatağının başucunda bizler yalnızca (...) hastayı iyileştirmek isteyen doktorlar olarak değil, aynı zamanda sabırsızlanan ve beklenen sonu zehirle çabuklaştırmak isteyen mirasçılar olarak da mı oturuyoruz? Görüşüme göre bizler, hastayı ciddi olarak iyileştirmek amacını taşıyan doktorlar olmakla yükümlüüz; ancak, aynı zamanda, kapitalist sistemin tüm mirasına yarını beklemek yerine bugünden sahip olmayı arzulayan mirasçılar olduğumuz duygusunu taşıyoruz. Doktor ve mirasçı olarak oynadığımız bu ikili rol, Allahın belâsı güç bir görev.»¹⁴⁰

Büyük Bunalım'ın, sosyalist dönüşüm sloganlarının arasından sıyrılan somut etkileri, sosyal demokrat hükümetlerin öncelikler listesinin başına, kapitalist sistemin kendisini yeniden üretmesini sağlayacak önlemleri yerleştirmeye zorlamıştır. Bu çerçevede sosyal demokrat partiler, üretim araçlarının toplumsallaştırılmasına olan doktriner bağlılıklarından giderek uzaklaşmaya başlamışlardır. Toplumsallaştırmanın kuramsal içeriği konusunda, genişleyen kamu sektörünün gerçekte kapitalist devletin güçlenmesine yol açıp açmadığına ilişkin olarak Kautsky ve Liebknecht'in ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru alevlendirdiği tartışmaların külleri arasından toplumsallaştırma tasarımı, giderek *devletleştirme* ile özdeşleştirilmeye başlanmıştır.*

¹⁴⁰ Aktaran: Hunt (1964), s. 38-39.

* Bu sorunun ana hatları Engels tarafından şöyle verilmektedir: «Modern devlet (...) üretken güçlerin yönetimini ele almada ne kadar ileri giderse, gerçekte o kadar ulusal kapitalist olur. (...) Üretken güçler üzerinde devlet

Bernstein'in bu konuda, henüz 1909 yılında dile getirdiği görüşler, sosyal demokrat partilerin daha sonraki on yıllardaki uygulamaları açısından önemli ipuçları içermektedir:

«Dünya endüstrileri devletleştirilebilir mi? (...) Modern devlet, (...) dünya pazarındaki mücadelede modern rekabetin tüm güzel özelliklerini sergileyen (...) bu işletmeleri devralabilir mi? (...) Eğer devlet böyle bir şeyi ne istiyor, ne de yapabiliyorsa, modern ekonomide böylesine büyük bir yeri olan, koca bir işçi ordusu çalıştıran, varlığı ile halkın refahının büyük bir kısmını sağlayan bu işletmeleri, salt devlet bunları kısa yoldan devralmaya hazır değil diye, bir yıkım felâketi ile başbaşa bırakmak mümkün müdür?»¹⁴¹

Toplumsallaştırma tasarımı, süreç içinde, kuramsal bir zorunluluktan kaynaklanan doktriner bir bağlantı olmaktan çıkmış, üretim araçlarının mülkiyetinin el değiştirmesinden çok, kilit sektörler aracılığıyla ekonominin yönlendirilmesi amacını taşıyan, dolayısıyla kapsamı sınırlandırılmış olan ve teorik olmaktan çok uygulamadan doğan yeni ve farklı bir anlam kazanmıştır. Sosyalist Enternasyonal'in 1951 tarihli kuruluş bildirgesinde bu olgu, "denetimsiz kapitalizm" in yerini "Devletin iktisadî hayata düzenleyici olarak karıştığı ve üretim araçlarında

mülkiyeti, çatışmanın çözümü değildir, ama çözümün öğelerini oluşturan teknik koşullar onun içinde gizlidir. (...) Bu çözüm, ancak (...) üretim, mal edinme ve değişim tarzları ile üretim araçlarının toplumsallaştırılmış niteliğinin uyumlu hale getirilmesinde bulunabilir. Ve bu, bir bütün olarak toplumun denetimi ayrı tutulursa, her türlü denetimin dışına taşan üretken güçlerin mülkiyetini toplumun açıkça ve doğrudan doğruya ele almasıyla olabilir. (...) Kapitalist üretim tarzı, (...) zaten toplumsallaştırılmış üretim araçlarının devlet mülkiyetine dönüşmesini gittikçe daha çok zorlarken, bu devrimin başarılması yolunu da gene kendi gösterir. Proleterya, politik iktidarı ele geçirir ve üretim araçlarını devlet mülkiyeti haline getirir». [Engels (1977), s. 109-111; özgün vurgu].

¹⁴¹ Bernstein (1976a), s. 381; düzeltilerek aktarılmıştır.

kollektif mülkiyetin gittikçe genişleyerek özel sermayenin etki alanını daralttığı ekonomi biçimleri”nin alma süreci olarak ifadesini bulmaktadır.¹⁴²

İki dünya savaşı arasındaki dönemde sosyal demokrat hükümetler, birçoğu için seçmen tabanının genişlemesini sağlayan birtakım ivedi sosyo-ekonomik reformları gerçekleştirerek, iktidar oluşlarını haklı kılacak bir ekonomik politika izleme eğiliminde olmuşlardır. Toplumsallaştırma tasarımlarını askıya alan sosyal demokratlar, dikkatlerini çalışma koşullarının iyileştirilmesi, sendikal hakların kapsamının genişletilmesi, ücretlilerin ulusal gelir içerisindeki payının artırılması, sosyal güvenlik sisteminin yaygınlaştırılması, tam istihdamın sağlanması gibi konular üzerinde yoğunlaşmışlar ve genelde kitlelerin genel refahını arttırmak doğrultusunda yeni bir reformcu yol izlemeye başlamışlardır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygın bir uygulama alanı bulan sosyal demokrat politikalar, kuşkusuz, büyük ölçüde Keynesci yaklaşım tarafından biçimlenmiştir. “Müdahaleci Devlet” olgusunu liberalizmin kalbine yerleştiren Keynes’in, toplumsal düzeni temellerinden sarsabilecek eşitsizliklerin giderilerek göreceli toplumsal dengelerin sağlanması konusunda bir “emniyet sübabı” işlevini görmek üzere kapitalist devlete yüklediği önemli sosyo-ekonomik rol, Batı Avrupalı sosyal demokratların giderek kronikleşen kimlik bunalımlarının tedavisinde etkili bir ilaç yerine geçmiştir.

Gerçekten de, Keynes “devrimi”, ekonominin denetim altında tutulması ve kitlelerin genel refahının artırılması için gerekli ortamı yaratarak, sosyal demokratların iktidar olmalarını

¹⁴² Demokratik Sosyalistlerin Bildirisi (Frankfurt 1951), s. 72.

haklı kılacak araçlar sağlamıştır. Süreç içerisinde, sosyal demokrat hükümetlerin sıkı denetimleri altında uygulanan Keynesci politikalar yoluyla olgunlaşmaya başlayan refahçı uygulamalar, giderek kamulaştırma tasarımlarının yerini almıştır. Kamu mülkiyeti, genişlemekte olan kapitalist ekonomilerin gereksinim duyduğu temel teknik altyapıyı sağlayacak olan sektörler ile giderek sınırlanırken, piyasanın dolaylı denetimi, özel sermayenin işleyişini rasyonel kılacak bir mekanizma olarak görülmüştür.

Bu çerçevede, Batı Avrupa ülkelerinde refah toplumu uygulamalarının ivme kazanması ve yaygınlaşması her ülkede farklı kapsam ve yoğunlukta olmakla birlikte, yaklaşık aynı zaman dilimine denk düşmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızla tırmanan ve kurumlaşan Refah Devleti'nin, tanımı gereği güçlü devlet müdahaleciliğini gerektirmekle birlikte, üretim araçlarının toplumsallaştırılması ile olan hüzünlü ilişkisi, ayrı ayrı ülkeler açısından bakıldığında daha belirgin olarak görülebilmektedir.

İşçi Partisi'nin 1918 tarihli tüzüğü sanayinin toplumsallaştırılmasını öngörürken 1925 yılına gelindiğinde bu tasarım, "daha büyük ve daha yaygın olarak yararlanılan kamu hizmetleri" ile sınırlandırılmıştır. İşçi Partisi'nin 1949 bildirgesi daha öteye giderek, "ekonomik açıdan bir gereklilik ortaya çıkmadıkça sanayinin tümünü toplumsallaştırmanın anlamı yoktur; çünkü özel ve kamu girişimciliğinin adil olarak birbiriyle rekabete girmesi, ikisi için de yararlı olabilir" demektedir.¹⁴³ Bu çerçevede, 1940'ların ikinci yarısında bazı büyük bankalar, demiryolları, kömür, kanallar ve daha sonraları çelik kamulaştırılmış olmakla birlikte bu uygulamalar, Muhafazakârların ka-

¹⁴³ Coates (1975), s. 19 ve 89.

mulaştırma politikalarının daha köktenci bir biçimde sürdürülmesinden öteye geçememiştir.¹⁴⁴

İşçi Partisi hükümetinin bu dönemdeki asıl icraatı, kamu harcamalarının ve buna bağlı olarak iç tüketimin arttırılması yoluyla emekçilerin yaşam düzeyini gözle görülür bir biçimde yükselterek İngiliz refah toplumunun temellerini atması olmuştur. Gerçekten de bu iktidar döneminde ulusal gelirin daha eşitlikçi bir yeniden-bölüşümü sağlanmış, orta öğretim yaygınlaştırılmış ve Ulusal Sağlık Hizmeti kurulmuştur.¹⁴⁵ Buna karşılık İşçi Partisi önderleri, kıta Avrupa'sının yaklaşık tüm diğer sosyal demokrat iktidarlarınca benimsenen temel eğilimi paylaşacak biçimde, ekonominin emekçiler tarafından denetimi tasarrımını "sumen altı" etmişlerdir.

Üretim araçlarının toplumsallaştırılması kavramına Alman SPD'nin her iki Weimer programında da başat bir yer verilmesine karşın parti, 1910'ların sonlarındaki iktidar döneminde özel sektörün elindeki sanayi kuruluşlarının devletleştirilmesi için yok denecek kadar az bir çaba harcamıştır. Tersine, o dönemin değer yargılarından oldukça farklı bir biçimde, toplumsallaştırmanın erdemleri partinin ileri gelenlerince sorgulanmış, bu çelişkili yaklaşıma "yönetimin işçilerce denetlenmesinin anarşi ve Bolşevizm tehlikesine yol açtığı" biçiminde dile getirilen temel endişe eşlik etmiştir.¹⁴⁶ Bu eğilimin güçlenmesi sonucunda 1959 Bad Godesberg Programı'nda üretim araçlarının toplumsallaştırılması konusuna değinilmezken, birtakım

¹⁴⁴ McInnes (1969), s. 22.

¹⁴⁵ Anderson (1964), s. 38.

¹⁴⁶ Hunt (1964), s. 34.

ekonomik ve toplumsal reformlara gönderme yapılmakla yetinilmiştir.¹⁴⁷

Yaklaşık aynı dönemde, Avusturyalı sosyal demokratlar da, yumuşak çehreli “Austro-Marksizm”in mimarlarından Otto Bauer’in önderliğinde yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde gündeme gelen madenler, demiryolları ve ağır sanayinin devletleştirilmesi tasarımıyla giderek uzaklaşarak, 1958 yılındaki yeni bildirelerinde toplumsallaştırma politikasını, içeriği belirsiz “kamu yararı” olgusu ile sınırlamışlar ve partinin esas amacını, tam istihdamın sağlanması ve refah devletinin güçlendirilmesi olarak belirlemişlerdir.¹⁴⁸

Aynı biçimde, İsveç Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nce, devletleştirmenin hiçbir ayrıcalık tanınmadan tüm sektörlerde uygulanacağı savunulmasına karşın 1930’lu yıllarda üretim araçlarının toplumsallaştırılmasına verilen önem giderek geri plana atılırken, önceliğin ekonomide tam istihdam ve üretim artışı sağlanmasına kaydırıldığı görülmektedir. Ekonomik göstergeler üzerindeki giderek büyüyen ilgiye 1930’ların ortalarında işsizlik sigortası, kapsamı genişletilen yaşlılık sigortası ve aile yardımları ile ücretli tatil gibi birtakım refah toplumu düzenlemeleri eşlik etmiş, sonuçta üretim araçlarının toplumsallaştırılmasına “olağanüstü önlem” gözüyle bakılmaya başlanarak devletleştirmelerin kapsamı, yalnızca özel sermayenin üretken olmadığı alanlar ile sınırlandırılmıştır.¹⁴⁹

İsveç’in yanısıra, diğer İskandinav ülkelerinde de sosyal demokrat iktidarlar altında devletleştirmeye ayrılan paylardaki hızlı düşüş ile ters orantılı olarak refah harcamalarında belirgin

¹⁴⁷ Paterson (1977), s. 185.

¹⁴⁸ Sully (1977), s. 216.

¹⁴⁹ Sainsbury (1980), s. 30-33 ve Korpi (1980), s. 89.

bir artış göze çarpmaktadır. Danimarka Sosyal Demokrat Partisi'nin 1944 Programı, devletleştirmeyi parti politikasının odak noktası olmaktan çıkarmıştır. 1961 Programı'nda ise devletleştirme yönündeki sınırlı talepler bile bir kenara itilirken, bir önceki programdaki toplumsal refah sağlanmasına ilişkin hedefler titizlikle korunmuştur.¹⁵⁰ Kamu mülkiyetinin geleneksel olarak yeğlendiği Norveç'te bile savaş sonrası dönemdeki toplumsal refah uygulamaları, devletleştirme politikalarının kapsamını ve yoğunluğunu, Refah Devleti'nin gereklerine uygun olacak biçimde, büyük ölçüde sınırlamıştır.¹⁵¹

Avrupa'nın küçük ülkelerinden Belçika'da Sosyalist Parti, henüz "İşçi Partisi" yaftasını taşıdığı yıllarda, önderleri Henri de Man'ın tezlerine uygun olarak, kamu mülkiyetinin genişletilmesi yerine üretim araçları üzerinde toplumsal denetim mekanizması kurulmasını öngören ve ağırlığı planlı kalkınma ve refahçı politikalara kaydıran yeni programını 1933 yılında kabul etmiştir.¹⁵²

Bu programın Hollandalı sosyal demokratlar üzerinde önemli etkileri olmuş ve yirminci yüzyılın ortalarından başlayarak Hollanda İşçi Partisi, büyük ölçüde, ekonomik büyümenin sağlanması, karma bir ekonomide daha ağırlıklı kamu denetimi getirilmesi ve bir refah toplumu kurulması konuları üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır.¹⁵³

Sosyal demokratların hareket alanının, güçlü birer komünist partisinin varlığı nedeniyle daralmış olduğu ülkelerde bile refah toplumu gereklerinin devletleştirme tasarımlarının

¹⁵⁰ Thomas (1977), s. 256-257.

¹⁵¹ Valen ve Katz (1964), s. 33-35.

¹⁵² Paterson ve Campbell (1974), s. 9.

¹⁵³ Wolinetz (1977), s. 360.

önüne geçmiş olduğu, bu partilerin politika uygulamalarında belirgin olarak görülmektedir. Sosyal demokratların, özgül tarihsel koşullardan ötürü yakın dönemlere kadar iktidar olamadığı İtalya ve İspanya bir an için göz önüne alınmazsa, Finlandiya ve Fransa örnekleri, Avrupa sosyal demokrasisinin evrimini niteleyen genel çizginin dışında kalmamıştır.

Finlandiyalı sosyal demokratlar, sürekli olarak “sol omuzlarından arkaya bakmak” gereğini duymuş olmalarının bir sonucu olarak parti programlarında geniş bir devletleştirme yelpazesine yer vermiş olmalarına karşın, partinin planlı ekonomiye ve artan refah harcamalarına olan eğilimi, kamu mülkiyetinin genişletilmesi tasarımının önüne geçmiştir.¹⁵⁴

Fransız SFIO da toplumsallaştırmanın önemini vurgulamayı sürdürmüş ve parti, İkinci Dünya Savaşı sonrasında iktidarda iken, ünlü önderleri Leon Blum’un, tüm üretim araçlarının toplumsallaştırılması üzerindeki vurgusu doğrultusunda, kömür madenleri ile bazı büyük bankalar ve sigorta şirketleri başta olmak üzere, kapsamlı bir devletleştirme uygulamasına girişmiştir. Bununla birlikte, devletleştirmeler için çıkarılan karnamelerde çoklukla, koalisyon ortağı olan Komünist Parti’ye üye bakanlar etkili olmuş ve “Sosyalist milletvekilleri, devletleştirmelerin daha öteye götürülmesi için Parlamento’ da pek bir çaba göstermemişlerdir.”¹⁵⁵ Fransız sosyal demokratların bu dönemde genel kaygısı, sosyal sigorta sisteminin yaygınlaştırılması ve refah toplumu gereklerinin yerine getirilmesi olmuştur.

¹⁵⁴ Arter (1980), s. 380-382.

¹⁵⁵ Coddington ve Safran (1979), s. 95-96.

Bu genel çerçeve içerisinde sosyal demokrasinin yerel yönetimler üzerindeki geleneksel vurgusu, refah politikalarının uygulanma ve yaygınlaştırılmasında en önemli araçlardan birini oluşturmuştur. Gerçekten de, yerel yönetimlerin, belde hizmetlerinin sunulmasındaki etkinliği Refah Devleti'nin kaldırılardan biri olmuş, yerel yönetimlerin güçlenmesi, refah uygulamalarının başarılı olmasını ve yaygınlaştırılmasını kolaylaştırmıştır. Yerel yönetimler, Refah Devleti'nin maddi ve kültürel koşullarının oluşmasına katkıda bulunarak, sınıf mücadelesine yeni bir boyut kazandırmıştır. Kapitalizmin özünde yer alan ve sermaye yararına tek yönlü işleyen ekonomik ilişkilerin demokratik süreçlerle iki yönlü işlenmesinin sağlanması ve burjuvazi tarafından "kabul edilebilirlik" sınırları içerisinde toplumsal birikimin ya da "artı-değer" in bir bölümüne, daha adil toplumsal dengelerin oluşturulması amacıyla devlet tarafından "el konulması" tasarımı çerçevesinde yerel yönetim, özellikle kentsel alanlarda üstlendiği konut, sağlık, eğitim ve diğer kamu hizmetleriyle, emekçi kitlelere "dolaylı ücretler" biçiminde ulaşan refah toplumu kazanımlarının aktarıldığı temel kurum işlevini görmüştür.

Ne var ki, 1900'lerdeki "beledî sosyalizm" akımının demokrasiyi itici gücünden farklı renkler alan bu yeni belediye-cilik anlayışı, sosyal demokrasinin 1970'lerden başlayarak içerisine girdiği bunalımın sinyallerini onyıllar öncesinden vermeye başlamıştır. Sosyal demokrat iktidarlar altında Refah Devleti'nin kurulmaya başladığı yıllarda yapılanan bu yeni akımın, merkezde oluşturulan politikaları yerel düzeyde yaşama geçirmekten öteye gidememesinden ötürü edindiği görece katı *merkeziyetçi* nitelik, yüzyılın ortalarına denk düşen onyıllara damgasını vuran yerel yönetim hareketinin kendi gündemini belirleyen değil, belirli reçeteleri uygulayan bir akıma dönüşmesine yol açmıştır. Sosyal demokrasinin iyileştirici, yeniden-

bölüşümcü, refahçı politikalarının gözalıcı bir başarıyla uygulanmasına karşın merkezci yaklaşım, yerel yönetim hareketini halkın taleplerine karşı duyarsız, oldukça dar siyasal kadrolarca yönlendirilen ve kendini yenilemekte güçlük çeken bir yapının kabukları arasına sıkıştırılmıştır. Bu yüzden sosyal demokrasi, yirminci yüzyılın son çeyreğinde, kendisini *yeniden demokratikleştirme* sorununa yeni açılımlarla çözüm aramak zorunda kalmıştır.

Sosyal demokrasinin çağdaş niteliğinin belirlenmesi açısından yaşamsal bir rol oynayan bu gelişmeler, sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

Refah Devleti kapsamındaki sosyal adaletçi, sosyal güvenlikçi, yeniden-bölüşümcü politikalar yoluyla kapitalist toplumun sosyal adaletsiz ve güvenliksiz ortamının giderek ortadan kalkması ve kapitalist ekonominin giderek “sosyalleşmesi” sonucunda sosyal demokrasi, kapitalizmi iyileştirmekle yetinerek uzun dönemli hedefi olan toplumu dönüştürme tasarımını gerçekleştirmenin maddi koşullarını kısa dönemli reformlar uğruna askıya almak açmazı ile karşı karşıya kalmıştır. Gerçekten de, üretim araçlarının mülkiyetinin el değiştirmesi yerine emekçilerin kapitalizm altında maddi kazanımlarının arttırılması ile yetinme eğilimi, sosyal demokrasinin özgün ilkelerinden kopuşu hızlandırmıştır. Sosyal demokrat bakış açısından toplumu dönüştürmenin başlıca aracından yoksun kalan sosyal demokratlar, sonuçta, dünya görüşlerinin temel taşı oluşturan sosyalist dönüşüm tasarımından uzaklaşmışlardır.

4.3 “Toplumu Dönüştürmek” Yerine “Toplumsal Uzlaşma”...

«...kapitalist toplumun doğal gelişiminin, bizzat kapitalizmin dengesini bozmadan, sermayenin kazançlarını çok daha adil bir bölüşümüne varabileceği doğrudur, o zaman, gerçekten de sosyalizmin geleceğinin tehlikeye girmiş olması mümkündür.»
(J. Jaurès, 1900 yılındaki bir konuşmadan...)¹⁵⁶

Batı Avrupalı sosyal demokrat partilerin, süreç içerisinde, işçi sınıfına olan yönelimlerini diğer emekçi kesimler ile küçük burjuvaziye de kapsayacak biçimde genişletmelerinin yanısıra, sosyalist doktriner bağlantılarının yerine pragmatik toplumsal refah politikalarını yerleştirmelerine koşut olarak toplumsallaştırma tasarımlarını giderek terk etmelerinin siyasal sonuçları, bu partiler açısından “son hedefin bırakılması” anlamına gelmiştir.

Bu olgu, aynı zamanda, sosyal demokrat partilerin, organik ilişkiler içerisinde kalmayı sürdürdükleri işçi sınıfının uzun dönemli siyasal hedeflerini gerçekleştirme tasarımı da bir kenara bırakmalarını nitelemektedir. İktidardaki sosyal demokrat partilerin sermaye birikiminin gereklerine uyum sağlamaları nedeniyle sosyalist dönüşüm tasarımı, yerini kapitalist ekonominin istikrarlı kılınmasına terk etmiştir. Kapitalist devlet bağlamı içerisinde gerçekleşen demokratikleşme sürecinde sosyal demokrat partilerin özgün akışkanlığını kaybederek “pıhtılaşması”nın hazin öyküsü, ülkeler bağlamında daha belirgin olarak izlenebilmektedir.

Alman SPD'nin programları, diğer birçok sosyal demokrat parti gibi, hem seçim malzemesi olarak hem de partinin

¹⁵⁶ Jaurès (1976), s. 146.

kendi varlığını haklı kılmak biçiminde ikili bir işlev gören sosyalizme temel bağlılığını 1930'lu yıllardan başlayarak büyük ölçüde sorgulamaya girişmiştir. Bununla birlikte, asıl kopuş İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiş ve savaşın yıkıntıları altında kalan Almanya'nın yaralarının sarılması sürecinde demokrasinin ve toplumsal uzlaşmanın savunuculuğunu üstlenen SPD, ünlü Adenauer yönetimindeki merkez-sağ iktidarın ezici ağırlığına karşı inandırıcı bir alternatifle çıkma girişimlerini, 1959 Bad Godesberg Kongresi kararları ile somutlaştırmıştır. Genelde, SPD'nin, kendi geçmişi ile bağlarını koparmasını simgelediği öne sürülen Bad Godesberg Programı, "olabildiğince piyasa ekonomisi, gerektiğince planlama" biçimindeki sloganlaşmış yaklaşımıyla, üretim araçlarının özel mülkiyetini ve rekabetçi piyasa ekonomisini kabul ederken, partiyi, kapitalist sistemi ortadan kaldırmak yerine bunu yetkinleştirmekle yükümlü kılmıştır. "Sosyalizm" teriminin Demokratik Almanya ile özdeşleştirilme eğilimi de parti yöneticilerinin, sosyalizm hedefini açıkça terk etmek ve bu "ihnet"te yer almak istemeyenleri partiden uzaklaştırmak için bir gerekçe olarak kullanmalarını kolaylaştırmıştır.¹⁵⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrasında SPD, uzun bir aradan sonra ilk kez, 1966 yılında kurulan "Büyük Koalisyon" hükümetinde yer almış, 1968 genel seçimlerinde ise konumunu güçlendirerek, Willy Brandt'ın yönetiminde, yeni koalisyonun başına geçmiştir. Parti, yaklaşık onüç yıl süren hükümet ortaklığı sırasında, toplumsal dönüşümü çağrıştıran sloganlara soğuk bakan bir yaklaşımla gerçekleştirdiği reformcu programı ile, bir yandan demokratik hak ve özgürlüklerin yaygınlaştırılması ve Refah Devleti'nin kurumlaşmasında başrolü oynarken, öte yan-

¹⁵⁷ Paterson ve Campbell (1974), s. 39-40 ve 47.

dan da toplumsal uzlaşmanın en çarpıcı örneklerinden birini sergilemiştir.

Brandt'ın Başbakanlıktan istifası öncesinde, 1972 seçimlerinde en yüksek oy yüzdesine ulaşan SPD, Schmidt hükümetince reformcu programın sürdürülme çabasına karşın, parti tabanının giderek erimesine seyirci kalmıştır. 1970'lerin ikinci yarısında SPD hükümetinin, nükleer enerji ve füzelere sıcak bakışıyla, yeni güçlenmeye başlayan alternatif hareketleri karşısına almasının yanısıra partinin yeni bir kimlik arayışına hız verilmiş olmasının derin yankıları, 1980'li yıllarda partiye, yüzyılın ortalarından bu yana en düşük seçim sonuçlarını almanın düş kırıklığını yaşatmıştır. Bununla birlikte, bir dönüm noktası olan 1990 yılında iki Almanya'nın birleşme kararının ivedilikle gerçekleştirilmeye başlanması, SPD'ye, yakın gelecek için yeni kapılar açmış gözükmektedir.

İngiltere'de Sidney Webb, partisinin “değersizler (...), fanatikler, sabit fikirliler ve aşırı uçlar” olarak nitelediği solkanat üyelerinin, 1918 Parti Tüzüğü'nde yer alan birtakım temel ilkelerin savaş sonrası oluşturulan “toplumsal yeniden-yapılanma” kararlarının dışında bırakıldığına ilişkin eleştirileri yanıtlarken, “eski tekerlemeleri sürekli yinelemek” istemediğini açıkça ortaya koymuştur.¹⁵⁸ Bununla birlikte, “ülkenin şu anki gereksinimi yalnızca toplumsal reformlar değil, sosyalizmdir” ifadesi, 1930'lu yıllara kadar parti programlarında yer almayı sürdürmüştür.¹⁵⁹

1940'ların ikinci yarısında Attlee yönetiminde iktidara gelen İşçi Partisi, ekonomide birbirini izleyen bunalımlar karşısındaki çaresizliğinin bedelini 1950'li yılları muhalefette geçi-

¹⁵⁸ Aktaran: Nairn (1964), s. 63.

¹⁵⁹ Coates (1975), s. 37.

rerek öderken, bu dönemde partinin genel ilke ve politikalarının gözden geçirilme sürecine hız kazandırılması, şaşırtıcı olmamıştır. 1957 seçim bildirgesi, iki dünya savaşı arasında yetişen neslin, İngiliz toplumunun kamu mülkiyeti yoluyla dönüştürülmesi tasarımıyla kopuşunu simgelerken, partinin kapitalist ekonominin gereklerine uyum sağlama çabasının da göstergesi olmuştur.

Sosyalizmin son hedef olmaktan çıkarılmasının, partinin hem kişiliğini hem de bütünlüğünü ortadan kaldıracığı görüşü yaygınlığını korumakla birlikte, 1959 Kongresi'nde parti tüzüğündeki ünlü Dördüncü Madde'nin kaldırılmasına karşı ortaya konulan tepkinin niteliği, sosyalizme olan bağlılığın giderek sembolik bir yüklem kazanmakta olduğunu ortaya koymaktaydı. Bu bağlamda, partinin 1960'lı ve 1970'li yıllardaki kesintili iktidarı sırasında, toplumsal dönüşüm tasarımı somut politikalara dönüştürülmeden, demokratik çerçevenin genişletilmesi, siyasal gücün yaygınlaştırılması ve Attlee döneminde köklendirilen Refah Devleti'nin güçlendirilmesi hedeflenmiştir.¹⁶⁰

Yüzyılın son çeyreğine girildiğinde, üye ve seçmenlerini hızla yitirmeye başlayan ve 1983 seçimlerinde, iki savaş arası dönemden bu yana en düşük oy yüzdesini alan İşçi Partisi, 1980'li yılların sonları ile birlikte inişe geçmiş gözükken Thatcherizm'in boşluğunu doldurma çabasında, yeniden iktidar olabilmenin önkoşulu olarak görülen merkezdeki oylara yönelik ılımlı ve uzlaşmacı politikaları, geleneksel Fabiancı pastel pembe renklerle olabildiğince bezeme mücadelesini sürdürmektedir.

Avusturya'da Sosyalist Parti (SPÖ), İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki kalıntılar üzerinde yeniden yapılanma ve bağım-

¹⁶⁰ Morgan (1990), s. 3-12.

sızlığın elde edilmesi öncelikleri ile 1945 yılında yeniden örgütlenirken, aynı yıl kurulan geçici koalisyon hükümetine başkanlık ederek siyaset sahnesine çıkmıştır. Ülkedeki güçlü ve disiplinli sendikaların, sığ sendikalizmin dışına taşacak biçimde, ülkenin bağımsızlığının ve tarafsızlığının kazanılması ve korunması, “Austro-faşizm”in kalıntılarıyla mücadele edilmesi ve uluslararası barışın sürekli kılınması gibi konularda verdiği uğraş, partinin, işçi hareketi ile etkileşim içerisinde gelişmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.¹⁶¹ Sendikalar ile işveren temsilcilerinin, yüzyılın ortalarından bu yana yönetime ağırlıklarını koymalarını sağlayan dayanışmacı “*Sozialpartnerschaft*” sistemi, bir yandan demokrasinin yerleşmesinde ve gelişmesinde parlamenter-demokrasinin parlamento-dışı kurumlarının nedenli işlevsel olabildiğinin etkileyici bir göstergesi olurken, öte yandan da SPÖ’nün, toplumsal uzlaşmaya dayalı politikalarının biçimlenme sürecine önemli katkılarda bulunmuştur.

1950’lerin sonlarına gelindiğinde özel sermayenin “toplumsal işlevi” bulunduğu ve ekonominin “kendine özgü” kurullarla işlemekte olduğu kabul edilirken, Avusturyalı sosyal demokratlar, kendilerine “vergi Bolşevikleri” yaftasının yakıştırılmasına neden olan 1920’lerin kademeli vergi paketini bir kenara iterek, daha ılımlı vergi politikalarını uygulamaya koymuşlardır.¹⁶²

“Austro-Marksizm” geleneğinin uzantısı olarak, partinin 1958 Viyana Kongresi’nde kabul edilen programında sınıf mücadelesinden ve “ekonominin toplumsallaştırılması” gereğinden söz edilmekle birlikte program, başlangıçtan beri savunulagelen “soğuk” toplumsal devrim hedefinden uzaklaşmasını ve giderek “uzlaşmacı” eğilimlerin kurumlaş-

¹⁶¹ Pelinka (1987), s. 63.

¹⁶² Secher (1959), s. 295-296.

masını simgelemektedir. Partinin doktriner bağlantıları, önceki programlardan daha ılımlı terimlerle ifade edilmekte ve programda, “kâr tarafından yönetilen ve sömürüye dayanan ekonomik sistemi, herkesin refahına hizmet eden bir ekonomik sisteme dönüştürme” zorunluluğu vurgulanmaktaydı.¹⁶³

1963 yılında SPÖ'nün yönetimini devraldıktan sonra, 1970'li yıllar Avusturya'sına kendi damgasını vuran Kreisky, bir yılı aşkın bir süre azınlık hükümetini yönettikten sonra, SPÖ'nün parlamentoda ilk kez çoğunluğu elde etmesinin ardından, 1971 yılında, siyasal iktidarın ılımlı bir biçimde kullanılacağını, şu sözlerle ifade etmekteydi: “Seçmenlerden, Avusturya'nın modernleştirilmesi görevini aldık. Bunun ötesine geçen, ilkeler programımızdaki anlamıyla sosyalist toplumsal yapıların oluşturulmasına yönelik önlemler için yetki talep etmiş değildik; almış da değiliz.”¹⁶⁴

Bu çerçevede, dışta Willy Brandt ve Olof Palme ile birlikte Sosyalist Enternasyonal'in yeniden yapılanması ve genişlemesinde etkin bir rol oynayan, içte de ılımlılık ve uzlaşmacılığın simgesi olan Kreisky'nin 1983 yılında Başbakanlıktan ve parti yönetiminden ayrılmasından sonra da SPÖ, ünlü önderinin çizgisini kesintisiz sürdürmektedir.

İskandinavya'da, İsveçli sosyal demokratlar, 1918 yılındaki bir konuşmasında, “Burjuva toplumundan öteyi, sosyalist bir toplum düzenini işaret eden hedefimizi bir an için olsun gözden yitirmedik” diyen Branting'in önderliğinde, henüz 1920 programlarında özel mülkiyetin varlığını bir veri olarak kabul edecek biçimde değişiklik yapmış bulunmaktaydılar.¹⁶⁵ Partinin

¹⁶³ Vassine, vd. (1974), s. 30.

¹⁶⁴ *Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1160.

¹⁶⁵ Steinmo (1988), s. 403.

1944 programında daha öteye gidilerek, İsveç toplumunun “siyasal demokrasinin yerleşmesi ve Sosyal Demokrat hareket tarafından gerçekleştirilen değişiklikler yoluyla önemli ölçüde değiştiği” gerekçesiyle, varolan toplumsal düzenin sorgulanmasına son verilmiştir.¹⁶⁶

Kırk yılı aşkın kesintisiz iktidarını esnek ve pragmatik dünya görüşünün uzlaşmacı dengeleri üzerine bina eden SAP, güçlü İsveç sendikalarının desteğini arkasına alarak, Refah Devleti'nin gözcü uygulamasını diğer ülkeler için bir “model”e dönüştürmeyi başarmıştır. Bu destek, 1970’li yılların sonlarını muhalefette geçiren partinin, 1982 yılında iktidarı Olof Palme’nin önderliğinde yeniden devraldığına, refah toplumundan geriye adım atmadan “üçüncü yol” politikalarını daha rahat uygulayarak bunalımları aşmasını da kolaylaştırmıştır. Bu dönemdeki ilginç bir gelişme, İsveçli sosyal demokratlarca 1970’lerin ortalarında tartışılmaya başlanan ünlü “Meidner Raporu” kapsamındaki özgün biçimiyle, “ekonomik gücün ücretliler yararına el değiştirmesi” amacına yönelik olarak sendikaların denetimine bırakılması öngörülen *Ücretli Fonları* reform tasarısı bağlamında, üretim araçlarının toplumsallaştırılması tasarısının yeniden gündeme gelmesi olmuştur. Ne var ki, SAP’ın 1976 seçimlerini yitirmesi üzerine küllenmeye bırakılan tasarı, 1980’li yılların ilk yarısında, Palme’nin öldürülmesinden birkaç yıl önce kabul edildiğinde, yalnızca yumuşatılmış ve farklı hedeflere yöneltilmiş olmakla kalmayarak, parti belgelerindeki vurgusunu da yitirmeye başlamıştır.¹⁶⁷

1968 seçimlerinde oyları, toplam seçmenlerin yarısına ulaşmış olan SAP, daha sonraki yıllarda oy yüzdesindeki düşüşe karşın 1990’lara girilirken koruduğu güçlü konumuyla, yeni

¹⁶⁶ Sainsbury (1980), s. 34.

¹⁶⁷ Bkz. Steinmo (1988), s. 431.

yüzyıla geçmiş başarılarından çok geleceğe açılan politikalarla girebilmeye yönelik çalışmalarını sürdürmektedir.

Norveç İşçi Partisi, yüzyılın başlarında Avrupa'nın en yoksul ülkelerinden biri iken, yüzyılın son çeyreğinde gelir düzeyi açısından dünya sıralamasının başlarına yerleşen Norveç'in gelişmesinde başrolü oynamıştır. Gerçekten de parti, ancak komşusu İsveç ile kıyaslanabilecek biçimde, 1930'ların ortalarından bu yana olan süreyi çoğunlukla iktidarda geçirmekle kalmayarak, İkinci Dünya Savaşı sonlarından 1960'ların başına dek parlamentoda sağladığı ezici çoğunluktan ötürü Norveç'in, siyaset bilimi literatüründe, "tek-parti devleti" olarak nitelendirilmesine varacak ölçüde siyasal ağırlığını koymayı başarmıştır.¹⁶⁸

İsveç ve Avusturya örneklerine benzer bir biçimde, hükümetin ücret ve diğer politikalarına destek veren Norveç sendikaları, kıtadaki diğer sosyal demokrat partilerden daha köktenci bir programın uygulaması ve ülkede Refah Devleti'nin en güçlü örneklerinden birinin kurulması ve kurumlaşmasında İşçi Partisi'nin en güçlü toplumsal kaldırıcı olmuştur. İşçi sınıfı örgütleri ile olan özgül ilişkisine koşut olarak parti, üretim araçlarının toplumsallaştırılması hedefine dönük olarak kamu sektörünü genişletme tasarımını gündeminden hiçbir zaman indirmemiş olmakla birlikte, parti programları, henüz 1949 yılından başlayarak sınıf mücadelesine ve sosyalist dönüşüme gönderme yapmayı bırakmıştır.¹⁶⁹

1980'li yıllarla birlikte artma eğilimi gösteren sağ oyların etkisiyle yitirdiği iktidarını ancak bir azınlık hükümeti olarak geri alabilen İşçi Partisi, temel dayanağı olan refahçı politi-

¹⁶⁸ Lafferty (1990), s. 80.

¹⁶⁹ Tomasson (1973), s. xvi.

kalardan ödün vermeye yanaşmamakla birlikte, siyasal-toplumsal dengeler karşısında daha duyarlı olmaya ve teorik-stratejik konumunu yeniden gözden geçirmeye zorlanmaktadır.

Finlandiya Sosyal Demokrat Partisi de 1952 yılında temel ilkelerini gözden geçirerek, 1903 Forssa Programı'nın dayandığı Marksizm'in "sivri" ilkelerini ayıklamıştır. Yeni programın temel hedefleri, bir yıl öncesinde Frankfurt'ta kabul edilen Sosyalist Enternasyonal'in programı ile özünde uyum içerisinde olacak biçimde ortaya konmuştur.¹⁷⁰

Kentleşme oranı 1970'li yıllara kadar nüfusun yarısını aşmayan Finlandiya'da sosyal demokratlar, kırsal kesimin göreceli ağırlığı altında Refah Devleti'ni kurumlaştırma konusunda komşularından geri kalmazken, kentte ve kırdaki yerel yönetimler üzerine bina edilen ulusal politika uygulamalarının en gözcü örneklerinden birini sergilemişlerdir.¹⁷¹ Kentleşme sürecini gecikmeli olarak yaşayan Finlandiya'da yerel yönetimler, sağlıklı kentleşmeyi gerçekleştirmenin ve özellikle yüzyılın üçüncü çeyreğinde sağlık, eğitim ve diğer sosyal hizmetlerin ülke çapında yaygınlaştırılması ve geliştirilmesinde başrolü oynayanın yanısıra, toplumsal uzlaşmanın en alt kademelere kadar yansımada da ağırlıklı bir işlev görmüşlerdir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yılları, kesintisiz olmasa bile, çoklukla iktidarda geçiren Danimarka Sosyal Demokrat Partisi, kurduğu "kronikleşmiş" azınlık hükümetlerinin gereği olarak, her kademedeki toplumsal uzlaşmayı sağlamak ve korumak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda, Danimarkalı sosyal demokratlar için, yalnızca üretim araçlarının – özgül bir toplumsal işlevi olduğu öne sürülen – özel mülkiyeti değil, toplu-

¹⁷⁰ Arter (1980), s. 380.

¹⁷¹ Koski (1977), s. 39-41.

mun dönüştürülmesi tasarımı da tartışma konusu yapılmaktan on yıllar önce çıkmıştır.¹⁷²

En başarılı seçim sonuçlarını elde ettiği 1979 yılında bile oyları yüzde kırkın altında kalan parti, toplam seçmenlerin yaklaşık yüzde otuzunun desteği ile sürdürebildiği 1988 seçimleri sonrası iktidarında, uzlaşma zemin ve dengelerini çok daha duyarlı bir ortamda gözetmek durumunda kalmaktadır.

İskandinav yarımadasının dışında, farklı bir bağlamda olmakla birlikte Danimarka Sosyal Demokrat Partisi'nin diğer partilerle uzlaşma içerisinde yönetme deneyimini çağrıştıran özgül koşullar, Batı Avrupa'nın göreceli olarak küçük, ancak ölçüde dil, din, kültür ve diğer ayrılıkların renkliliğini taşıyan Belçika ve İsviçre'deki sosyal demokrat partilerin gelişimini derinden etkilemiştir.

Belçikalı sosyal demokratların başlangıçtan bu yana benimsemiş olduğu ılımlı politikalar, partinin "uzlaşmacı" bir görünüm kazanmasını kolaylaştırmıştır. Belçikalı sosyal demokratların "tümünün revizyonist olduğu ve kıtanın diğer partilerinde rağbet gören doktriner tartışmalara az ilgi gösterdikleri"ni belirtmek için çoklukla Kautsky'nin, Belçikalı sosyal demokratları kastederek söylediği "revize edecek birşeyleri yok; çünkü, bir teorileri yok" yargısına sıklıkla gönderme yapılmaktadır.¹⁷³

Benzer bir biçimde, İsviçre'de de uzun yıllardan bu yana sosyal demokratların benimsemiş oldukları esnek, pragmatik ve uzlaşmacı yaklaşım, *Konkordanzdemokratie* ilkesinin şemsiyesi altında, toplumsal ve siyasal yaşamın her düzeyinde yankı-

¹⁷² Miller (1968), s. 65.

¹⁷³ Bkz. Lorwin (1966), s. 156.

larını bulmaktadır.¹⁷⁴ Böyle bir bağlamda, gerek hükümet içerisinde yer aldıkları ve gerekse muhalefette kaldıkları dönemlerde Belçika ve İsviçre'deki sosyal demokrat partilerin, geleneksel olarak geniş yelpazeli hükümetler çerçevesinde karşılıklı uzlaşmaya dayalı özgül yönetim biçimlerinin satır aralarında sosyalist dönüşüm için uğraş verdiklerini öne sürmek, gerçekçiliğini onyıllar önce yitirmiştir.

Hollanda'da ise İşçi Partisi, henüz 1950'li yıllarda, toplumun sosyalizme dönüştürülmesi tasarımıyla uzaklaşarak, bunun yerine karma ekonomi çerçevesinde uygulanması öngörülen basamaklı reformlara bel bağlamıştır. 1960'lı yıllar ile birlikte, parti programlarından Marksizm'in belirgin tüm izleri silinmiştir. 1960 bildirgesinde kamulaştırma yalnızca toplumun genel çıkarları açısından bir "zorunluluk" taşıma durumu ile sınırlanırken, "Verimliliği arttırmak ve ekonomik gücün daha «yaygın dağılımını» sağlamak için kamusal ve özel girişimin çeşitli biçimlerinin yan yana varolmaları arzu edilir" denmektedir.¹⁷⁵

Fransa ve İtalya'daki komünist partilerin güçlü konumu, bu ülkelerdeki sosyal demokratların, kendi sol kanatlarına karşı daha duyarlı olmalarına ve her yönden gelen doktriner reform baskılarına göreceli olarak uzun bir süre göğüs germelerine yol açmıştır. Bununla birlikte, Fransa'da SFIO, 1950'lerin sonlarına gelindiğinde, 1946 Programı'nda altı çizilen "kapitalist mülkiyet düzeninin ortadan kaldırılması" tasarımıyla gönderme yapmamakla kalmayarak, partinin, bir "sınıf mücadelesi partisi" olarak nitelendirilmesine de son vermiştir.¹⁷⁶ Yaklaşık aynı dönemde toplumsal dönüşüm tasarımı, parti söylemindeki

¹⁷⁴ Church (1989), s. 40 v3 51.

¹⁷⁵ Vassine, vd. (1974), s. 35.

¹⁷⁶ Paterson ve Campbell (1974), s. 39 ve 42.

yerini, “Partimiz, Cumhuriyet’in temel direği olmalıdır” ifadesine bırakmıştır.¹⁷⁷

1960’ların ortalarından sonra parti, kendi varlık nedenini oluşturan seçmen tabanının giderek daralması karşısında, doktriner bağlantılarına dönüş yapmak zorunluluğunu duymuş ve 1969 yılında, özünde sosyalist bir toplumun kurulmasını öngören Sosyalist Eylem Planı’nı oybirliğiyle kabul etmiştir. Bu tarihte SFIO, Fransız toplumundaki başka siyasal güçlerle birleşmesi sonucunda Fransız Sosyalist Partisi adını alarak, yeni bir kimlikle ortaya çıkmıştır.¹⁷⁸

Partinin teorik-stratejik konumunu gözden geçirerek kitlelere açılma çabalarının meyveleri 1970’li yıllarda alınmaya başlanmış ve Sosyalist Parti, 1978 genel seçimlerinde ilk kez Komünist Parti’ye üstünlük sağlayarak, seçim sandığından ülkenin en güçlü partisi olarak çıkmayı başarmıştır. Geniş bir devletleştirme yelpazesinin yanısıra, çalışma ve yaşam koşullarında köklü değişiklikler öngören reformcu programı ile “eski günleri” çağrıştıran Sosyalist Parti, 1980’li yıllardaki iktidarı sırasında karşılaştığı darboğazları aşmakta yetersiz kalınca, Başbakan Mitterand’ı Cumhurbaşkanlığı makamında “emanet” bırakarak, yönetimden ayrılmak zorunda kalmıştır. 1990’da, siyasal erkin iki kutup arasında paylaşılmasının getirdiği uzlaşmacı “*cohabitation*” ortamında yönetimi yeniden devralan partinin, köktenci tasarımları gündeme getirmekte daha isteksiz davrandığı ve toplumsal dengeleri, artan bir duyarlılıkla gözetmeye başladığı görülmektedir.

İtalya’da Sosyalist Parti, sosyalist bir toplum kurmak için mücadele ettiği savını yirminci yüzyılın ikinci yarısına taşı-

¹⁷⁷ Coddington ve Safran (1979), s. 114.

¹⁷⁸ Paterson ve Campbell (1974), s. 42.

yan neredeyse biricik sosyal demokrat parti olarak kalmış ve 1960'lı yıllarda Avrupa'nın diğer sosyal demokrat partileri ile benzer koşullarda koalisyon hükümetinin ortağı olmasına karşın, ideolojik konumunu gözden geçirmek ve "yumuşatmak" için önemli bir girişimde bulunmamıştır. Buna karşılık, 1970'lerde İtalyan Komünist Partisi'nin, içerisinde "özel ve kamu girişimi biçimlerinin bir arada var oldukları" bir karma ekonominin gerekli olduğunu kabul etmesi,¹⁷⁹ Sosyalist Parti'nin "komünistler kadar sosyal demokrat olamadığı" görüşünün yaygınlaşmasına yol açmıştır.

1980'li yıllara kadar Komünist Parti ile Hıristiyan Demokratlar arasında sıkışıp kalan Sosyalist Parti, ancak son yıllarda, İtalya'nın geleneksel koalisyonunun başına geçmesi sonrasında marjinallikten kurtulabilmiştir. Ne var ki, Craxi yönetimindeki hükümetin birbiri ardına uygulamaya koymuş olduğu reformların, partinin doktriner keskinliğini koruyan jargonuna uygun olarak toplumun sosyalizme dönüştürülmesi tasarımı gerçekleştirilmekten çok, partiler-arası uzlaşmanın "mutat" sonuçlarını yansıtacak biçimde, piyasa ekonomisinin sağlıklı işlemesine yönelik olduğu görülmektedir.

Demokratik yönetim biçimlerine ancak 1970'li yılların ikinci yarısında geçebilen İspanya, Portekiz ve Yunanistan'da sosyal demokratların birbiri ardına gelen iktidarları, özgürlükçü ve eşitlikçi bir bağlamda refah toplumu hedefine yönelik uzlaşmacı politikaların ön plana çıkmasını hızlandırmış ve bu ülkelerin 1980'li yıllarda Avrupa Topluluğu ile bütünleşmesini kolaylaştırmıştır.

İspanya'da Sosyalist Parti, kendi iç yapısından çok komünistlerin İspanyol toplumundaki görece ağırlığını dengeleye-

¹⁷⁹ Aynı yerde, s. 67.

bilmek amacıyla koruduğu radikal kimlikle gün ışığına çıktığında, 1974 yılında, Franko'nun ölümünden önce toplanan kongresinde kabul edilen bildirmede, uzun dönemli amaç olarak "kapitalist toplumun köklü değişikliklerle sosyalist topluma dönüşmesi"ni göstermekte ve bu hedefin gerçekleştirilmesi amacıyla "demokratik sistemin kurulmasının, İspanya'da gittikçe artan bir gereksinim durumuna geldiği"ni vurgulamaktaydı.¹⁸⁰

Franko'nun ölümünden sonra yapılan Madrid Kongresi'nde PSOE, kendini "Marksist ve demokratik bir sınıf partisi" olarak tanımlamayı sürdürmüştür. "Kapitalizme ödün vermem" politikası çerçevesinde PSOE'nin "basit bir reform partisi olmayacağı" belirtilmekte ve hedef olarak "ekonomik ve siyasal iktidarın ele geçirilerek, üretim araçları ile bölüşümün ve değişimin toplumsallaştırılması yoluyla kapitalist üretim biçiminin ortadan kaldırılması" gösterilmekteydi. Bununla birlikte, partinin sürgün yıllarındaki keskinliği iktidar mücadelesi sırasında hızla törpülenmiş ve PSOE, 1982 yılında iktidara gelmeden hemen önce seçmenlerin karşısına, kendi geçmişi ile bağlarını hızla koparan "ılımlı" bir sosyal demokrat programla gelmişti.¹⁸¹ 1986 seçimlerinde oy yüzdesi göreceli olarak düşmekle birlikte parlamentodaki çoğunluğunu korumayı başaran parti, yeni programını kitlelere benimsetmiş olmanın rahatlığıyla, yirmibirinci yüzyıla iktidar partisi olarak girebilmenin hesaplarını yapmaktadır.

Portekiz'de, 1920'lerin ikinci yarısından 1970'li yılların başlangıcına kadar uzanan baskıcı Salazar yönetiminin kalıntısı niteliğindeki rejimin 1974 yılında solcu subayların önyak olduğu "karanfil devrimi" ile sona ermesinin ardından iktidara

¹⁸⁰ Bkz. Özbakır (1977), s. 100.

¹⁸¹ Bkz. Cerrahoğlu (1984), s. 27-28.

gelen Sosyalist Parti, yeraltında sürdürmüş olduğu demokrasi mücadelesini, somut politikalara dönüştürme çabasına girişmiştir. Yeni rejimin Başbakanlarından Soares, 1980’li yılların ikinci yarısında kendisine Devlet Başkanlığı yolunu açacak olan reformcu programını uygulaması sırasında, Portekiz toplumundaki temel ikilemin “kapitalizm ile sosyalizm arasında değil, totalitercilik ile özgürlükçü demokrasi arasında” olduğunu belirtmekteydi.¹⁸² Bu kapsamda, ülkedeki sosyal demokrat yönetim, toplumsal dönüşümden çok toplumsal *değişimi* hedeflemiş ve temel önceliği, gecikmiş bir demokrasinin hızlı bir biçimde bina edilmesine vermiştir.

Yunanistan’da, cunta hükümetinin 1974 yılında devrilmesinin ardından, hızlı bir toplumsal değişimin bayraktarlığı ile siyaset sahnesine çıkan PASOK, 1980’li yılların başına gelindiğinde, oy yüzdesini önemli ölçüde arttırarak toplumdaki en güçlü örgütlerden biri durumuna gelmiştir. 1981 seçimlerindeki başarısı sonrasında iktidara gelen parti, Batı dünyasında “kalkık kaşlarla” izlenen tüm köktenci sloganların arasından, bir yandan kısıtlı demokratik çerçevenin genişletilmesine yönelik ılımlı bir programı uygulamaya koyarken, öte yandan da özel sektörü güçlendirmek, yatırımları genişletmek ve yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için bir önlem paketini uygulamaya koymakta gecikmemiştir.¹⁸³ 1985 seçimlerinde iktidarını yenilemekle birlikte PASOK’un “düzen partisi” olma yönünde attığı adımlar, partiyi seçimlerde sırtlamış olan coşkulu kitlelerde hoşnutsuzluk yaratırken, hükümetin karıştığı skandallar, 1990’lı yılların başında birbirini izleyen seçimler sonrasında iktidarın el değiştirmesinde önemli bir rol oynamıştır.

¹⁸² *L’Express* (1990), s. 53-54.

¹⁸³ Bkz. Papadopoulos (1989), s. 62-69.

Bu bağlamda, yaşlı kıtadaki sosyal demokrat partiler, özgül koşullarından kaynaklanan farklılıklara karşın özünde benzer çizgilerde, bir yandan toplumsal-siyasal uzlaşmanın her düzeyde gerçekleştirilmesine yönelik politikalara giderek artan bir ağırlık verirken, öte yandan da toplumsal dönüşüm tasarımı-na farklı bir içerik kazandırmışlar ve sosyalizmi bir “yaşam biçimi” olarak algılamaya başlamalarının beraberinde getirdiği teorik ve stratejik yeniden yapılanma sürecindeki yerlerini almışlardır.

Son çözümlemede kapitalist toplumun sosyalist bir topluma dönüştürülemediği olması, bir yanda sosyal demokrasi “balonu”nun sönmüş olarak nitelendirilmesi ve buna bağlı olarak bu “yeni liberaller”in sol yelpaze dışında değerlendirilmesine yol açarken, diğer yanda, özellikle Doğu Avrupa’daki yeni oluşumlar gündeme geldikten sonra, sosyal demokrasinin “kalıcı” olmayı başarabilen başlıca sol güç olarak görülmesi ve geleceği biçimlendirme potansiyelinin her zamankinden daha çok önem kazandığı görüşü yaygınlık kazanmaktadır.

Sosyal demokrasinin bir *akım*, bir *hareket* olarak nereye gittiğine ilişkin çözümlerinin, kendilerini sosyal demokrat olarak adlandıran Batı Avrupalı partiler ile sınırlı kalamayacağı açıktır. Sosyal demokrasinin başlangıçtan bu yana savunduğu ilkelerin büyük bir bölümü, doktriner bağlantılarındaki değişiklikler sonucunda Batı Avrupa kökenli komünist partilerce de benimsenen politikalar durumuna gelmiştir. Bu çerçevede, sosyal demokrasinin çağdaş konumuna ilişkin irdelemelere, Batı Avrupalı komünist partilerin de eşlik etmesi kaçınılmaz olmaktadır; çünkü, Avrupa komünist hareketi, teoride ve pratikte somut ifadesini bulan bir biçimde, sosyal demokrasinin özgün ilkelerine doğru kesin çizgilerle yaklaşma eğilimi göstermektedir.

V. AVRUPA SOLU VE ÇAĞDAŞ SOSYAL DEMOKRASİ

«Sosyal demokrat partiler sağdadır.
Gerçek sosyal demokratlar, sosyalistlerdir.»
(The Economist)¹⁸⁴

Batı Avrupa'ya özgü sosyal demokrat akımın, kapitalist toplumu devrimci yollardan sosyalizme dönüştürme tasarımını onyıllar önce terk etmesine bağlı olarak sosyalizm, bir *geçiş dönemi* olarak değil, bir üretim tarzından diğerine geçişi nitelleyen karmaşık toplumsal ilişkilerden çok farklı bir biçimde toplumsal sorunlara, içerisinde çelişki ve karşıtlık barındırmayan bir çözüm olarak görülmeye başlanmıştır. Bunun uzantısı olarak sosyalizmin bir kavram olarak dışlanması çok, bu terime, gelirin daha eşitlikçi dağılımı, artan refah harcamaları, planlı gelişme, ekonomik rasyonellik gibi özünde küçük burjuvanın sosyalist topluma bakış açısını çağrıştıran yeni bir tanım getirilmesi sözkonusu olmaktadır.

Sosyal demokrat partiler, gelişmiş kapitalist toplumlar- da emekçi sınıflar ve demokrasi adına hiç de küçümsenemeyecek kazanımlar elde etmiş, burjuva demokrasisinin çağdaş kapsam ve içeriğinin biçimlenmesinde başrol oynamış, reformist programlarını, sermaye partilerinin birçoğunun programlarına yansıyacak biçimde, topluma kabul ettirmişlerdir. Bununla birlikte, reform paketlerinin sosyalist dönüşüm hedefinden uzaklaşarak kapitalist ekonominin yönetimi ve denetimine yönelmesi, programlarının özellikle "liberal" olarak nitelenen partilerin

¹⁸⁴ *The Economist* (1989), s. 22; İtalya bağlamında yapılmış olmakla birlikte bu değerlendirme, Batı Avrupa'nın genelindeki tartışmalar içerisinde yankılarını bulması açısından, oldukça ilginçtir.

söylemi ile giderek artan bir biçimde benzeşmesi ve geleneksel olarak temsil ettikleri toplumsal sınıf ve katmanları yeniden kazanmak durumunda kalmalarından ötürü sosyal demokrat partiler, kendi dünya görüşleri ile sermaye partileri arasında silikleşmeye yüz tutan farkları net çizgilerle ortaya koymak ve sağ yelpazede yer alan partilere gerçek bir alternatif oluşturdukları konusundaki inandırıcılıklarını sürdürmekte güçlük çekmeye başlamışlardır.

Bu bağlamda, Batı Avrupalı sosyal demokrat partilerin dönüşüm sürecine, “bükemedikleri kapitalist elin öpülmesi” gözüyle bakılmakta ve sermaye partilerinden özünde bir farkı kalmamış olarak nitelenen “sosyal demokrat” yaftalı partilerin özgün işlevini sürdüreceği yeni sol güçler arayışı içerisine girilmektedir. Bu arayış sırasında gözlerin, içerisinde “sosyalist” partilerin ve özellikle, 1930’ların Halk Cephesi döneminden bu yana sosyal demokrasinin özgün söylemine denk düşecek biçimde, toplumun varolan parlamenter-demokratik çerçevede dönüştürülmesini öngören ve devrimi bundan böyle *seçim sandığında* arayan partilere dönüşmüş olan Batı Avrupalı komünist partilerin yer aldığı siyasal oluşumlara çevrilmesi, şartıcı değildir.

Gerçekten de, çok tanıdık gelen bir gelişim süreci içerisinde toplumu demokratik kurumlar aracılığıyla barışçı yollarla dönüştürmeyi amaçlayan kitle partileri olarak ortaya çıkan, burjuva-demokratik devlet biçimleriyle özdeşleştirilen siyasal özgürlükleri, tasarladıkları sosyalist toplumun ayrılmaz bir parçası olarak korumak eğiliminde olan ve uzun dönemli ereklere evrensel bir modeli izlemekten uzaklaşan Batı Avrupalı komünist partiler, sosyal demokrasinin, çağdaş sosyal demokrat partiler tarafından boşaltılan özgün “devrimci” reformist koltuğuna yerleşmeye başlamışlardır.

Bu kapsamda, ilk olarak, sosyal demokrasinin konumu ve kaderini yakından ilgilendiren sözkonusu gelişmeler ele alınarak Batı Avrupa kökenli komünist partilerin ideolojik ve siyasal konumlarındaki değişimler irdelenecektir. Bu değişime koşut olarak, sol yelpazede yer alan partilerin kapitalizme bakış açılarının ve toplumu dönüştürmek için harekete geçirmeyi öngördükleri toplumsal güçlerin niteliğindeki farklılaşmanın çizdiği çerçeve, sosyal demokrasinin dünden bugüne uzanan renkli serüvenindeki çağdaş kesitin değerlendirilmesini de içerecektir.

5.1 “Avrupa Komünizmi”nden “Avrupa Sosyalizmi”ne...

«Komünizm, Kapitalizm'den yola çıkarak
Kapitalizm'e geri dönen uzun ve dikenli bir yoldur.»
(“Soğuk” bir Amerikan şakası...)

Terim olarak 1975 yılında, Yugoslav asıllı gazeteci Frane Babieri'nin Milano'da çıkan *Giornale Nuovo*'daki 24 Haziran tarihli yazısı ile ortaya atılan “Avrupa Komünizmi” (*Eurocommunism*), Batı Avrupa'nın Akdeniz kuşağındaki güçlü komünist partilerin doktriner ve stratejik evriminin benzerliğini tanımlamakta kullanılan bir slogana dönüşmüştür.¹⁸⁵ Özellikle 1970'lerin ortalarından başlayarak Fransız, İtalyan ve İspanyol komünist partilerinin yakın ilişkiler kurmaları ve ortak görüş oluşturma girişimleri, Avrupa Komünizmi'ni *siyasal* bir olgu olarak gündeme getirmiştir. Gerçekten de, dönemin İtalyan Komünist Partisi önderi ünlü Enrico Berlinguer, Roma Radyosu'nda yaptığı bir konuşmada, Avrupa Komünizmi'ni “demokrasi ve sosyalizme ilişkin sorunlar ile ilgili olarak İtalya, Fransa ve İspanya komünist partilerinin özerk bir biçimde, ortaklaşa değerlendirmeleri” olarak tanımlamıştır.¹⁸⁶

Batı Avrupa'nın Akdenizli komünist partilerini 1970'li yıllarda benzer ideolojik konumlara getiren tarihsel sürecin kökleri, önceki on yıllara uzanmaktadır. Batı Avrupa komünizmi ile uluslararası komünist hareket arasındaki kopuşun ilk adımlarını, sosyalizme ulusal-özerk yoldan ulaşılması tasarımının 1930'lu yılların ortalarından sonra Komintern içinde yankılarını bulması oluşturmuştur. Gerçekten de, 1970'li yıllarda “Avrupa Komünizmi” adı altında tanımlanacak Batı Avrupa'ya özgü bir

¹⁸⁵ Bettiza (1978), s. 121.

¹⁸⁶ Valenta (1978), s. 42.

komünizm ve sosyalizm anlayışının kökenleri, sosyalizme uzanan bağımsız ulusal yollar bulunduğu olgusunun Komintern’ce ilk kez gündeme getirildiği “Dördüncü Dönem”e dek izlenebilmektedir. 1935 yılında Komintern tarafından sosyalizme giden ayrı yollar bulunduğu ilkesinin kabulü, Batı Avrupa kökenli komünist partilerin, kendi ulusal bağamlarına dönük konular benimsemelerine yol açmıştır.

Komintern’in tek-merkezciliği ile sosyal demokrasi arasında bir “üçüncü yol” arayışı içerisinde giren Batı Avrupalı komünist partiler, bir yandan ülkelerinde marjinal birer hizip olmaktan kurtulmak için kitle tabanlarını genişletmek, öte yandan pratikteki değişimlerini kurumlaştırırken, İkinci Enternasyonal çizgisindeki sosyal demokrat görüşe “gereğinden çok” yaklaşmamak ikilemiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu bağlamda, 1970’li yıllarda Akdeniz kuşağında yer alan komünist partilerin öncülüğünde ortaya çıkan “Avrupa Komünizmi” olgusu, sosyalist hareketin yüzyılın başlarında bölünmesinden sonra “ılımlı” kanattan farklılığını sürekli sıcak tutmaya çalışan “köktenci” kanadın da burjuva demokrasisine bakış açısının giderek değiştiğinin ve ayırt edici ideolojileri ile pratiklerinin kopmakta olduğunun göstergesi niteliğini taşımaktaydı. Bu gelişmeler, dönemin İngiliz İşçi Partisi hükümetinin Dış İşleri Bakanı D. Owen’in 1977 Kasım’ındaki ilginç konuşmasında yankılarını bulmuştur:

«Avrupa’da komünizm, diktatörlüğün ve totaliterciliğin günümüzdeki Truva Atı mıdır? Yoksa, 1930’lardan bu yana süren niteliksel değişim sonucunda başlıca Batı Avrupa Komünist Partileri, kişisel özgürlükler ve çoğulcu değerler çerçevesindeki bir demokrasinin daha öte geliştirilmesi için samimi ve kalıcı bir katkı sağlayacak konuma mı gelmişlerdir?»¹⁸⁷

¹⁸⁷ Aktaran: Godson ve Haseler (1978), s. 46-47.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi ile Batı Avrupalı komünist partiler arasında kopmalara yol açan ilk ciddi görüş ayrılıkları, “ulusal-özerk” yolun ideolojik temel taşlarının döşenmesinden onyıllar sonra, Sovyetler Birliği’nin 1968 yılında Çekoslovakya’yı işgal etmesi üzerine başlamıştır. “Prag Baharı”na son verilmesinden sonra 1956 Macaristan olayları karşısındaki suskunluklarından sıyrılan Batılı komünist partiler, bir yandan Sovyetler Birliği’ne karşı parti-eleştirel bir tutum içerisine girerken, öte yandan da kendi programlarını, Batı Avrupa toplumlarının “değişen gerçekleri” olarak niteledikleri duruma uyarlamak için değiştirmeye koyulmuşlardır.¹⁸⁸

Batı Avrupa’nın göreceli olarak büyük komünist partileri, bir yandan ideolojik düzeyde sosyalizm için evrensel bir model olduğunu sorgular ve “önceden tanımlanmış, belirleyici, şartlandırıcı bir modelle özdeşleşmek, böyle bir modelden ilham almak eğilimini”¹⁸⁹ terk ederken, öte yandan pratikte sosyal demokrat partilerden özünde çok farklı olmayan bir biçimde, üyelerini ve oy tabanlarını genişleterek *kitle partilerine* dönüşmüşler ve “düzen partileri” olma yolunda dev adımlar atmaya başlamışlardır.

Komintern’in, dünyanın her yanında komünist partiler kurulması çağırısı üzerine 1921 yılında kurulan İtalyan Komünist Partisi (PCI – *Partito Comunista Italiano*), süreç içerisinde, “sosyalizme giden başka yolların bulunması gerekli” diyen Togliatti’nin önderliğinde uluslararası komünist hareketten uzaklaşarak çok-merkezcilik, çoğulculuk, parlamenter rejim gibi ilkelere bağlanmıştı. Gerek faşizme karşı verdiği mücadele, gerek Moskova’ya karşı aldığı mesafeli tutum ve gerekse demokrasiye bağlılığı partiye geniş kitlelerin desteğini kazandır-

¹⁸⁸ Gibbon (1983), s. 329.

¹⁸⁹ Cerrahoğlu (1989).

miş ve Avrupa'nın en güçlü komünist partisi durumuna getirmiş, ünlü liderleri Berlinguer'in deyişiyile, *kadro* değil *kitle* partisine dönüştürmüştü.¹⁹⁰ İtalya Komünist Partisi olan adını 1943 yılında İtalyan Komünist Partisi olarak değiştirerek daha ulusal bir kimliğe bürünen PCI, İkinci Dünya Savaşı sonrasında birbuçuk milyonu aşkın üyesi bulunan bir kitle partisi olarak ortaya çıkmış, üye sayısı 1940'ların ikinci yarısında iki milyonu aşmıştır. PCI, bu etkileyici tablonun daha da ötesine geçerek, seçimlerdeki en büyük kazançlarını 1970'li yıllarda elde etmiş ve 1970'lerin ortalarından başlayarak toplam seçmenlerin yaklaşık üçte birinin oylarını toplamaya başlamıştır.

Önceleri Togliatti, daha sonra Berlinguer ve sonrasında partinin başına gelen yönetici kadrolar, geçmişle sürekliliği kopararak PCI'nin yeni yolunu çizmiş ve (yeni) Genel Sekreter Occhetto'nun deyişiyile parti, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişmelere ve deyişimlere koşut olarak *dünya görüşünü* değiştirmiştir.¹⁹¹ Evrensel bir sosyalist dönüşüm modelinden koparak Sovyet deneyimini ya da sosyal demokrasiyi izlemek yerine, sosyalizmi bir "üçüncü yol" aracılığıyla gerçekleştirme tasarımını benimseyen PCI, kendisine hedef olarak kısa dönemde, emekçilerin kazançlarının korunmasını ve arttırılmasını, bu kapsamda öncelikle üretim artışının sağlanması amacıyla yeniden-yatırım için elverişli koşulların oluşturulmasını ve kâr artışının sağlanmasını, bu yolla emekçilerin refahı ve reformlar için "toplumsal artık" yaratılmasını benimsemiştir. PCI'nin uzun dönemli stratejisi, yani sosyalizme geçiş sorunu, kısa dönemli hedeflerin gerçekleştirilmesinden sonra gündeme getirilmek üzere, süresiz olarak rafa kaldırılmıştır. Kısa dönemli ve uzun dönemli hedefleri arasında gidip gelen PCI, "günümüzde yeterince büyük olan" kamu sektörünün genişletilmesi tasarımını

¹⁹⁰ Berlinguer (1984), s. 197.

¹⁹¹ Cerrahoğlu (1989).

terk ederek, bunun yerine küçük ve orta ölçekli özel girişimciliği içeren *karma* bir ekonomi bağlamında “sosyalizmin unsurlarını” yerleştirmek için çaba göstermeye başlamıştır.¹⁹² Bu çerçevede, dönemin PCI parlamento grubu başkanı Giorgio Napolitano’nun, partisini, “kavgacı bir partiden hükümet partisine” dönüşme sürecini yaşayan bir parti olarak tanımlaması,¹⁹³ Avrupa Komünizmi’nin evrimini yakından izleyenler için şaşırtıcı olmamıştır.

“Büyük bir parti milyonlarla sayılmalıdır”¹⁹⁴ görüşünü taşıyan Thorez’in önderliğinde Fransız Komünist Partisi (PCF – *Parti Communiste Français*), İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki seçimlerde düzenli olarak toplam seçmenlerin yaklaşık dörtte birinin oylarını toplamayı başarmış, 1960’lı ve 1970’li yıllarda çok az bir düşüş göstererek dörtte bir ile beşte bir arasında bir yerde karar kılan bu oy yüzdesi, partinin 1980’li yıllara Fransız toplumunun önde gelen siyasal güçlerinden biri olarak girmesi için yeterli olmuştur. Avrupa Komünizmi’ne “arka kapıdan” katılan PCF’nin sosyalistler ile ortak bir program oluşturması, nükleer silahların Fransız savunma sisteminin vazgeçilmez bir parçası olduğunu savunması, *proletarya diktatörlüğü* kavramını bir kenara atması ve ünlü “Fransız renkleriyle bezenmiş sosyalizm” tasarımının ardına düşmesi, bu partinin de İtalyan Komünist Partisi ile benzer çizgilerde sosyalizme ulaşmak üzere barışçı, parlamenter-demokratik ve ulusal-özerk bir yol izlemek amacıyla olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

1977 yılına gelinceye dek İspanyol siyaset yaşamından sürgünü nedeniyle etkinliği kısıtlı kalmış olmasına karşın İspanyol Komünist Partisi (PCE – *Partido Comunista de Espana*) 1977 seçimlerinde toplam oyların yüzde ona yakınına ya da

¹⁹² Godson ve Haseler (1978), s. 84 ve Boggs (1980), s. 452-453.

¹⁹³ Tokes (1978), s. 13.

¹⁹⁴ *Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, Cilt 6, s. 2061.

sayısal olarak ifade edildiğinde iki milyona yaklaşan oy olarak İspanya’da seçimlerdeki üçüncü büyük güç olarak siyaset sahnesindeki yerini almıştır. Oy oranı, Batı Avrupa’nın diğer güçlü komünist partileri kadar yüksek olmamasına karşın PCE, büyük ölçüde Sovyetler Birliği Komünist Partisi karşısındaki açık eleştirel konumundan ötürü, kıtada Avrupa Komünizmi’nin en “ateşli” savunucusu olmuş ve Batı Avrupa komünist hareketinin evrimine ilişkin tartışmaların sürekli ön saflarında yer almıştır. Uluslararası komünist hareketin “yaramaz çocuğu” olarak adlandırılan parti eski genel sekreteri Carrillo, yalnızca Sovyet modelini dışlamakla kalmamış, Sovyetler Birliği’nin “gerçek bir işçi demokrasisi” olmadığını açıkça söyleyerek şimşekleri üzerine çekmiştir.¹⁹⁵

PCE’nin izlemeyi amaçladığı ulusal ve özerk yola ilişkin olarak parti yönetimi, sosyalist dönüşüm için atılması gereken ilk adımın, istikrarlı bir burjuva demokrasisi kurulması ve sosyalizm ile demokratik özgürlüklerin bağdaştırılması olduğunu savunmuştur. PCE, geçiş döneminde, siyasal özgürlüklerin arttırılmasını, ekonomideki kilit sektörlerin devletleştirilmesini, tarım, sosyal güvenlik, eğitim ve sağlık alanlarında köklü reformların gerçekleştirilmesini ve “burjuvazinin varolmasını sağlayacak” biçimde küçük ve orta büyüklükteki özel girişimcilğe destek verilmesini öngörmektedir.¹⁹⁶

Bu bağlamda parti, kendisini, “farklı siyasal grupların (...) toplumsal gelişme, sosyalizm ve demokrasi için sürdürdüğü yarışta yer alacağı ve işbirliği yapacağı” *çoğulcu* bir siyasal yapının oluşturulmasına adanmıştır.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Carrillo (1977), s. 157.

¹⁹⁶ Rodriguez-Ibanez (1980), s. 85-86.

¹⁹⁷ Carrillo (1977), s. 101.

İtalyan, Fransız ve İspanyol komünist partileri içerisinde güçlenen bu eğilimler, Batı Avrupalı komünist partileri, “uluslararası komünizm hareketi içerisinde kendileri için daha bağımsız bir ulusal kimlik” sağlamaya ve etkinlik gösterdikleri siyasal sistemleri içerisinde kendi partileri için “daha esnek ve demokratik bir görüntü” yaratmaya zorlamıştır.¹⁹⁸

Bu ortak algılama biçimi, birbirine sıkıca örülmüş iki temayı vurgulamaktadır: birincisi, bu partilerden her birisinin, siyasal erki ele geçirmek için benimsediği stratejinin uygulanması konusunda ne ölçüde “özerk” olduğudur. Bu tema, son çözümlemede, bu tür bir stratejinin oluşturulmasında evrensel bir modelin benimsenmesine karşı çıkılmasına indirgenebilir. İkinci ve aynı derecede önemli tema, burjuva demokrasileri ile özdeşleşen siyasal ve sivil özgürlüklerin, tasarlanan sosyalist toplumun ayrılmaz bir parçası olarak korunması yönündeki kararlılıktır. Bu açıdan, Avrupa Komünizmi’nin “Avrupalılığı, Akdeniz kuşağındaki komünist partilerin ulusal bağımsızlığa ve siyasal *çoğulculuğa* bağlılıklarını açıklamaları yoluyla uluslararası hareketten ayrılmalarınınca nitelenmektedir. Bu bağlılık açık ifadesini, sözkonusu üç komünist parti önderinin 1977 yılında yapılan Madrid zirvesindeki ortak bildirgesinde bulmaktadır:

«İspanya, Fransa ve İtalya’nın komünist partileri, siyasal ve toplumsal güçlerin çoğulculuğuna saygı duyan yeni bir toplumun inşa edilmesi ve tüm bireysel ve kolektif özgürlüklerin güvence altına alınması ve geliştirilmesi için çalışmayı amaçlamaktadırlar. (...) Sosyalizmin demokrasi ve özgürlük ortamı içinde kurulması konusundaki kararlılık, bu partilerin her birince tam bir özerklik içinde getirilen görüşlerin esin kaynağıdır.»¹⁹⁹

¹⁹⁸ Webb (1979), s. 6.

¹⁹⁹ Aktaran: Boggs (1980), s. 436.

Batı Avrupalı aydınlar ve politikacılar tarafından Avrupa Komünizmi'nin "samimiyetinden" kuşku duyma eğilimi oldukça yaygın olmakla birlikte, bundan daha yaygın bir eğilim, Batı Avrupalı komünistlerin, kapitalist sisteme uyum sağlama-ları sürecinde, sosyal demokrat görüşe giderek yaklaşmakta olduklarını kabullenme yönündedir. Gerçekten de, Batı Avrupa komünizminin kendine özgü evrimi içerisinde sosyalizme ulusal-özerk, demokratik ve barışçı yollarla geçilmesi yönündeki temel strateji çerçevesinde "çoğulculuk" ilkeleri giderek yerleş-tikçe, Avrupa Komünizmi olgusu "revizyonizmin son çürüme noktası: Komünizmin statükoya teslimiyeti" olarak görülmeye başlanmıştır.²⁰⁰

Avrupa Komünizmi'nin Akdenizli mimarlarından daha "Ortodoks" oldukları gerekçesiyle ideolojik dönüşümlerinin kapsamı tartışmalı olan Batı Avrupa'nın diğer güçlü komünist partilerinin de İkinci Dünya Savaşı sonrasında parlamenter demokrasinin politikaları içerisinde giderek daha çok yer almaları, bu partilerin günümüzdeki konumunun da benzer çizgiler taşı-dığını göstermektedir. Gerçekten de, Moskova'ya "yakın" ola-rak nitelenen Portekiz Komünist Partisi, toplumsal tabanını genişletme uğraşısı içerisinde, 1970'li yılların ortalarından bu yana seçimlerde komşusu İspanyol Komünist Partisi'nden daha başarılı sonuçlar elde etmekte, Finlandiya Komünist Partisi, 1966'dan bu yana hükümette birçok kez yer almış bulunmakta-dır. Üye ve seçmen sayıları onbinlerle ifade edilen küçük, ancak ideolojik açıdan "keskinliğini" koruyor gözükten komünist parti-ler de, bir yandan 1980'li yılları niteleyen yeni sağ akımların, öte yandan Doğu Avrupa'dan esen güçlü özgürlük ve demokra-si rüzgârlarının etkisinde, yapılarını derinlemesine yenileme gereksinimini duymaktadırlar.

²⁰⁰ Ross (1980), s. 15.

Bu kapsamda, yalnızca “Avrupa Komünizmi” yaftasını taşıyan partiler değil, toplumu dönüştürmek amacına bağlı kalmayı sürdüren Batı Avrupalı tüm partiler sosyalist dönüşümün “devrimci” yoldan değil, kapitalist toplumların siyasal kurumları aracılığıyla gerçekleştirilmesine bel bağlamaktadırlar. Bu tasarımın en güçlü savunucularından biri olan İspanyol Komünist Partisi’nin sözcülerinden Manuel Azcarate’nin ifadesiyle Avrupa Komünizmi:

«...toplumun sosyalist dönüşümünü demokratik yöntemlerle sağlamanın ve insan özgürlüklerine tam bir saygıya, çoğulcu luğa ve herkes için daha iyi bir toplumsal anlaşmaya dayalı yeni bir sosyalist topluma doğru ilerlemenin yollarını aramaktadır. (...) Avrupa Komünizmi, demokrasi ile toplumun sosyalist dönüşümü arasında yeni bir ilişki kurulmasını hedeflemektedir.»²⁰¹

Batı Avrupalı komünist partilerin sosyalizme demokratik yollardan geçilmesi tasarımı, sosyal demokrasinin, kapitalist toplumun *sürekli demokratikleştirilmesi* üzerindeki geleneksel vurgusunu çağrıştırmaktadır. Bu kapsamda Batı Avrupalı komünistler de sosyal demokratlardan özünde farklı olmayan bir biçimde, demokratikleşme sürecini, *eski* biçimlere (yani, burjuva-demokratik devlet biçimine) *yeni* içerik (yani, sosyalizm) kazandırılması olarak görmektedirler.

Genelde Avrupa Komünizmi’ne özgü olarak sunulmakla birlikte bu görüş, Akdeniz kuşağında yer alan komünist partilerden de önce, bunların Finlandiyalı “yoldaş”larınca biçimlendirilmiştir. Finlandiya Komünist Partisi’nin 1965 bildirgesinde, kapitalist toplumun demokratik kurumlarının, bunların kurumlaşmasında işçi sınıfının oynadığı önemli rolden ötürü bundan

²⁰¹ Azcarate (1978), s. 14.

böyle “boy hedefi” yapılmaması gerektiği vurgulandıktan sonra, “Sosyalist devrimin ereği, demokratik kurumları ve özgürlükleri kökünden yıkmak ve sıfırdan başlayarak yeni bir sosyalist demokrasi yaratmak değil, eski biçimlere yeni bir içerik vererek bunları daha öte geliştirmektir” denmekteydi.²⁰²

Bu çerçevede, Batı Avrupalı komünist partilerin diğer siyasal örgütlere hoşgörülü tavrı ve demokrasiyi çoğulcu anlamda geliştirme kararlılığı, çoğulcu-demokratik mücadelelerin burjuva-liberal ideoloji ile kaynaşmasında Batı Avrupa solunun oynadığı yaşamsal rolü nitelemektedir. Çağdaş sosyalist düşüncenin “halka karşı sınıf” temasına kuramsal yaklaşımı, toplumun sosyalizme dönüştürülmesinde uzlaşmaz çıkarları bulunan toplumsal güçlerin harekete geçirilmesindeki teorik-stratejik çerçevedeki karşılıkları gündeme getirmektedir. Bunun Marksist söylemdeki yeri, *sınıf ittifakları* sorununa denk düşmektedir. Bu da, “halk” ile “sınıf” olguları arasındaki uzaklığın günümüzde ne ölçüde korunduğu sorunu üzerine eğilmesini gerektirmektedir.

²⁰² Springs ve Springs (1980), s. 179.

5.2 “Halk”a “İade-i Ziyaret”

«...Köktenci halk güçlerinin, karşı taraftaki güçlerin oynadığı rolün bilincine varamamış olmaları, kendi oynamaları gereken rolü de tam olarak kavrayamalarına neden olmaktadır.»
(A. Gramsci)²⁰³

Sınıf mücadelesi temelinde örgütlenen partiler arasında sosyal demokratların öncülüğünü yaptığı “halka açılma” politikaları, başlangıçta, işçi hareketinin başlıca siyasal temsilcisi olan bu partilerin bir kimlik bunalımıyla karşı karşıya gelmeleri pahasına sınıfsal dayanaklarını genişleterek başka toplumsal sınıf ve katmanlar ile seçim ittifakları oluşturmak, bu yolla seçmen çoğunluğunu sağlayarak siyasal erki seçim sandığı başında ele geçirmek tasarımıncı biçimlenmiştir. Ne var ki, seçimler yoluyla parlamentoda çoğunluk sağlama hedefinin yüz yılın başlarından bu yana hemen her Batı Avrupa ülkesinde birbiri ardına gerçekleşmesinden sonra sosyal demokratlar, toplumun dönüştürülmesi için seçim yengisinin *gerekli* olmakla birlikte, *yeterli* olmadığını kabullenmek zorunda kalmışlardır.

Bu bağlamda, gerek Batı Avrupalı sosyalist partilerin ve gerekse sermaye partileri ile aynı kefeye sığmayan sosyal demokrat partilerin genişletilmiş sınıf yaklaşımı içerisinde seçimler üzerindeki soyut önceliğin yerini, birbirinden farklı sınıf güçlerini birleştirme ve bu yolla geniş halk kitlelerini sosyalist dönüşüm için verilen somut mücadelenin içine çekme tasarımı almıştır. Bu anlamda, “seçim ittifakları” üzerindeki geleneksel vurgu, biçim ve içeriği farklı bir “toplumsal ittifak” arayışına dönüşmüştür.

²⁰³ Gramsci (1978), s. 113.

Yeni toplumsal ilişkilerin kurulması yoluyla kapitalist toplumdaki güç dengelerinde emekçi kitleler yararına değişiklik yapılması tasarımının temelleri, sosyal demokrat partiler ile, başta sendikalar olmak üzere işçi sınıfı örgütleri arasındaki, çoğu kez “haddinden fazla” incelmeye karşın bir türlü kopmak bilmeyen yaşamsal bağlarda bulunmaktadır. Kitle partilerine dönüşme sürecinde kendilerini, “üretim araçlarına sahip olmayanları”, “emeğiyle geçinen nüfusun tümünü” ve “üretici kitleleri” içerecek biçimde “halkın” partileri olarak tanımlamaya başlayan sosyal demokrat partiler, *sınıf* kavramını çağrıştıran sloganlara sofralarında giderek daha az yer vermekle birlikte, emekçi kitlelerin burjuva-demokrat devlet biçimi içerisindeki mücadelelerinde işçi sınıfının özgün konumu nedeniyle “halk” ile “sınıf” olguları arasında belirli bir uzaklığı, “adını koymadan” korumak zorunda kalmışlardır.

Sınıf jargonunun süreç içerisinde terk edilmesinde, proletarya ideolojisinin “yükseltilmesinin”, küçük burjuvaziyi ve köylüleri işçi sınıfından uzaklaştırarak burjuvazi ile ittifaka ittiği yönündeki sosyal demokrat bakış açısı, kuşkusuz önemli bir rol oynamıştır. Özellikle yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde bu partiler, küçük burjuvazinin ve köylülerin Faşist hareket tarafından özünde “ulusal” ve “halkçı” olan sloganlar aracılığıyla “kazanıldığı” ülkelerdeki acı deneyimin gönülsüz gözlemcileri olmuşlardır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyalistlerin, ulusal-halkçı sloganların “maskesini düşürerek” ardına gizlenen sınıf çıkarlarını göstermek konusunda öteden beri gösterdikleri çabalar, yerini giderek “ulusçuluk” ve “halkçılık” gibi ideolojilerin*

* *Ulusçuluk* ve *Halkçılık* gibi kavramların “ideoloji” olarak nitelendirilmesi, üzerinde çok tartışılan bir konudur. “İdeoloji” kavramının, özellikle Marx’ın *Alman İdeolojisi*’nin etkisiyle, Marksist terminoloji içerisinde, soyut düzeyde, *olumsuz* bir yüklem taşımakta olmasından hareketle, ideoloji, sınıf çelişkileri-

yalnızca *burjuva* olmadığı ve proletarya tarafından *kullanılabilir* olduğu yönündeki kabullenmeye bırakmıştır.²⁰⁴

Ulusçu ve *halkçı* temaların yalnızca sosyal demokrat partilerce değil, Batı Avrupalı komünist ve sosyalist partilerce de söylemlerinin rastlantısal olmaktan çok öze ilişkin bir bileşeni olarak benimsenmiş ve toplumsal dönüşüm tasarımına –

nin *üzerini örten* ve bu yolla toplumsal gerçeklerin egemen sınıf yararına *çarpıtılarak* başka bir görünüm altında sunulmasını sağlayan düşünceler bütünü olarak algılanmıştır. Bu olumsuz yüklem kapsamında, toplumda ikinci bir ideolojiden, işçi sınıfı ideolojisinden söz etmek olası değildir. Bununla birlikte Marx, daha sonraki yapıtlarında somut düzeyde kapitalist toplumsal oluşumların incelemesine geçtiğinde, “ideoloji” terimi olumsuz yüklemine sırtından kaldırıp atmakta ve ezilen sınıfların toplumdaki gerçek çelişkilerin *farkında* olmasının ve bunlara karşı mücadelesinin bir *aracı* olarak görülmekte, bir başka deyişle, toplumsal sınıfların “dünya görüşü” (*Weltanschauung*) olarak ifadesini bulmaktadır. Bu bağlamda “ideoloji(ler)”den söz eden Lenin, “ya burjuva ya da sosyalist ideoloji” seçeneğini vererek, “üçüncü” bir ideolojinin yaratılmayacağını belirtmekle kalmamış, “sınıf çelişkileriyle bölünmüş olan bir toplumda sınıf niteliği taşımayan ya da sınıflar-üstü bir ideoloji olmaz” [Bkz. Lenin (1976), s. 56] diyerek gerek küçük burjuvazi ve köylülük gibi ara sınıfların, gerekse de “ulusçuluk”, “halkçılık” gibi sınıf-dışı akımların birer “ideoloji” olarak nitelendirilmesine kapıları kapamıştı. Bununla birlikte, kapitalist toplumsal oluşumların karmaşık altyapı-üstyapı ilişkileri içerisinde varlığını sürdüren ideolojik düzeyin sorunsal doğası, egemen “çoğulcu” burjuva ideolojisinin egemen sınıfın “saf” ya da “tekdüze” bir ideolojisine indirgenemeyeceğini, buna karşılık bu sınıfın, Gramsci’den Althusser’e uzanan bir düşünce çizgisinin terimleriyle, üstyapı için zorunlu olan “organik” ideolojilerden ayırıldılması gereken “konjonktürel”, “rasyonalist” ve “keyfi” ideolojileri içeren söylemi yoluyla eklemelenen ideolojik unsurların çeşitliliğini göstermektedir. Egemen burjuva ideolojisinin, geniş halk kitlelerinin kendi söylemi ile eklemelendirmesi için elzem olan bu ideolojik bileşenler, burjuvazinin ideolojik hegemonyasının yalnızca belirli bir *Weltanschauung*’un diğer sınıflara kabul ettirilmesinden oluşmadığını, ayrıca kitlelerin statükoya karşı potansiyel tehdidinin etkisizleştirilmesi konusunda yaşamsal bir rol oynayan farklı “dünya görüşleri”ni de içermesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Sorunsal nitelikteki *ideoloji* kavramının esnek kullanımı, bu bağlamda değerlendirilmelidir.

²⁰⁴ Davidson (1982), s. 7.

silik izlerle de olsa – bağı kalmayı sürdüren tüm partiler, işçi sınıfının ara sınıflar ile ittifakı olgusunu beraberinde getiren kitle politikalarına yönelir olmuşlardır. Sosyal demokrat görüşe yakınlığı ile dikkati çeken örnekler arasında Avrupa Komünizmi'nin mimarları olan partiler ön plana çıkmaktadır. Fransız Komünist Partisi, sosyalizme geçişin “işçi sınıfının mücadelesinin bütünlüğünü ve tüm demokratik, ilerici ve ulusal güçlerin bu sınıfın çevresinde ve yanında toplanmasını” gerektirdiğini kabul etmektedir.²⁰⁵ İtalyan Komünist Partisi de benzer çizgilerde, “*olası* en geniş demokratik anlaşmalar”ı ve “işçi sınıfının ittifaklarını genişletecek ve pekiştirecek geniş halk kitlelerinin örgütlenme düzeyini yükseltecek” mücadelenin desteklenmesini savunmaktadır.²⁰⁶ Öte yandan İspanyol Komünist Partisi, “insanların, bir diğerinin mücadelesinin evrensel niteliğini anlama yeteneğini” geliştirmek ve sosyalizm için sürdürülen mücadelede “en geniş kitleleri” bir araya getirmek yönünde çaba göstermektedir.²⁰⁷

Bu çerçevede, işçi sınıfının stratejik ittifaklarının özgül doğası, kaynağını “Devlet Tekelci Kapitalizm” tezinde bulmaktadır. Avrupa solunun demokratikleşme sürecini gerçekleştirme ve kapitalizme karşı mücadele yöntemine ilişkin olarak ayırt edici konumu, bu tez kapsamında ortaya getirilen birtakım ana formülasyonlar çerçevesinde belirginleşmektedir.

Burjuvazinin yalnızca *tekelci* kesimi üzerinde yoğunlaşan tekelci kapitalizm tezinin uzantısı olarak birinci formülasyon, tekelci burjuvazinin siyasal ve ideolojik egemenliğinin belirleyici özelliğinin *zorlama* değil, hem siyasal olarak, yani toplumsal ittifaklar yoluyla, hem de ideolojik olarak, yani kitleleri etki alanına alarak gerçekleştirilen *uzlaşma* olduğu

²⁰⁵ Lange ve Vannicelli (1981), s. 61.

²⁰⁶ Aynı yerde, s. 47 ve 116; özgün vurgu.

²⁰⁷ Carrillo (1977), s. 41.

savıdır.²⁰⁸ Bu kapsamda gelişmiş kapitalist devlet, siyasal erkin toplumsal güçler arasındaki karmaşık kurumsal ilişkilerce nitelendiği ve toplumsal mücadelelerin, devletin etkinlik gösterdiği her alana nüfuz ederek burjuvazinin hareket alanını daraltabileceği bir sınıf mücadelesi arenası olarak görülmektedir. Avrupa solunun burjuva devletini “parçalamak” yerine, *eski* biçimlere *yeni* bir içerik kazandırılması amacıyla kendi toplumlarının demokratikleşmesi süreci için çaba göstermesi, bu bağlamda değerlendirilmelidir. Böylece devlet, tekelci burjuvazinin yönetiminde odaklaşan yerleşik bir güç ilişkileri sistemini değiştirmeyi amaçlayan toplumsal hareketler için potansiyel-stratejik bir araç olarak görülmektedir. Bu çözümlenme, tekelci kapitalizmin hegemonyası altında “sömürü ve adaletsizlik açılarından en yüksek bedeli ödeyen” sanayi proletaryası çevresinde anti-tekelci bir toplumsal cephe oluşturulması tasarımı gündemde tutmaktadır.²⁰⁹

Buna bağlı olarak ikinci formülasyon, işçi sınıfının, tek- kelci kapitalizm tarafından oluşturulan uzlaşmaya karşı koyabilme için, burjuvazinin tekelci olmayan kesimlerini de kapsayacak biçimde, toplumdaki diğer güçler ile siyasal ittifaklar kurmak zorunda olduğu savıdır.²¹⁰ İtalyan Komünist Partisi’nin, tekellerin potansiyel olarak karşısında gördüğü toplumsal güçlerle bir “ittifak stratejisi” kurma çabası, bu eğilimin açık bir ifadesi olmuştur. Fransız Komünist Partisi’nin stratejisi de, “demokrasi krizi”ne yol açtığı öne sürülen tekelci kapitalizmin “alaşağı edilmesi” için demokrasinin genişletilmesi ve derinleştirilmesini sağlamak amacıyla siyasal partiler ve toplumsal kesimler arasındaki ittifakın kurulmasına dayanmaktadır. Aynı biçimde, İspanyol Komünist Partisi de toplumun demokratikleş-

²⁰⁸ Gibbon (1983), s. 329.

²⁰⁹ Ross (1980), s. 30.

²¹⁰ Gibbon (1983), s. 329.

tirilmesi için “en geniş kitleler”i mücadeleye çağırmakta ve tekelci kapitalizmden etkilenen işçi sınıfı ile diğer sınıfları ve toplumsal kesimlerin eyleme geçirilmesini sağlamaya çalışmaktadır.

Bu yaklaşımın uzantısı olan üçüncü formülasyon, tekelci burjuvazinin egemenliğinin *uzlaşmacı* niteliği karşısında toplumsal uzlaşmaya karşı güçlerin *demokratik* olarak nitelenmesinden ötürü, sosyalizme giden yolun, demokrasinin genişletilmesinden geçmek zorunda olduğunu vurgulamaktadır.²¹¹ İtalyan Komünist Partisi’nin kuramcılarında Luciano Gruppi’nin ifadesiyle, demokrasi için mücadele, “taktik amaçlı bir kerte oluşturmaz, ancak son hedef olarak sosyalizm için mücadelenin vazgeçilmez bir bölümüdür.”²¹² Fransız Komünist Partisi için ise demokrasinin geliştirilmesi, “tekellerin devletinden emekçilerin devletine geçiş” sürecinde atılması gerekli bir adım olarak görülmektedir.²¹³ İspanyol Komünist Partisi’nin 1975 bildirgesinde de demokrasinin genişletilmesi gereği kabul edilmekte ve ödevletin tümüyle demokratik anlamda dönüştürülmesi (...) kapitalist tekellerin varolan gücünü frenlemenin ve daha sonra sona erdirmenin en etkin ve güvenli yöntemidir” denmektedir.²¹⁴ Bu bağlamda, demokrasinin genişletilmesi ve yetkinleştirilmesi mücadelesi, işçi sınıfı ile diğer toplumsal güçler arasındaki ortak payda olmayı sürdürmektedir.

Son olarak, özellikle komünist partilerin konumu sözkonusu olduğunda, partinin öncü rolü ve “diğer parti ve örgütlerin çoğulculuğunun sürdürülmesi bağlamında hem proletarya hem de toplumsal ittifak için önderlik ve birliktelik sağla-

²¹¹ Gibbon (1983), s. 329.

²¹² Aktaran: Boggs (1982), s. 34.

²¹³ Aynı yerde, s. 33.

²¹⁴ Rodriguez-Ibanez (1980), s. 86.

dığı” görüşü, önemini korumaktadır.²¹⁵ Avrupa Komünizmi’nin bakış açısından, “devlet tekelleri kapitalizmi” aşamasını niteleyen karşıtlıklar dizisini – yani, “üretim ile yaşamın diğer alanları” arasındaki, “işçi sınıfı ile burjuvazinin tekelleri olmayan kesimleri ve sınıf-dışı toplumsal güçler” arasındaki ve “sosyalizm ile demokrasi” arasındaki karşıtlıkları – yeniden oluşturmak yoluyla burjuvazinin yönetiminin bölücü doğasına karşıt olarak komünist partinin kuramsal olarak belirlenmiş işlevi, bu karşıtlıkların birleştirilmesidir: “Avrupa Komünizmi’ne göre, tümüyle aynı bir grup karşıtlığı burjuvazi böler, proletarya ise birleştirir.”²¹⁶ Bu çerçevede:

«Sosyalist devrimin, ancak, “gelişmiş demokrasi” (gerçek uzlaşma) olarak tanımlanabilen sözkonusu birleşmenin tamamlanmasından sonra başlayacağı söylenebilir. Bu noktaya kadar, tüm yapıya fazladan bir başat karşıtlık egemen olur ve bunu belirler: bu, siyasal yeniden-üretim temelden çelişen iki biçimi, burjuvazi-bölücü ve proleter-birleştiricidir. Bu anlamda, sosyalizmin “gerçek uzlaşma”nın olduğu bir ortama ulaşma olasılığı sınırlanmış olmakla birlikte, bu uzlaşmanın bizzat kendisine ulaşılması, halen burjuvazi ile proletarya arasındaki temel *toplumsal karşıtlığa* dayanmaktadır.»²¹⁷

Bu karşıtlığın yalnızca Avrupa Komünizmi çizgisini izleyen partilerce değil, bir ölçüye kadar sosyal demokrat partilerce de örtülü kabulü, Batı’nın sol geleneğinde sermaye ve emek arasındaki temel çelişkinin, sulandırılmış bir biçimde de olsa, benimsenmeyi sürdürdüğünü göstermektedir. Bununla birlikte, özellikle Avrupa Komünizmi geleneğinden gelen partiler sözkonusu olduğunda, bu temel çelişkinin her iki öznesinin de sorunsal nitelikte olduğu görülmektedir.

²¹⁵ Gibbon (1983), s. 330.

²¹⁶ Aynı yerde, s. 354; özgün vurgu.

²¹⁷ Aynı yerde, s. 333; özgün vurgu.

Resmedilen toplumsal çelişkinin kutuplardan birinde, geniş anlamda sermaye ya da genel olarak burjuvazi değil, yalnızca *tekelci burjuvazi* yer almaktadır. Soyut bir biçimde birleşmiş olarak görülen tekelci kapitalizm, tek başat toplumsal güç olarak nitelenmekte ve tekelci olmayan sermaye, ekonomik ve siyasal egemenliğin dışında bırakılmaktadır. Burjuvaziyi bir *sınıf olarak* algılamaktaki gönülsüzlük nedeniyle burjuvazinin büyük tekeller ile özdeşleştirilmeyen geri kalan kesimi, yönetilen sınıfların potansiyel müttefiki olarak görülmektedir.

Öte yandan, bir ucunda tekelci burjuvaziye yer verilen toplumsal çelişkinin diğer kutbuna, içeriği belirsiz bir “halk” olgusu yerleştirilmektedir. Öne sürüldüğü gibi *devrimci* olmaksızın çok *popülist* bir söylemde “halk” olgusuna yapılan göndermeler, bu olgunun kuramsal olarak belirlenmemiş doğası nedeniyle sorunsal niteliktedir. *Halk*’ı “toplumsal çoğunluk” ya da “romantik bir soyutlama” olarak nitelenmek kavramsal bir dayanak sağlamadığı gibi, bu olguyu “işçi sınıfı ve müttefikleri” ile özdeşleştirmek de uzantıları farklı bir düzeyde tartışma gerektirecek sığ bir algılama biçimidir; çünkü, proletaryanın önderliği çevresinde (henüz) toplanmamış emekçi kitleler, bu çerçevede çoğulcu-demokratik mücadelelerin (potansiyel) bir parçası olarak değil, bu tartışma çizgisinin ters yönde izlenmesi ölçüsünde, egemen sınıfın bir parçası olarak görülmeye kadar uzanabilecektir.

Büyük tekeller ile devlet arasındaki ilişkilere özel bir ağırlık veren ve “devlet ile tekellerin bir bütün oluşturduğu” görüşünü getiren bu bakış açısına devlet aygıtının kuşku götürür bir çözümlemesi eşlik etmekte ve bir kez büyük tekellerin gücü kırıldıktan sonra devletin, varolan biçimiyle, sosyalizmin çıkarları doğrultusunda “kullanılabileceği” varsayılmaktadır. Bunun uzantısı olarak, devletin büyük tekeller yararına müdahalesi sonucunda tekellerin edindiği haksız kazançların, devlet erkin-

deki değişim yoluyla önlenmesi ve devletin teknik ve “tarafsız” yönlerinin böylelikle sosyalist amaçlar için kullanılması öngörülmektedir.²¹⁸ Carrillo, İspanyol Komünist Partisi’nin Altıncı Kongresi’nde, “...işçi sınıfı ve diğer ilerici güçler, parlamenter kararlar yoluyla devlet erkinin araçlarının niteliğini ve doğasını değiştirebilir, bu [araçları] sosyalist devrimin sadık hizmetkârlarına dönüştürebilir” derken, özünde bu yaklaşımı çağrıştırmaktadır.²¹⁹

Bu çözümleme, “kapitalist bir toplumda devlet, işçi sınıfının çıkarlarına hizmet edebilmesi için yalnızca el değiştirmesi yeterli olan *tarafsız* bir aygıt olarak mı, yoksa ayırt edici özelliği *kapitalist* olması nedeniyle emekçilerin yararına *kullanılması* sözkonusu olmayan bir güç ilişkileri sistemi olarak mı ele alınmalıdır?” sorusu çerçevesinde odaklaşan tartışmayı gündeme getirmektedir.

Bu tartışma kapsamında, devlet politikalarının doğrudan ve bilinçli olarak burjuvazinin istemleri doğrultusunda yönlendirildiği ve dolayısıyla devletin de, bu sınıfın elinde bir *araç* olmaktan öte bir anlam taşımadığı görüşü karşısında, sermayenin genel ve uzun dönemli çıkarlarını gözetebilmek için devletin, burjuvazinin dolaysız denetiminden bir ölçüde bağımsız olması, yani yönetici sınıf karşısında *görece özerkliği* bulunması gerektiği görüşüne yer verilmektedir. Başka yerde* irdelenmiş olması nedeniyle sözkonusu görüşlerin ayrıntısına inilmeyecek olmakla birlikte, bu tartışma kapsamında devletin “kapitalist toplumdaki devlet” ile “kapitalist devlet” biçimindeki farklı algılanışlarının, sosyal demokrasi açısından taşıdığı önemin vurgulanması gerekmektedir.

²¹⁸ Poulantzas (1975), s. 106.

²¹⁹ Aktaran: Lange ve Vannicelli (1981), s. 83.

* Bkz. Emrealp (1984).

Gerçekten de, devletin, siyasal iktidara bağılı olarak el değıştiren ve sosyalist amaçlar doğrultusunda *kullanılabilen* bir araç olmadığı gerçeği, iktidar deneyimini yaşıayan sosyal demokrat partilerin karşıısına yapısal bir engel olarak dikilmiş, parlamentoda sayısal çoğunluk elde etmenin ya da bürokrasinin üst kademelerine kendi dünya görüşlerine yakın kişiler yerleştirmenin devlet aygıtını “ele geçirmek” için yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır. Söylemlerinde devletin “tarafsız” olduğundan ödün vermeye yanaşmamakla birlikte sosyal demokratlar, çoğulcu-demokratik mücadelelerin ön saflarında, devletin yansıttığı güç ilişkileri arenasındaki yerlerini almışlardır. Bu bağlamda sosyal demokratlar, tasarladıkları sosyo-ekonomik reformları gerçekleştirebilmek için toplumun tüm kurumlarına yayılan bir mücadele vermişler ve öncelikle bu kurumların demokratikleşmesini sağlamak zorunda kalmışlardır. Sermayenin doğasından gelen sınırlamalar ve çelişkiler yumağı içerisinde, kapitalist üretim ilişkilerinde köklü bir değışiklik amaçlanmadan gerçekleştirilen reformların kapitalist devletin yansıttığı güç ilişkilerini önemli ölçüde etkileyebilmesinin ardında, bu mücadeleler yatmaktadır.

Toplumsal güçler arasında ekonomik, siyasal ve ideolojik bağlar oluşturulması Avrupa solu açısından stratejik bir zorunluluk olmayı sürdürmekle birlikte, bu ittifak içerisinde proletaryanın tarihsel olarak farklılaşmış konumu giderek gözardı edilmekte ve işçi sınıfı, “emek gücüyle geçinenler” arasında, sıradan olmasa bile, önemi tartışılan bir kategoriye indirgenmektedir. Bunda, taşın içinde gizli olanı görmeye çalışan bir heykeltıraş gibi, işçilerin içinde saklanan bir “devrimci” arama çabasının düş kırıklığı, etkisini açıkça göstermektedir. Bunun uzantısı olarak, ünlü “68 Kuşadı”nın sıcaklığında öğrencilerden işçi sınıfına alternatif bir “devrimci sınıf” yaratma çabaları, suların durulmasından sonra diplere çökmüştür.

Sınıf mücadelesi kavramının giderek daha çok sulandırıldığı bir bağlamda burjuvazinin kitle tabanının “kazanılması” sorunu, Manifesto’da Marx ve Engels’in “bireyin özgür gelişmesi” üzerindeki vurgusuna yeni bir anlam ve içerik kazandırılmasını gündeme getirmiştir. Bireyi ön plana çıkarmasının yanısıra Batı Avrupa solu, sınıf ittifakları bağlamında toplumsal sınıflara olabildiğince yüzeysel göndermelerde bulunarak, doğrudan sınıfsal temele indirgenmesi ya da sınıf bileşenlerine ayrıştırılması olası gözükmeyen feminist hareket, barış hareketi, öğrenci hareketi, yeşiller ve diğer “alternatif” hareketler gibi genelde *demokratik* olarak nitelenen toplumsal akımlara bel bağlamaya başlamıştır.

Batı Avrupa solu ve bu yelpazede yer alan sosyal demokrasi için sorun, dondurulmuş gözükken sınıf mücadelelerini yüzyıl önceki özgül koşullara dayalı sloganlarla yeniden ısıtmaya çalışmanın çok ötesine geçmiştir. Yeniden üretim süreci, geçmişte olduğu gibi özünde *kapitalist* ilişkilerin yeniden üretimini nitelemekle birlikte, bu süreç, artık sosyalist mücadelelerin belirleyici izlerini taşımaktadır. Bu kapsamda, sosyalist olduğu günleri “redd-i miras” yoluyla çoktan gerilerde bırakan sosyal demokrasinin çağdaş konumu, tek boyutlu bir yaklaşımla, yalnızca sermayenin daralttığı alanda hareket etmelerinden yola çıkılarak, sosyal demokrat partileri burjuva partilerine dönüşmüş olarak nitelemekle açıklığa kavuşturulamaz. İktidarları sırasında kapitalist ekonomiyi yönetme biçimlerinin yanısıra sosyal demokrat akıma çağdaş renklerini, Batı Avrupa kapitalizmine koşut olarak dünden bugüne değişen biçimiyle işçi sınıfının, devrimin olmasa bile toplumsal değişimin öznesi olmayı sürdürdüğü bir bağlamda, bu sınıfın en güçlü temsilcisi olarak çoğulcu-demokratik mücadelelerdeki özgül konumu kazandırmaktadır.

5.3 “Günahları” ve “Sevapları” ile Sosyal Demokrasi

«Sosyal demokrasinin kendine özgü niteliği, şöyle özetlenebilir: demokratik-cumhuriyetçi kuruluşlar, iki uç noktada yer alan sermaye ile emek arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmak için değil, bu çatışmayı yumuşatarak uyumlu bir ilişkiye dönüştürmek için bir araç olarak gereklidir. Bu amaca ulaşmak için önerilen araçlar ne denli farklı olursa olsun, devrimci denebilecek kavramlarla ne denli süslenirse süslenir, içeriği aynı kalacaktır. Bu içerik, toplumun demokratik bir yoldan, ancak küçük burjuvazinin koyduğu sınırlar içerisinde, dönüştürülmesidir.»
(K. Marx)²²⁰

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden biçimlenen Avrupa'nın her yanında baş döndürücü bir hıza ulaşan sanayileşmeyi yönlendiren, geniş halk kitlelerine önemli ekonomik ve sosyal haklar getiren çeşitli adlar altındaki sosyal demokrat partiler, Keynesci müdahaleciliğin gereği ve uzantısı olan bü-yümeçi, istikrarıcı, istihdamcı politikaların başarılı uygulayıcıları olmuşlardır. Ancak, bu partilerin, kendilerini yenilikçi ve katılımcı akımlardan giderek uzaklaştıran merkezîyetçi yaklaşımları, 1970'li yıllarda ekonomide ortaya çıkan tıkanmaların beslediği yeni-sağ akımların güçlenmesini izlemekten öteye geçememelerine neden olduğu gibi, kendi “uzmanlık dalları” olan alanlarda da tıkanmalara yol açmıştır.

Gelirin daha eşitlikçi dağılımını ve toplumsal refah politikalarını savunmalarına karşın Batı Avrupalı sosyal demokrat partiler, İngiliz İşçi Partisi'nin 1973 Programı'nda “güçler dengesinin ve servetin, çalışan insanların yararına temel ve geri dönüşü olmayan biçimde çevrilmesi”²²¹ biçiminde tasarlanan

²²⁰ Marx (1975c), s. 47; düzeltilerek aktarılmıştır.

²²¹ Coates (1975), s. 217.

değişimi gerçekleştirdiklerini öne sürmekten oldukça uzaktırlar. Bu durum, Sosyalist Enternasyonal tarafından açıkça kabul edilmektedir:

«Geniş halk kitlelerinin refah seviyesi önemli artışlar göstermekle beraber, zenginliğin ve gelirin dağılımındaki büyük dengesizlikler değişmemiştir. Özel mülkiyette bulunan varlığın büyük bir kısmı hâlâ birkaç elde topludur. Toplum hâlâ, doğuştaki rastlantı üzerine kurulu statüleri ve refah seviyeleri farklı toplumsal sınıflara parçalanmış durumdadır.»²²²

Öncelikler listesinin başlarında yer alan çalışma koşullarının iyileştirilmesi, dengeli bir gelir dağılımına ulaşılması ve toplumsal güvencelerin sağlanması konularında dünden bugüne atılan adımlarda büyük pay sahibi olan, Refah Devleti'ne işlerlik kazandıran, tasarlanan toplumsal reformları büyük ölçüde gerçekleştirmekle kalmayıp, bunların kendi sağındaki partilerin programlarına da girmesini sağlayan, özgür bir sendikal hareketin gelişmesi için elverişli ortamı hazırlayan, istihdam sorununa önemli ölçüde çözüm getiren Batı Avrupa sosyal demokrasisine, “sınırlarına ulaşmış” gözüyle bakılması, oldukça yaygındır. Buna bağlı olarak, 1970’li yıllara gelindiğinde, en sağlam gözüküken kalelerini kıtanın her yanında birbiri ardına yitirmesi, sosyal demokrasinin “kendi başarısının kurbanı” olduğu biçiminde açıklanmaktadır.

Sosyal demokrat politikaların tıkanmaya başladığı 1970’li yıllarda giderek güçlenen, 1980’li yıllarla birlikte ise Batı Avrupa’ya (ve Kuzey Amerika’ya) damgasını vuran “yeni-sağ” akımın, kendisine, onyıllarca sosyal demokrasinin kaldırıcı işlevini görmüş bulunan Refah Devleti’ni hedef alması, rast-

²²² Bkz. Özbakır (1977), s. 34.

lanıtı değildir. İşsizlik sigortası, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi temel sosyal demokrat dayanaklarda ve diğer sosyal refah harcamalarında yapılan bütçe kesintileri, bu akımın temsilcileri durumundaki sağcı hükümetlerin ortak özelliği durumuna gelmiştir. Yeni-sağ akımlar, sosyal demokratlarca kazanılmış gözüken cephelerin ne denli hızlı yitirilebileceğini açık olarak ortaya koymuştur.

Sosyal demokrat reçetelerin 1970'li yıllarda ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal sorunların üstesinden gelmekte yetersiz kalması sonucunda, sosyal demokrat partilerden iktidarda kalabilenler ya da yeniden iktidar olabilenler, başlangıçta kamu sektörünün denetimi altına almak üzere yola çıktıkları özel sermayenin üretkenliğini ve kârlılığını arttırmak için çaba göstermenin dışında bir çıkış yolu bulamamışlar ve kıtadaki sağ partilerden çok farklı olmayan bir biçimde, kamu harcamalarını kısmak ve ücretleri dondurmak yoluyla enflasyonu dizginlemek ve özel sektörü yatırım yapmaya özendirmek doğrutusunda somut adımlar atmışlardır.

Sosyal demokratların kapitalist ekonomiyi yönetme kapasitelerinin, artan üretkenlik, maliyet etkinliği, kârların yeniden yatırıma dönüştürülmesi ve özel kârlara olan bağımlılıklarınca sınırlanmakta olması, sosyal demokrat partilerin karşısına yapısal bir engel olarak dikilmektedir. İsveç özelinde bu engel, ekonomik büyümenin “özel sermayenin koşulları” çerçevesinde gerçekleşmesi biçiminde dile getirilmektedir.²²³ Bu tema temel ifadesini, İngiliz İşçi Partisi ile ilgili aşağıdaki yorumda bulmaktadır:

²²³ Korpi (1980), s. 108.

«İşçi Partisi Hükümeti'nin neler yapabileceğinin ve gerçekte izleyebileceği politikaların *gerçek* sınırları vardır; bu sınırlar bir sistem olarak kapitalist özel girişimciliğin genel gereklerinde kök salmış olup, partinin dönem dönem seçmenlerine sunduğu, kapitalizmin giderek daha sosyalist nitelikli bir sisteme dönüştürülmesine dayanan İşçi Partisi politikasının tam olarak bu yönlerini kemirmektedir. (Parti), özel kârların ve toplu girişimciliğin temelini ortadan kaldırmadan gelir ve servet dağılımını eşitleyemez. Gelecekteki özel yatırımları ürkütmeden ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi engellemeden kârlı özel sanayinin geniş alanlarının yönetimini devralamaz. Özel sermayenin elindeki araçlara büyük ideolojik karşı-saldırıları için davetiye çıkarmadan, sanayi *içindeki* denetimin dağıtımında önemli değişiklikler getiremez. (...) Uluslararası rekabet [açısından] maliyet etkinliğinin sağlanması ve genel ücret oranları üzerine eğilmekten kendini alamaz. (...) Yani, üretim aşamasında işçi sınıfını denetleyici bir rol oynamaktan kaçınmaz.»²²⁴

Bu bağlamda, iktidardaki sosyal demokrat partilerin, temelde özel sermayenin kârlılığını gözetecek biçimde uluslararası rekabet gücü, ödemeler dengesi, üretim artışı, maliyet etkinliği ve kârların yeniden yatırıma dönüştürülmesi konularına artan duyarlılıklarından ötürü sermaye partilerinden çok farklı olmayan bir biçimde işlev görmeye başlamak zorunda kalmaları, çağdaş sosyal demokrat partilere üye olmanın özünde “bir harekete katılmak değil, sıradan bir siyasal partiye katılmak” olduğu savını haklı kılar gözükmektedir.²²⁵

Batı Avrupalı sosyal demokrat partilerce sınıfsal tabanlarının genişletilmesi, üretim araçlarının toplumsallaştırılması tasarımı ve vazgeçilmesi ve toplumun sosyalizme dönüştü-

²²⁴ Coates (1975), s. 157; özgün vurgu.

²²⁵ Epstein (1980), s. 163.

rülmesinin son hedef olmaktan çıkması sürecinde kapitalizm ile sosyalizm arasındaki mücadele, Duverger’in deyişiyile, “rejim üzerine bir mücadele olmaktan çıkıp, rejim *içerisindeki* bir mücadeleye dönüşmüştür.”²²⁶

Bu mücadele içerisinde, ideolojik ve siyasal uzlaşmacılıklarından ötürü sosyal demokratların “liberal politikalar uygulayan sol partiler” olarak görülmesi giderek yaygınlık kazanmaktadır. Sosyal demokrat partilerin kapitalizmi algılayışlarındaki değişme koşut olarak teorik ve stratejik konumlarının da bu değişime ayak uydurmuş olması, Rosa Luxemburg’un aşağıdaki çözümlemesinin, sosyalizm tarihinin derinliklerinden yan kılınmasına yol açmaktadır:

«Siyasal gücü ele geçirme ve toplumu dönüştürme tasarımı gerçekleştirilmek yerine – ve ona karşı olarak – yasal reform yolunu benimseyenler, *aynı amaca* götürecek sakin, emin ve yavaş bir yol değil, *başka bir amaç* seçmiş olurlar. (...) Sonuç, *sosyalist* düzenin gerçekleştirilmesi yerine, *kapitalist* düzende reformların yapılmasıdır. (...) Kısaca, kapitalizm içindeki zararlı otlar yok edilecek, ama kapitalizmin kendisine dokunulmayacaktır.»²²⁷

Sermaye tarafından konulan yapısal engeller karşısında toplumsal üretime “kapitalist” gözlükle bakmaya zorlanmaları, sosyal demokratlar açısından, yeniden üretilen toplumsal ilişkilerin süreç içerisinde niteliksel olarak farklılaşacağı beklentisinin tatlı bir düştene öteye gidememesi anlamına gelmektedir. Bunun yerini, toplumun tüm düzeylerine yansıyacak biçimde demokrasinin genişletilmesi ve derinleştirilmesi tasarımı almaktadır. Bu tasarıma, genelde, karma bir ekonomi çerçevesinde “sahiplenici” olmaktan çok *yönlendirici* bir kamu sektörüne,

²²⁶ Duverger (1972), s. 58; özgün vurgu.

²²⁷ Luxemburg (1975), s. 94-95; düzeltilerek aktarılmıştır.

çoğulcu bir bağlamda kitlelerin siyasal eğitimine ve burjuva-demokratik toplumlarla özdeşleştirilen siyasal özgürlüklerin korunmasına verilen önem ile işçi sınıfının daha önceden elde etmiş olduğu kazanımları tehlikeye düşüreceği gerekçesiyle her türlü kitle ayaklanmasından sakınmaya gösterilen özen eşlik etmektedir.

Gerçekten de, işçi sınıfının yüzyılı aşkın bir süredir yürüttüğü mücadelelerdeki maddi kazanımlarını ve burjuva toplumlarında demokrasinin yerleşmesinde ve gelişmesindeki önemli katkılarının tümünden yıkımını çağrıştıran toplumsal bir devrim tasarımını gündemde tutmak, sosyal demokrat partiler açısından kabul edilebilir olmaktan çıkmıştır. Bu yüzden, kapitalist devlete yeni bir biçim kazandırmak amacıyla çoğulcu-demokratik mücadeleleri liberal-burjuva söyleminden kopartarak devrimci dönüşüm için taban oluşturma tasarımı bir kenara bırakılarak, tersine, bunlar arasındaki temel birlik ya da eklenme sağlanarak kapitalist devletin demokratikleştirilmesi sürecinde devlete daha *demokratik* ve daha *sosyal* bir içerik kazandırılması, bir *amaç* olarak görülmeye başlanmıştır.

Kapitalist devlete, hem demokratik hem de sosyal bir içerik kazandırma çabaları, yansımalarını ekonomide de bulmakta ve piyasa ekonomisinin rekabetçi kurallarına *sosyal dizginler* getirilmeye çalışılmaktadır. Buna bağlı olarak sosyal demokratlar, çoğunlukla dudaklarda bir gülümseme ile karşılanan yaygın ifade edilmiş biçimi ile, "*sosyal* piyasa ekonomisi"ni oluşturma tasarımının peşinde koşmaktadırlar.

Çağdaş sosyal demokrasinin topluma kendi ayırt edici damgasını vurması üretim aşamasından çok *bölüşüm* aşamasında gerçekleşmiş olduğundan, sosyal demokratlar, "kapitalist" gibi üretip "sosyalist" gibi bölüştürme politikalarının buruk tadını yaşamaya başlamışlardır. Bununla birlikte, yüksek bir

toplumsal kazancın göreceli adil dağılımını üstlenmiş olan sosyal demokrat partiler, piyasanın *kendi kurallarına* göre işleminin engellendiği durumlarda, özel yatırımların “sözleşmişçesine” daralması karşısında kitlelere bölüştürecek yeterli – kendi varlık nedenlerini haklı kılacak düzeyde yeterli – birikimi sağlamakta zorlanmaktadırlar.

Sosyal demokratlar, çözüm getirmiş gözüktükleri bölüm sürecinin aksine, karşısında çaresiz kaldıkları üretim sürecini, “komşuda pişenin” emekçi sınıflara da “düşeceği” beklentisi uyarınca kapitalist sistemin mantığına uygun olarak gerçekleştirebilmek amacıyla, toplumsal artığın bir bölümünün özel kârlar biçiminde edinilmesini “meşru” kılmaktadırlar. Özel sermaye tarafından edinilen bu “artık değer”in geri kalan bölümünün ise yatırıma yöneltilerek üretken sermayeye dönüştürülebileceği beklentisi, bu çerçeveyi tamamlamaktadır. Böylece, özel sermayenin elde ettiği kârların bir bölümünü işçi sınıfının yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla kullanma tasarımı, sosyal demokrasinin, hamlesini kapitalizmin kurallarına yapmasının maddi temelini oluşturmaktadır.

Sosyal demokratların düşlediği eşitlik, kesinlikle Tocqueville’in öne sürmüş olduğu gibi, “yoksulluğun eşit olarak dağıtımı”²²⁸ değildir. Bu kapsamda, köklü bir toplumsal yeniden-yapılanma sürecini besleyebilecek düzeyde üretim artışının sağlanması amacıyla kapitalist ekonominin “oyunun kuralları” çerçevesinde “rasyonelleştirilmesi” gereği, genel refah düzeyinin yükseltilmesinin ve sosyal eşitliğin gerçekleştirilmesinin önkoşulu olarak görülmektedir.

Bu politikaların, sosyal demokrat partileri emekçi kitleler ile karşı karşıya getirmek pahasına uygulanma zorunluluğu,

²²⁸ Bkz. Sartori (Tarihsiz), s. 228.

sosyal demokrasinin çağdaş niteliğini resmeden bir ikileme dönüşmektedir: “Sendikaları ve dolayısıyla koca işçi sınıfı ordusunu ücret artışlarına ve kamu harcamalarının çoğalmasına bir sınır koymanın zorunlu olduğuna ve bunun ulusal sanayinin rekabet gücünün geliştirilmesi için yapıldığına nasıl inandırma-
lı?.”²²⁹

Bu yaklaşıma koşul olarak sosyal demokratlar, dengeli gelir dağılımını sağlamak ve Refah Devleti’ni ayakta tutabilmek için ekonomide üretim ve üretkenlik artışını güvence altına almak amacıyla özel kârları, kitlelerin “düzeni bozucu” taleplerinden korumak zorunluluğunu duymaktadırlar. Bu bağlamda, sosyal demokratların, Przworski’nin karikatürleştirdiği gibi, “köktenci yeniden bölüşüm politikaları, ücretli kesimlerin yararına değildir”²³⁰ görüşüne sıkıca sarılmış oldukları savında kuşkusuz gerçek payı bulunmaktadır.

Toplumsal artığın bölüşürülmesinden çok yeniden üretimi konusunda darboğazlarla karşılaşan sosyal demokrasi, sermaye birikimini güvence altına alabilmek amacıyla “piyasa” ekonomisinin, en az kendi sağındaki partiler kadar savunuculuğunu üstlenmek ve bunu, “köprüyü geçene kadar” uygulanan bir *strateji* olmaktan çıkarıp, gelecekteki toplum tasarımının odak noktasına yerleştirmek zorunda kalmıştır.

Bu olgunun en belirgin çizgilerle izlenebildiği İskandinav sosyal demokrasisinin “ağır topu” İsveç’te, bir yanda üretim araçlarının yaklaşık yüzde 90’ına sahip olmasının yanısıra yüksek verimi ve uluslararası rekabet gücü ile tanınan bir özel sektöre, diğer yanda da ekonomiye yön veren ve sosyal nitelikli

²²⁹ Fejtö (1989), s. 291.

²³⁰ Przworski (1980), s. 56.

hizmetlere büyük ağırlık vererek eşitlik ve sosyal adalet ilkelelerini yaşama geçiren, Refah Devleti'ni ayakta tutan bir kamu kesimi, istikrarlı bir yapı içerisinde “geçinip gitmektedir”. Ulagay’ın deyişiyle, “sosyal soslu, terbiyeli kapitalizm” tarafından nitelenen İsveç, kapitalizmin yasal düzenlemelerle, vergi politikalarıyla ve güçlü bir sendikal hareketin de yardımıyla sınırlandırılmasını ve “*terbiye edilmesini*” öngören “*fonksiyonel sosyalizm*” yaklaşımını gündemde tutan ilginç bir uygulama sergilemektedir.²³¹ Piyasa ekonomisinin işlevi, ülkenin siyasal ve toplumsal yaşamına kalıcı damgasını vurmuş olan SAP’ın yeni programında, “sosyalleştirilmiş” olmak kaydıyla, kurumlaştırılmaktadır:

«Ne katıksız plan ekonomisi ne de katıksız piyasa ekonomisi, üretim hayatından beklenen, çevrenin korunması; her-kese iş bulunması; ürünlerde çeşitliliğin, bölüşümde adaletin, ekonomik kalkınmanın ve sosyal güvenliğin sağlanması gibi çeşitli hedefleri tek başına gerçekleştirebilir. Bu amaçlara ancak kamusal yönlendirmeler ve piyasa ekonomisinin bir karışımı ile ulaşılabilir.»²³²

İskandinav kuşağının yanısıra, bir diğer gelenek oluşturan Akdenizli sosyal demokratlar için de piyasa ekonomisi, parti programları ve söylemindeki yerini almaktadır. Bu konuda başı çeken İspanya’da PSOE’nin, iktidara geldiğinden bu yana, başlangıçtaki “ateşli sosyalist” yaklaşımını unutturacak biçimde sürdürdüğü ücretlerin dondurulması, kamu harcamalarının kısılması ve ekonomide yeniden yapılanma politikaları sonucunda İspanyol ekonomisinde enflasyon aşağı çekilmiş, dış ticaret açığı önemli ölçüde kapatılmış, yatırımlarda belirgin bir artış

²³¹ Ulagay (1989).

²³² Bkz. Alpay (1989b).

görülmüş ve ülke, Avrupa'nın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri durumuna gelmiştir. Bu gelişmenin üzerine bina edildiği temel politikalar, Parti'nin 2000'li yılları hedef alan yeni Manifestosunda, aşağıdaki biçimde somutlaşmaktadır:

«Piyasa, ekonomik kaynak temininde bugüne değin denenen en etkili sistem olmasına karşın; kendi iç dinamiğine terki çok tehlikelidir ve gerek ekonomik, gerek sosyal alanda son derece olumsuz sonuçlar verebilir. Bu yüzden söz konusu piyasa ekonomisini benimsemekle birlikte, sosyal devlet gereklerini yalnızca arz ve talep kurallarının gelgitine bırakmayacak bir denge kurmak, sosyalist partilerin birincil hedeflerinden olmalıdır.»²³³

Batı Avrupa sosyal demokrasisinin kuzey ve güney kuşakları arasındaki gelenek farklılığını kendi özgül koşulları bağlamında yansıtan diğer ülkelerdeki sosyal demokratlar, bir yanda devlet tarafından gerilen bir güvenlik ağı üzerinde kaynakların en etkin biçimde kullanılmasını sağlayacak pazar mekanizmasının altyapısını oluşturmak, diğer yanda da temel sanayi dallarını devlet denetimine alarak piyasayı “sosyalleştirmek” ve özel sermayenin hareket alanını daraltmak politikaları arasında kalan gri bölgedeki tonlarını, kendi özgül koşullarına göre belirlemektedir.

Özgün “devrimci” reformculuğu kapsamında sosyalist bir toplum kurma tasarımının peşinde koşmuş olan sosyal demokrasinin çağdaş reformculuğu, sorunsalındaki farklılaşmaya koşut olarak, sosyalizmi değil *kapitalizmi* hedef almaktadır. Bir başka deyişle, bir devlet tipinden diğerine geçişi değil, kapitalizmin “aşırı” isteklerine “gem” vurarak, pazar mekanizmasını

²³³ Bkz. Saulnier (1990).

başboş bırakmayarak, Refah Devleti'nin yeni-liberal saldırılarında yerle bir olan duvarlarını yeniden ve daha sağlam olarak örerek, varolan kapitalist devlet biçimlerinden daha demokratik, daha özgürlükçü, daha katılımcı, ancak yine de özde *kapitalist* olmayı sürdüren daha hacimli devlet biçimlerine geçiş olarak adlandırılacak bir tasarıma dönüşmüştür. Bu kapsamda, aşağıdaki değerlendirmeyi abartılı olarak nitelemek, oldukça güçtür:

«Kendisini üretim araçlarının özel mülkiyetini korumaya, etkinliği sağlamaya ve gelir dağılımındaki adaletsizliği hafifletmeye adanmış bulunan sosyal demokrasi, reformist bir hareket olmaktan çıkmıştır. Reformizm her zaman, yapısal dönüşümlere doğru giderek bir ilerleme kaydedilmesi anlamını taşımıştır; reformizm geleneksel olarak, reformların birikerek çoğaldığı, yapıcı adımlar oluşturduğu, belirli bir yöne doğru yönelttiği inancı tarafından haklı kılınmıştır. Sosyal demokrasinin günümüzdeki politikası, kendi öz mantığı ile, reformların birikerek çoğalmasına bundan böyle izin vermemektedir.»²³⁴

Bu kapsamda, çoklukla “yeni-liberal” olarak adlandırılan sosyal demokratların, kendi partileri ile sağ yelpazedeki diğer partiler arasındaki farklılıkları ortaya getirirken, sosyal demokrat politikaların genel çerçevesini, “Güçlü bir kamu hizmetleri sektörü, iyi bir kamu sağlık sistemi, iyi bir kamu eğitim sistemi, iyi yollar, iyi bir banka sistemi, sanayiyle ortak ekonomik planlama, güçlü bir özgür sendikalar hareketi” olarak çizmekle yetinmeleri ve sosyal demokrasinin özünü, “sosyal adaletle ekonomik etkinliğin el ele yürümesi”²³⁵ olarak görmeleri, şartırtıcı değildir. Kapitalizm ve sosyalizmin “iyi” yanlarının

²³⁴ Przworski (1980), s. 54.

²³⁵ Bkz. Alpay (1989a).

aynı potada eritilerek birleştirilmesi tasarımına koşut olarak çağdaş sosyal demokrat politikaların temel varlığının herşeyden önce *ahlâk* olduğu ve sosyalizmin bir “yaşam tarzı”, bir “dünya görüşü” olarak algılanması, kıtadaki tüm sosyal demokrat partilerin söyleminde ve programlarında baş köşeye yerleşmektedir.

Eylem düzeyinde ise sosyal demokrasi, politikalarının temel bileşeni olarak, köktenci toplumsal akımları bünyesinde toplamak isteyen partilerle yarışacak biçimde yeniden-örgütlenmeye yönelme gereksinimi duymaktadır. Bu bağlamda, sendikalar ile olan yaşamsal bağların yanısıra, “mavi-yakalı” işçiler ile işsizler ve gizli işsizlerin katıldığı, kadın hareketi, çevre hareketi ve yeşiller, barış hareketi ve diğer akımların toplandığı, göçmenler, azınlıklar ve “marjinaler” ve “düzene muhalif” gözükten toplumsal kesimlerin seslerini duyurabildiği bir “Gökkuşluğu koalisyonu” oluşturmak amaçlanmaktadır.²³⁶

1970’lerle birlikte, çevre sorunlarına karşı yeni bir duyarlılık kazanılması, kadının toplumdaki yerini arayışının bir harekete dönüşmesi, çeşitli “alternatif” akımların su yüzüne çıkması, uluslararası bağlama ve özellikle Üçüncü Dünya’nın sorunlarına artan ilgi gibi etkenlerin yanısıra, sol yelpazenin uçlarında yer alan partilerin özgürlükçü ve çoğulcu demokrasinin tüm kurum ve kurallarına sahip çıkmaya başlaması, demokratik yaşamın yeni değerlerle bezenmesine önemli katkılarda bulunmuş ve sosyal demokrasinin yeni bir anlayışla ortaya çıkmasında başrolü oynamıştır.

Çağdaş sosyal demokrasinin bu yeni çok-renkliliğinin, öteden beri Batı Avrupa solunun kaldırıcı işlevini gören yerel düzeydeki izdüşümü, refah devleti ile eşzamanlı olarak güçle-

²³⁶ *The Economist* (1989), s. 24.

nen merkeziyetçi bir sosyal demokrat yaklaşımın getirdiği tıkanıklıklara ve yeni-sağ akımların giderek güçlenmesine karşı tabandan gelen bir tepki olarak ortaya çıkan yerel demokratik sosyalizm hareketi olmuştur. Demokratik sosyalizmin tabandan yukarı doğru, halkın kendi oluşturduğu ve yönetimine katıldığı bir düzeyde kurulması tasarımına koşut olarak, daha çok demokrasi ve daha çok desantralizasyon arayışı olarak biçimlenen bu yeni akım, Batı Avrupa solunun öncülüğünde yerel yönetimi yeniden dünyanın gündemine getirmiştir. Bu akım, 1970'lerin ikinci yarısıyla birlikte İngiltere'den başlayarak tüm kıtaya yayılmış, aynı dönemde kendisini Türkiye'de de önemli ölçüde hissettirmiştir.

Yerel demokratik sosyalizm hareketi, yeni oluşmakta olan gündeminde, adem-i merkeziyetçi, katılımcı ve daha demokratik bir yönetim kurulmasını ön planda tutan bir yaklaşım sergilemektedir. Buna yönelik olarak gönüllü kuruluşlar, gönüllü girişimler ve yerel topluluklar desteklenmekte ve yerel yönetimlerin yalnızca teknik hizmet sunan kuruluşlar değil, aynı zamanda demokratik kurumlar olarak işlev görmelerinin gereği olarak, daha geniş anlamda, toplumsal yaşamın tüm alanlarında düşünce üretmeye, öneri geliştirmeye, uygulamaya yönelik toplumsal politikalar geliştirilmektedir. Kadınların toplumsal yaşam içerisindeki konumu, çevre sorunları, barış hareketi gibi yaşamsal konularda yerel yönetimler, giderek artan bir rol üstlenmektedirler. Azınlıklar ile yabancı işçilere yerel yaşamın hem işleminde, hem de yönetiminde yer verme eğiliminin güçlenmesi, yine tabandan gelen seslere kulak verilmesi sonucu olmaktadır.

Sendikal harekete ve sosyalist akımlara mekânsal mücadele alanı sağlamanın yanı sıra kitlelerin siyasal bilinçlenmesi konusunda "demokrasi okulu" işlevini kesintisiz sürdüren ve

gündelik yaşamın pratiğinde demokratikleşmenin en etkili araçlarından birini oluşturan yerel yönetim, ulusal politikaların uygulama alanı olduğu kadar, bu politikaların oluştuğu düzey olarak da kendini yeniden üretmektedir.

Yerel sosyalizm hareketi, en güçlü kaynaklarından birisini, kısa ve konjonktürel hükümet ortaklıkları dışında merkezi yönetimde söz sahibi olmayan, ancak – çoğulcu demokrasinin en çarpıcı örnekleri olarak – yerel düzeyde en etkin “hükümet etme” örnekleri sergileyen Batı Avrupa’nın güçlü komünist partilerinde bulmaktadır.* Bununla birlikte, gündemi belirleyici yerel sosyalist örgütlenmeleriyle başı çeken İngiltere’de Manchester, Liverpool, Sheffield, Stirling ve Büyük Londra Belediyesi gibi örneklerde görüldüğü gibi, bu hareket komünist partilerle sınırlı kalmamıştır.²³⁷ Demokratik sosyalist belediyeciliğin “Dünya Kalesi” olarak adlandırılan Büyük Londra Belediyesi’nin Thatcher yönetimince, genelde yerel yönetimlerin yetkilerini kısımla politikasını da aşan bir uygulamayla hukuksal varlığının ortadan kaldırılması, bu hareketin gerçek gücünün bir göstergesi niteliğindedir.

Geçmişteki sloganlarını yenileyen, kadın eşitliğini ön plana çıkaran, sağlıklı ve insanca yaşanabilir bir çevre için mücadeleye veren, toplumsal yapının önemli ölçüde “dışında” kalmayı sürdüren yabancı göçmenlerin ve azınlıkların haklarına artan bir saygı gösteren ve yerelleşmeye artan bir ağırlık veren yeni açılımıyla sosyal demokrasi, yirmibirinci yüzyılı karşılamaya hazırlanmaktadır.

* Bu bağlamda, Komünist Parti’nin yerel yönetimlerdeki etkinliği konusunda başı çeken İtalya’da, Guareschi’nin, kendi adından ünlü Don Camillo’su ile komünist belediye başkanı Peppone arasındaki, genel toplumsal ilişkilerin enkesiti niteliğindeki sevecen mücadeleyi anımsamak, olanaksızdır.

²³⁷ Bkz. Callaghan (1990), s. 72.

Batı Avrupalı sosyal demokrat partilerin sol kanatları, bu yeni akımların sağladığı ivme ile, kıtadaki sosyalist ve komünist partiler ile belirli ortak politikalar çerçevesinde birleşik bir güç oluşturma çabasına hız vermişlerdir. “Birleşik Avrupa Solu” sloganıyla gündeme gelen ve yapıştırıcı özünü yerel akımlarda bulan bu yeni oluşum, giderek merkez partileri görünümüne bürünen sosyal demokrat hareketin solunda bir birlik oluşturarak sosyal demokrasiyi özgün ilkelerine doğru çekmeyi, temel hedefleri arasına yerleştirmiş bulunmaktadır.

Bu güncel ve cesur girişime koşut olarak sosyal demokrasi, eski adıyla Sosyalist Blok'ta tüm dünyanın çehresini değiştiren köklü bir değişim sürecini başlatan açıklık ve yeniden yapılanma politikalarının getirdiği belirsizlik ortamında, yeni bir Avrupa tanımının biçimlenmeye başladığı bir dönemde, özgürlükçü, barışçı, çoğulcu, katılımcı ve yerelleşmeci ilkeleri yeniden düşünmeye ve değerlendirmeye, yeni ve farklı ideolojik arayışlar içerisine girmeye başlamıştır. Bu bağlamda, yeniden yapılanma sürecindeki Avrupa'nın doğusundan esen özgürlük ve reform rüzgârlarıyla yelkenlerini şişirerek, kendilerini sağdaki kayalıklara sürükleyen akıntılara karşı, kendi varlık nedenlerini koruyabilecekleri derin sulara doğru açılmak, çağdaş sosyal demokrat partiler açısından temel bir zorunluluk niteliğini kazanmıştır.

VI. TÜRKİYE'DE SOSYAL DEMOKRAT OLMAK...

«Demokrasi, temel haklar, bağımsızlık, hürriyet gibi amaçlar bir yana, işçi sınıfı bugün Türkiye'de kendi yararına yapılan sosyal mücadeleye karşı bile ilgisiz ve hattâ birçok defa karşıdır.»
(A. Aşçıoğlu, "Yön")²³⁸

Sosyalist Enternasyonal'in temsil ettiği kırkı aşkın ülke arasında "gerçek" sosyal demokrasinin yalnızca, "sanayisonrası" olarak nitelenen gelişmiş, kentleşme sürecini sağlıklı olarak gerçekleştirmiş, demokrasiyi tüm kurum ve kurallarıyla yerleştirmiş Batı Avrupa toplumlarında etkinlik gösteren, sosyalist köklerini yakın tarihin derinliklerine uzatmış partilere özgü olduğu, bir başka deyişle, sosyal demokrasinin, kendi "beşiği" durumundaki yaşlı kıta dışında serpilip gelişmesine elverişli ortam bulamadığı görüşü, bugüne kadarki gelişmelerin ışığında, sıkıca tutunduğu daldan kolaylıkla kopacağına benzemektedir.

Bir ayağını ucundan Avrupa'ya deşdirmesine karşın ağırlığını Üçüncü Dünya'daki ayakta toplamaktan bir türlü kurtulamayan Türkiye'de ise sosyal demokrasi, kendisine önemli bir toplumsal taban sağlamayı başarmış olmakla birlikte, Batı'dan esen sosyal demokrat rüzgârların etkisi sınırlı kalmıştır.

Türkiye'deki sosyal demokratlar, öteden beri, geneldeki kısıtlı düşünce ve örgütlenme özgürlüğünün daralttığı bir alanda, cılız ideolojik birikim, siyasal partiler ile sendikalar arasında organik bağlar oluşturulması karşısındaki yasal engeller, iktidar deneyimi azlığı, yetersiz kadrolar, parçalanmış sol hareket gibi uzayıp giden bir liste oluşturan olumsuz etkenlerin arasına sıkışıp kalmış gözükmektedir.

²³⁸ Aşçıoğlu (1967), s. 13.

Bunun yanısıra, sosyal demokrasinin yerleşik olduğu ülkelerde hızlı sanayileşmeye koşut olarak kentlerin kazandığı ağırlıklı işlevden yoksun olan Türkiye’de hızlı kentsel gelişme sürecine karşın kırsal yapının yalnızca köyde değil, kentte de önemli ölçüde belirleyici olmayı sürdürdüğü bir bağlamda kendi dünya görüşlerine uygun çözümler üretme sorunu, sosyal demokratların karşısına bir başka yapısal engel olarak dikilmektedir. Ne var ki, tüm bunlara karşın, “12 Mart’çı” Muhsin Batur’un kabullenmek zorunda kaldığı gibi, Türkiye’de “fikir üreten kesimlerin hemen hepsi, sola açılmıştı[r].”²³⁹

Türkiye’de sosyal demokrasiye ilişkin çözümlenmeler, ister “övgüsel”, isterse “sövgüsel” olsun, odak noktasına 1960’lı yılların ortalarından başlayarak sosyal demokrasinin bayraktarlığını yapmış olan Cumhuriyet Halk Partisi’ni yerleştirmek durumundadır. Gerçekten de, demokratik kitle hareketlerinin doruğuna ulaştığı bir bağlamda, çoğulcu-demokratik mücadelelerin ön saflarında yer alan ve halk yığınlarını peşinden sürükleyen “Ecevit tipi” sosyal demokrasinin, bir uçta “klâsik Marksizm’in yumuşatılmış ve yozlaştırılmış” bir biçimi,²⁴⁰ diğer uçta ise “reformist, teslimiyetçi ve gerici”²⁴¹ olarak görülmesi, şaşırtıcı değildir.

Bu denli geniş bir siyasal yelpaze içerisinde Türkiye’de sosyal demokrat olmanın ne anlama geldiğinin, geçmişteki kitlesini bıraktığı yerde bulmakta güçlük geçen ve partileşmenin sancılarını dindirememiş bulunan günümüzün demokratik sol akımları açısından açıklığa kavuştuğunu söylemek, inandırıcı gözükmemektedir.

²³⁹ Arcayürek (1985), s. 230.

²⁴⁰ Sayılğan (1976), s. 600.

²⁴¹ Aktaran: Mumcu (1979), s. 132.

Batı Avrupa’da sosyal demokrat partilerin iktidarla tanıştığı, kapitalizmi “zabt-ü rabt” altına alma uğraşına girdiği, Refah Devleti’nin temellerini attığı yıllardan günümüze uzanan gelişmelerin Türkiye’deki izdüşümleri, demokratik sosyalizmin tüm dünyada yeniden yapılanma sürecini yaşadığı bir dönemde, sosyal demokrasinin kısa geçmişi üzerine temellendirilen yeni arayışlara sahne olan Türkiye açısından da gündemdeki öncelikli yerini korumaktadır.

6.1 “Sınıfsız Toplum”: Bir “Çocukluk Hastalığı”

«Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimai hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir.»
(CHP 1931 Programı)²⁴²

Cumhuriyet’in kuruluşunu izleyen onyıllar boyunca devlet müdahaleciliğinin başta sanayi ve madenler olmak üzere, tarım, finans, ulaşım, iletişim ve hizmet sektörlerini kapsayacak biçimde geniş bir ekonomik yelpazeye yayılması yoluyla devletin ekonomideki etkinliği giderek artmıştır. Kamu sektörü, bir yandan yeni alanlara el atarak enlemesine genişlerken, öte yandan da hemen her sektördeki ağırlığını derinleştirerek ekonominin yaklaşık tüm sektörlerinde başrol oyunculuğuna yükselmiştir. Bu “önlenemez yükselişi”nin uzantısı olarak devlet, sermaye birikimini de üstlenmiş ve ekonominin dengesini kamu sektörü lehine çevirmiştir.

1930’lu yıllar boyunca CHP’nin elindeki başlıca araç olan devletleştirme yoluyla kamu sektörüne kazandırılanların ve kamu sektörü elinde toplanan engin kaynakların çok iyi bilinen listesinin yanısıra, ekonominin devlet eliyle yönlendirilmesinin rotasını belirlemek üzere ilk olarak 1934 yılında, bir daha Türkiye’nin gündeminden çıkmamak üzere getirilen kalkınma planı da devletçilik döneminin hanesine kaydedildiğinde, ortaya son derece ilginç bir tablo çıkmaktadır: Sosyal demokrasinin üretim araçlarının toplumsallaştırılması yoluyla sosyalizme ulaşma tasarımının peşinde koşan Batı Avrupalı sosyal demokrat partilerce yaklaşık aynı onyıllara denk düşen dönemde gerçekleştirilen devletleştirmeler ile kıyaslandığında, Devletçilik dönemi,

²⁴² Bkz. Afetinan (1972), s. 23.

Avrupa'daki en köktenci gözükten uygulamaları bile gölgede bırakmaktadır. Dünya konjonktüründe bu tür uygulamaların yaygınlaştığı bir dönem olan 1930'lu yılların özgül koşulları altında değerlendirildiğinde, Devletçilik döneminin “adı kendinden menkul” devletleştirme politikaları, diğer uygulayıcıların ancak düşlerini süsleyebilecek kadar ileri adımlar oluşturmuştur. Devletleştirmelerin yanısıra devletin bu dönemde sermaye birikimi sürecinde üstlendiği rol, yabancı ve özel sermayeleri doğrudan hedef almış gözükten “anti-emperyalist” ve “anti-kapitalist” renklerle donatılmıştır.

Bu bağlamda, devletçilik döneminin “ilerici” doğasına sıklıkla gönderme yapılması ve bu dönemdeki uygulamaların sosyalizmin kendisi olmasa bile “sosyalist unsurlar” içerdiğinin savunulması hiç de şaşırıcı değildir. Terazinin diğer kefesinde ise, sözkonusu uygulamalar kapsamında burjuvazinin devlet eliyle geliştirilmesinin amaçlandığı ve “anti-” yaftalarının sözde kalmaktan öteye geçmediği görüşleri ağırlık kazanmıştır.

Devletçilik döneminin yorum ve eleştirileri, çoğu kez çıkış noktası olarak yüzyılın ortalarını almakta, devletçilik uygulamalarının “çözöldüğü” bu yıllarda kazançlı çıkanın özel sermaye olmasından hareketle, geriye dönük yorumlar geliştirilmektedir. Bu durumda Devletçilik dönemi, ya bir “başarısızlık” olarak, yani kapitalizmi “kesintiye uğratan” Devletçi “deneyimin” şu ya da bu nedenle başarısızlığa uğraması biçiminde, ya da bir “başarı” olarak, yani, kendi eliyle bir burjuvazi yaratıktan sonra “tarihsel görevini” tamamlayan devletin sahneden çekilmesi biçiminde değerlendirilmektedir. Ne var ki, Devletçilik dönemi ne tam başarılı olurken “direkten dönen” bir sosyalizm denemesi, ne de kabaca “devlet eliyle kapitalist palazlandırma”dır.

Devletçilik döneminin iç dinamiği, bu onyıllardaki uygulamaların, genç Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devraldığı özgül sınıfsal ilişkiler bağlamındaki yapıların ayrılmaya ve berraklaşmaya başladığı bir ortamda biçim ve içerik kazandığını ortaya koymaktadır. Rejimin bu dönemde, kapitalizmin geliştirilmesi ile sosyalizmin kurulması arasındaki çok geniş alanda at oynatıyor gözükmesi, bu bulanıklığın giderilmesini ve Devletçi uygulamaların doğasının yeniden gündeme getirilmesini gerektirmektedir. Kapitalizm-sosyalizm tartışmaları bağlamında, Devletçilik olarak adlandırılan dönemde devletin niteliği ve işlevini belirlemenin, Türkiye'deki sosyal demokrat hareketin irdelenmesi açısından ne denli önemli ve gerekli olduğu açıktır.

Yeni üretim ilişkilerinin yerleştiği bir *geçiş* dönemine denk düşen devletçilik uygulamaları, kapitalist bir çizginin tarihsel olarak belirlenmiş rotasının izlenmesi ya da sosyalizme doğru – yarım kalan – bir atılım olma savlarının dışında, hem kapitalizmden, hem de sosyalizmden özünde farklı olan “üçüncü” bir yol arayışının çürük kuramsal temelleri üzerine bina edilmiştir. Bu dönem, yeni Cumhuriyet'in ilk onyıllarında, Osmanlı'nın son onyıllarına damgasını vurmuş olan Batılılaşma “fetişizmi”nin bir uzantısı olarak, öykünülen Batı imgesine yalnızca *kestirme* bir yoldan değil, nitelik olarak da farklı uygulamalar ile, farklı bir toplumsal süreçten geçerek ulaşma tasarımı ile örtüşmektedir. Bu onyıllarda, Batı'nın gelişme dinamiğini yinlemeksizin gerçekleştirilecek toplumsal sıçramalarla, kapitalizmin geçirdiği evrimin birkaç aşamasının birden atlanması öngörülmüştür.

Bu görüşün hükümet politikalarına dönüşmesinde, kuşkusuz, Kadro dergisi ile özdeşleşen aydınların önemli bir etkisi olmuştur. Türk toplumunun *kapitalist* bir çizgide gelişmesini öngören Kadrocular, devletin bu gelişme sürecini yönlendirerek bir yandan özel sermayenin aşırı isteklerine gem vurmasını, öte yandan da yabancı sermayenin ulusal kaynakları sömürmesinin

önüne geçmesini savunmaktaydılar. Bu çerçevede, bir yandan Sovyet modeline benzemeyecek, öte yandan da Batı emperyalizmi içerisinde eriyip gitmeyecek bir gelişme modeli arayışı içerisinde, “benzersiz” olarak nitelenen Cumhuriyet rejiminin “ne kapitalist ne de komünist” olacağı varsayılmıştır.²⁴³ Devletçi uygulamaların bu biçimde resimlenen farklı niteliği, siyasal açıdan kurumlaşmış temel ifadesini Atatürk’ün sözlerinde bulmaktadır:

«Türkiye’nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi XIX. asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş Türkiye’ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususî teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat (...) memleket iktisadiyatını Devletin eline almak. (...) Bizim takip ettiğimiz yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir sistemdir.»²⁴⁴

Türkiye’ye özgü bir gelişme modeli arayışı, dünya konjunktüründe hiç de seyrek rastlanmayan “üçüncü yol” deneyimlerinin ortaya çıktığı dönemlere benzer bir çizgide, sınıf çelişkilerinin yumuşatılması ve “sınıf” temasının “halk” potası içinde eritilmesi çabaları ile örtüşmektedir. Bu eğilim, CHP’nin 1931 Kongresi’nde partinin temel ilkeleri arasına “halkçılık” ilkesinin katılmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Aynı biçimde, Parti’nin 1931 Programı’nda “sınıf” olgusunun tümünden yadsınmasına özen gösterilirken, kuşkusuz, Atatürk’ün 1923 Şubat’ında Balıkesir’de, “...halkımızı gözden geçirelim...” diye başladığı sözlerini tamamlarken, “...muhtelif meslekler erbabını (...) sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve umumî heyetiyle hepsi halktan ibarettir”²⁴⁵ yargısı çıkış noktası olarak alınmaktaydı.

²⁴³ Bkz. Emrealp (1984), s. 156.

²⁴⁴ Aktaran: Afetinan (1972), s. 15.

²⁴⁵ Aktaran: Toprak (1977), s. 20-21.

Bu görüşe koşut olarak CHP'nin 1935 Programı'nda da, bir önceki programın terimlerini daha duru bir dille yineleyecek biçimde, "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı klaslardan karışıt değil, fakat ferdi ve sosyal hayat için, iş bölümü bakımından, türlü hizmetlere ayrılmış bir sosyete saymak esas prensiplerimizden biridir..." ifadesine yer verilmiştir.²⁴⁶

Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin, burjuvaziyi de içerecek biçimde toplumsal sınıfları denetim altında bulundurarak her türlü aşırı sınıf mücadelesini yumuşatma çabasının altında, devletin "kapitalist devlet" olarak ele alınıp alınmayacağı sorunu yatmaktadır. Kapitalist üretim ilişkilerinin yirminci yüzyılın başlarındaki Osmanlı toplumunda ne ölçüde yerleşik ve belirleyici olduğu tartışma götürürken, Kurtuluş Savaşı sonrasında yeni rejim ile örtüşen devletin genelde *kapitalist devlet* olarak nitelendirilme eğilimine koşut olarak, devletin ön plana çıkmış olmasının ardında "Devlet Kapitalizmi" tezinin ayak izleri aranması, bu sorunun boyutlarını ortaya koymaktadır.²⁴⁷

Bu görüşün yaygınlaşmasında, kuşkusuz, devletin üretim araçlarının büyük bölümüne sahip olması ve sermaye birikiminde önemli bir rol oynamasına karşın özel girişimciliğin ve özel mülkiyet kurumunun, rejimin ayrılmaz bir parçası olmasının büyük etkisi olmuştur. Ne var ki, "devlet" ve "kapitalizm" olgularının kategorik kullanımından kaynaklanan bulanıklık giderilmeden ve devletin sermaye birikimi ve toplumsal artığın bölüşümü süreçlerindeki müdahalesine açıklık getirilmeden devlet müdahaleciliğinin "devlet kapitalizmi" ile özdeşleştirilmesi, devletçilik dönemine bu tür yaftalar takmanın, betimsel kalmaktan öteye geçememesine yol açmaktadır.

²⁴⁶ Bkz. Özbakır (1977), s. 190.

²⁴⁷ Konu ile ilgili olarak bkz. Emrealp (1984), s. 132-141.

Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi açısından bakıldığında, henüz Osmanlı döneminde dünya pazarına olan bağımlılığın güçlenmesi, yeni Cumhuriyet'in "anti-emperyalizm" yorumunun siyasal bağımsızlık çerçevesi dışına taşırılmadan yapılmasını ve "imtiyaz aramayan" ve "kanunlara riayet eden"²⁴⁸ yabancı sermayeye pembe gözlüklerle bakılmasını kolaylaştırmakla birlikte, bu bağımlı ilişkinin kendiliğinden kapitalist üretim tarzının pekişmesine yol açmadığı açıktır. Buna karşılık, Osmanlı'ya özgü kapitalizm-öncesi üretim tarzlarından arta kalan unsurların yeni biçimlenmekte olan kapitalist üretim tarzı ile *eklemlenme* içerisine girmesi sonucunda, Kurtuluş Savaşı'nın bir burjuva devrimine dönüşmesine gerek kalmaksızın, kapitalizme yumuşak geçiş için elverişli koşullar oluşabilmiştir.

Bu özgül koşullarda, iç dinamikler açısından kapitalist ilişkilerin belirleyiciliği, Devletçilik dönemi boyunca izlenebilen toplumsal güç dengelerindeki değişimlerde ifadesini bulmaktadır. Devletçe yönlendirilen yapısal değişimlerin, amaçları açısından sosyalizme giden yolda kapitalizmin aşamalarını sıçrayarak geçmeye yönelik olmamakla birlikte, özünde burjuvazinin dünya görüşü ile de örtüşmemesi ve sermaye birikimini yönlendiren devlet bürokrasisinin, gelişmekte olan burjuvazi karşısında görece özerk bir konum elde etmiş gözükmesi, bu dönemde Türk toplumunun özgül bir *güçler dengesince* nitelendiğini göstermektedir.

Devletçilik dönemine damgasını vuran üretim tarzının ve bu üretim tarzı ile örtüşen özgül devlet biçiminin köşeli çizgilerle ayırt edilemediği toplumsal-siyasal bir geçiş dönemini nitelleyen bu güçler dengesi, kırsal toplumun belirgin özelliklerini taşıyan genç Cumhuriyet'te kapitalist ilişkilerin güçlenmesine koşut olarak ortaya çıkan hızlı yapısal değişimlerden kay-

²⁴⁸ Bkz. Emrealp (1984), s. 133.

naklanmıştır. Kapitalist ilişkiler ile eklenerek yeniden yapılanma sürecine giren eski düzen kalıntısı sınıflar ile cılız burjuvazi arasındaki etkileşimin nitelediği güç ilişkileri içerisinde, kuşkusuz, alçakgönüllü sayılarla ifade edilmekte olan sanayileşmeye koşut olarak emekleme aşamasının sancılarını yaşayan işçi sınıfının dengeleyici ağırlığından söz etmek olası değildir. Şevket Süreyya, "...bizde ne sosyal demokrasi, ne de diğer kitlevî hareketler için lâzım olan, henüz içtimaî zemin ve tabiatı ile teşekkül etmemiştir"²⁴⁹ derken, işçi sınıfının daha yolun başlarında olduğunu açıkça ortaya koymaktaydı. Bu dönem, egemen sınıflar arası ve sınıf-içi çıkar çatışmaları, çekişmeler, uzlaşmalar ve ittifaklar ortamında ekonomik ve siyasal güç elde etme uğraşı içindeki çeşitli kesimlerinden hiçbirinin başat konuma gelememesinden kaynaklanan özgül bir güçler dengesi ile örtüşmektedir.

Bu dengenin devlete kazandırdığı görece özerklik ortamında devlet gücünü elinde bulunduran bürokratlar, dagedeki güçlerin çelişik çıkarları arasında "arabuluculuk" işlevini üstlenerek yeniden-üretim maddi koşullarını güvence altına almak amacıyla devletin denetim mekanizmalarından alabildiğince yararlanmaya başlamışlardır. Bununla birlikte, Marx'ın bir başka bağlamda dediği gibi, "...devlet, havada asılı değildir."²⁵⁰ Bir sınıf niteliği taşımayan ve kendi sınıfsal gücü bulunmayan bürokrasinin görece özerkliği, sınıf mücadelesi içerisindeki güç ilişkilerince belirlenmiştir.* Tek Parti döneminin güçlü merke-

²⁴⁹ Aktaran: Sayılğan (1976), s. 448.

²⁵⁰ Marx (1975c), s. 105.

* Geçiş dönemlerinde ortaya çıkabilen toplumsal denge durumlarında devlet bürokrasisinin elde ettiği ayrıcalıklı konumundan ötürü "egemen sınıf" olarak görülme eğilimi oldukça yaygındır. Bürokrasinin ön plana çıkarılması Türkiye'ye özgü olmadığı gibi, kamu sektörü eliyle sermaye birikimi de "yeni" ve "özgün" bir yeniden-üretim sürecini yansıtmamaktadır. Toplumsal güç dengeleri bağlamında devletin özgül doğası, Batı Avrupa toplumlarında

ziyetçi yapısının ve dış konjonktürde gündeme gelen ekonomik ve siyasal bunalımların gerektirdiği önlemlerin kendilerine sağladığı ivme ile bürokratlar, öngörülen gelişme modelinin kendi sıkı denetimleri altında gerçekleşmesi ve kapitalist üretim tarzının (göreceli olarak) pekiştirilmesi için gereken devlet müdahaleciliğine başvurmuşlardır.*

Kitle hareketlerinin biçimlendirdiği siyasal mücadelelere sahne olmayan, emekçi sınıfların daha çok “tırübünde” yer aldığı devletçilik Türkiye’inde bürokratlar, ellerindeki siyasal güçten yararlanarak toplumsal gücün dağılımını etkilemek ve ekonomiyi yeniden yapılandırmak uğraşısı içinde, bu döneme damgasını vuran rejimi meşru kılan ve toplumsal güçleri “yapışık” tutan başlıca nitelik olarak gözüken sürekli bir ekonomik büyümenin sağlanmasına öncelik vermeye zorlanmışlardır. Bu bağlamda, Tek Parti’nin öncelikler listesinde toplumun demokratikleşmesinin yer almaması, şaşırtıcı değildir.

Kamu sektörünü güçlendirmek, ulusal sermayeyi devletleştirmek, özel girişimcilik üzerinde etkin bir devlet denetimi kurmak, yabancı sermayenin egemenliğini zayıflatmak girişimlerinin yanısıra, kırsal kesimdeki üretim ilişkilerini toprak reformu yoluyla dönüştürme ve “ilerici” iş yasalarıyla emekçilerin yaşam koşullarını düzeltme çabaları, Avrupa’da uzun ve

Sezarizm’den Bonapartizm’e uzanan bir çizgide tartışılmışken, devletçilik dönemini çağrıştıran ve özünde benzer uygulamaları içeren dönemler de birçok azgelişmiş ülkede, aynı ya da farklı zaman dilimlerinde yaşanmıştır. [Bkz. Emrealp (1984).]

* “Anti-kapitalist” görünüm altında devletçi uygulamaların, gelişmekte olan burjuvazinin “başını ezmeye” yönelik olup olmadığı tartışmasına ilişkin olarak, Bismarck Almanya’sı ile ilgili ilginç bir yorumdan yararlanılabilir: «...Bismarck, ekonomik açıdan burjuvalaşırma anlamına gelecek biçimde Almanya’yı modernleşmenin kıyma makinasından, burjuvazinin şu ya da bu kesimine yumuşak davranma gereğini duymadan, geçmeye zorlamıştır.» [Draper (1977), s. 327’den aktaran: Emrealp (1984), s. 29].

sancılı sınıf mücadeleleri yoluyla elde edilen siyasal ve ekonomik hakların, “toplumun gelişmişlik düzeyinin önünde” önlemlerle devlet eliyle “tepeden inme” sağlandığı savını kılar gözükmektedir. Toplumun, devlet yönetimindeki “seçkinler”ce temelden yeniden-yapılandırılması görüşüne dayalı olarak, genelde tartışmalı bir biçimde “İttihatçılık ruhu”na yakıştırılan bu yaklaşım, toplumsal örgütlenmenin her kesiminde yankılarını bulmuştur. Recep Peker, 1936 yılında kabul edilen İş Kanunu ile ilgili olarak, “Yeni İş Kanunu, sınıfcılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hava bulutlarını silip süpürecektir”²⁵¹ derken, geniş çaplı toplumsal çalkantıların önüne geçilmesi amacıyla rejimin her türlü sınıf mücadelesine karşı olma eğiliminin altını çizmekteydi. Aynı biçimde, Cumhuriyet’in ilk yıllarında resmi politikanın özü haline gelen “sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış bir kitleyiz” sloganının ardında, sendikal örgütlenmeyi tanımayan uygulamalara yasal temel olmak üzere 1938’de Cemiyetler Kanunu’nda yapılan değişiklikle “sınıf esasına müstenit cemiyet” kurma yasağının getirilmesine zemin hazırlanmıştır.²⁵²

1930’lu yıllardan başlayarak doruğuna ulaşan devletçi uygulamaların 1940’lı yıllara gelindiğinde “yumuşayarak” nitelik değiştirmeye başlaması, toplumsal güç ilişkilerinin dinamizmi içerisinde dengelerin değişmekte olduğunu göstermektedir. Savaş yıllarının spekülasyona elverişli ortamından yararlanarak güçlenmesini hızlandıran dışa dönük tarımsal kesimler ile ticaret burjuvazisine yönelmeye başlayan toplumsal güçler ibresi, devlet bürokrasisinin hareket alanını daraltmaya başlamıştır. Bu bağlamda, “devletçilik” teriminin içi boşaltılmaya başlanmış ve CHP, merkezîyetçi yapısını her yönden sıkıştırmaya başlayan toplumsal kıpırdanmalar karşısında yeni siyasal oluşumla-

²⁵¹ Aktaran: Sülker (1955), s. 30.

²⁵² Işıklı (1987), s. 23.

rın ebeliğini üstlenmeye zorlanmıştır. 1940'ların ortalarında çok partili yaşama geçiş ile birlikte kitlelerin genel ve eşit oy hakkına kavuşmasında da öncülük eden CHP'nin kendi kozasından çıkmakta olduğu, 1946 Mayıs'ındaki Olağanüstü Kurultay'da İsmet İnönü'nün ağzından ifadesini bulmuştur:

«Partimizin programı, sınıf esasına üzerine cemiyet kurulmasını men etmiştir. Bu maddenin kaldırılmasını tetkik edeceksiniz. Biz kendi programımızda sınıf mücadelesini istemeyen ve sınıf menfaatları arasında ahenk arayan esasta kalacağız.»²⁵³

Yakılan bu yeşil ışığın hemen ardından Cemiyetler Kanunu'nda değişiklik yapılarak sınıf temeline dayalı örgütlenmenin önündeki yasal engel kaldırılmıştır. Ne var ki, çoğulcu demokrasinin gerekleri yüzyılın son onyılına gelindiğinde bile sindirilememiş olan Türk siyasal yaşamında, 1946 yılında "Sosyal Demokrat Partisi" ile başlayan süreçte birbiri ardına kurulan "Türkiye Sosyalist Partisi", "Türkiye Sosyalist İşçi Partisi" ve "Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi" gibi sol partiler, sınıf çıkarları arasında "ahenk sağlayan esasta" kalmaya yanaşmayınca, 1946 "tevkifatı" sonrasında, yalnızca ismen olsun ayakta kalabilenleri de birkaç yıl içerisinde kapanmıştır.

1940'ların sonlarına gelindiğinde CHP, değişen toplumsal güçlere koşut olarak, geniş çaplı devlet müdahaleciliği siyasetinden uzaklaşmakla birlikte, sınırlı bir kapsamda da olsa, devlet müdahaleciliğinin savunucusu görünümünü korumuştur. Bu eğilim, CHP'nin süreç içerisinde sosyal demokrasiyi görece bir kolaylıkla benimsemesini kolaylaştırmakla birlikte, parti ideolojisinin daha sonraki yıllarda gündeme gelen yeniden biçimlenme sürecinde önemli kavram kargaşasına yol açmıştır. Sorun, yalnızca, partinin geçmişi ile belirgin bir kopuş sağla-

²⁵³ Aktaran: Sülker (1955), s. 36.

yamadan yeni arayışlar içerisine girmiş olması nedeniyle Tek Parti kimliğinin olumsuz çağrışımlarının kitlelerin kulaklarında sürekli olarak yankılanması değildir. İşçi sınıfı hareketinden doğan ve bu mücadeleler içerisinde yoğrulan Batılı sosyal demokrat partiler, üretim araçlarının toplumsallaştırılması tasarımı belirli bir ideolojik temele oturtmuş ve toplumsal gelişmeye koşut olarak bu tasarımlarını yeniden biçimlendirmişken, işçi sınıfından kaynaklanmayan bir kitle partisi olarak CHP, sola açıldığı yıllarda devletleştirme politikasına belirli bir amaca götürmesi öngörülen bir *araç* olarak değil, kendi başına bir *ideoloji* olarak bakma eğiliminden kurtulamamıştır.

Devletçilik dönemi, devletleştirmelerden planlı kalkınmaya kadar uzanan uygulamalar çerçevesinde, sol için çeşitli yönleriyle Batı deneyimini gölgede bırakacak ölçüde zengin bilgi ve deneyim birikimi sunmaktadır. Ne var ki, bu dönemin özverili kazanımlarının ve erdemlerinin sol politikalar açısından çekiciliği karşısında, devletçi uygulamaların özgül toplumsal dengelere dayalı bir bağlamda gerçekleşmiş olduğu gerçeği, gözardı edilmiş gözükmemektedir. Bunun sonucunda sol kadrolar, emekçi kesimlere yönelmenin başlıca yolu olarak tarihi “tekerür ettirmeyi” görmüşler ve iktidara geldiklerinde politikalarını, bu birikimin ışığında ileriye doğru bakarak oluşturmak yerine, devletçilik dönemine benzer uygulamalarda bulunmanın beklentisine sıkıca sarılmışlardır. Devletçilik döneminin özgül toplumsal koşulları dikkate alınmadan sosyal demokrat hareketin köklerini devletçi politikalara salma eğilimi, CHP’nin sola açılma süreci üzerinde kalıcı izler bırakmıştır.

6.2 CHP: “Devlet” Partisinden “Halk” Partisine...

*«Halk devletin elinde ve emrinde değil,
devlet halkın hizmetinde olacaktır.»*
(CHP 1969 Seçim Bildirgesi)²⁵⁴

Türkiye’de sosyal demokrat hareketin gelişip güçlenmesinde, Cumhuriyet Halk Partisi’nin, kuruluşundan kapatılışına kadar taşımış olduğu “Halk” yaftasına süreç içerisinde demokratik bir içerik kazandırmasını izleyen siyasal-kurumsal katkıları yaşamsal bir rol oynamıştır. Çok partili rejimin “güdümlü” uygulamalardan sıyrılarak ülkenin siyasal yaşamındaki yerini almasından onyıllar önce CHP, “Altı Ok”unun arasına kattığı “halkçılık” ilkesine daha çok toplumsal sınıf ayrılıklarını yadsımaya yönelik bir içerik kazandırmış olduğundan, partinin kendi adındaki “Halk” nitelemesi de “sınıfsız, kaynaşmış kitle”nin bir bütün olarak temsilini çağrıştırmaktaydı. Hızla değişen toplumsal güçler karşısındaki arabuluculuk rolü nedeniyle Tek Parti’nin konumu, taşıdığı adın aksine, kitleler karşısında devleti temsil eden bir görüntüye dönüşmüş, bir başka ifade ile “Halk”ın değil, “Devlet”in partisi olarak görülmüştür.

Çok partili yaşama geçildiğinde, yüzlerce Halkevi ve binlerce Halkodası ile kentte ve kasabada kitle tabanı oluşturma, Köy Enstitüleri ile de kırsal kesime ulaşmanın örgütsel temellerine sahip olmakla birlikte CHP, bu önemli toplumsal kaldırıcıların pratikte yeterince işlevselliğe kavuşturulamaması nedeniyle, Batılı kitle partilerinin kendi tabanları ile bütünleşmesini sağlayan örgütlenme biçimine uzak düşmüştür. Partinin, teoride bütünleşmiş gözüktüğü kitleler ile pratikteki kopukluğunun düş kırıklığı, 1950 seçimlerinde CHP’nin sarsılmaz

²⁵⁴ Bkz. Özbakır (1977), s. 240.

gözüken tabanının Demokrat Parti'ye kaymasını "kütlelerin isyanı" olarak niteleyen Turan Güneş'in aşağıdaki sözlerinde ifadesini bulmaktadır:

«CHP, muhtevası hiçbir zaman maharetle tesbit edilmemekle birlikte, devrimci, batıcı ve devletçi bir teşekküldü. Bu bakımdan, nazari planda, asıl büyük kütlelere hitabeden bir parti olması gerekirdi. Halbuki, dayandığı unsurlar bakımından bu husus gerçekleşmemiştir. Binaenaleyh, kütleler, CHP'nin tamamıyla aksi istikamette gideceğini ilân eden bir partinin peşine takılmışlardır.»²⁵⁵

Siyasal iktidarı "kendi elleriyle" DP'ye teslim etmiş gözüken CHP'nin, yüzyılın ortalarına doğru tüm topluma yansıyan demokratikleşme sürecine hız kazandırmakla kalmayarak parti-içi demokrasinin de tohumlarını atmaya başlaması, partinin yeni oluşumlara gebelik edeceğinin erken göstergeleri olmuştur. CHP'nin yeni açılımını somut bir temele oturtmasından yıllar önce, partinin gelecekte izleyeceği yolun temel taşlarının döşenmeye başladığı görülmektedir. Gerçekten de, büyük beklentilerle girilen 1954 genel seçimlerindeki ağır yenilginin ardından Başkan İnönü, parti ilkelerinin yeniden yorumlanmasını isteyen milletvekilleri ile yaptığı toplantıda, aşağıdaki görüşleri dile getirmekteydi:

«Dünya liberalizmden sıyrıldı, ayrıldı. Bir başka rejime doğru gidiyor. Bunun adı da sosyalizmdir. Biz partiye bu adı koyamayız. Koyamıyoruz, bu bakımdan partimizi devletçi olarak tanıtıyoruz (...) Nasıl ki sosyalizm liberal partiyi kendine maledip eritti, biz de bunu devletçilik adıyla millete hazmettiriyoruz.»²⁵⁶

²⁵⁵ Güneş (1962a), s. 15.

²⁵⁶ Aktaran: Arcayürek (1983), s. 224.

Cumhuriyet'in kuruluşundan yüzyılın ilk yarısına kadar bir aydınlar hareketi olmaktan öteye geçemeyen sol hareket, parlamenter-demokrasinin titrek adımlarını atmaya başladığı yıllardaki kıpırdanmalarının ardından, 1960'lı yıllara gelirken emekçi kitlelerde yankılarını bulmaya başlamış, sendikal hak ve özgürlükler bağlamında işçi sınıfı, toplumsal mücadelelerde kendisine bir yer açmaya koyulmuştur. Bu yıllar, güçlenen sendikal hareketin yanısıra, aydınlar ve üniversite gençliği arasında giderek yaygınlaşan sol akımlara sahne olurken, güçlenen sol hareket, kaynağını CHP ile aynı pınarda aramaya başlamıştır.

Bu bağlamda, Moskova çizgisindeki partilerden çok Batı Avrupa sosyalizmini çağrıştıracak bir yapılanma içerisinde 1961 yılında kurulan Türkiye İşçi Partisi, kitle politikalarına toplumsal sınıflar açısından yaklaşarak, anayasal bir çerçevede toplumun sosyalizme dönüştürülmesi tasarısının Türkiye'deki öncülüğünü üstlenmiştir.

Öte yandan, TİP ile aynı yıl ortaya çıkan "Yön" hareketi, Kemalist ideolojinin bileşenlerine sosyalist bir içerik getirmeye çalışırken, sol akımlara yeni bir açılım kazandırmakla kalmayarak, CHP içerisinde güçlenmeye başlayan yenilikçi kadroların da seslerini duyurduğu bir platform işlevini görmüştür.

CHP, bu gelişmeler karşısında, ideolojisinin üzerine bina edildiği temel ilkeler ile bunların programa dönüştürülen hedeflerine ulaşmak amacıyla belirlenen stratejiler arasında giderek belirginleşen kopukluğu giderebilmek amacıyla, politikalarını gözden geçirmeye başlamıştır. Bu oluşumun, henüz 1960'lı yılların başında, partinin ulaşmayı amaçladığı seçmen kitlesinin yeniden tanımlanması sürecinde biçimlenmeye başladığı görülmektedir:

«Partimizin geleceğe ait politikasının tespiti şart. Gittikçe küçülen bir siyasî parti olmak istemiyorsak, işçileri ve fakir köylü kütlelerini saflarımıza çekme yollarını aramalıyız. Nispi temsil geldikten sonra, bir siyasî partinin her sınıf insanı sinesinde toplaması imkânsızdır. Muhtelif kategori vatandaşlar arasında menfaat çelişmesi vardır. Hangi vatandaş gruplarını savunacağımızı seçmeliyiz.»²⁵⁷

1961 seçimlerinde gerekli çoğunluğu sağlayamamış olmasına karşın, dönemin özgül koşullarından ötürü 1965 genel seçimlerinde yönetimi Adalet Partisi'ne bırakıncaya kadar ülkeyi koalisyon hükümetleri biçiminde yöneten CHP'nin bu dönemdeki kayda değer icraatlarının başında, örgütlü emeğin toplumdaki göreceli ağırlığını arttırmasını kolaylaştıran birtakım temel hak ve özgürlüklerin, sınırlı bir kapsamda da olsa, yaşama geçirilmesi gelmektedir. 1963 yılında çıkarılan yasalar ile örgütlenme özgürlüğünün genişletilmesi, sendikalar üzerindeki siyaset yasağının kaldırılması ve ardından grev hakkının yasallaştırılması, CHP'nin daha sonraki yıllarda işçi sınıfı hareketi ile yakınlaşmasının altyapısını hazırlamıştır. Türkiye'de sosyal demokrat hareketin gelişimi açısından dönüm noktalarından birini oluşturan bu gelişmelerin bir başka önemli boyutu, bu temel hakların elde edilmesi sırasında Çalışma Bakanı Ecevit'in "İşçi Babası" olarak adını duyurmaya başlaması olmuştur.

Emekçi sınıflar adına gerçekleştirdiği kazanımlara karşın CHP, devrimden kendisinin sorumlu olmadığını anlatamamış ya da anlatmayı istememiş olmasına bağlı olarak, 27 Mayıs sonrasındaki yönetimi sırasında Menderes'in idamının ağır manevî yükünün omuzlarına yüklenmesinden kaçamadığı gibi, ekonomide devraldığı olumsuzlukların tüm sorumluluğunu da üstlenmek zorunda kalmıştır. Genel bir seçimin gerçekleşmiş

²⁵⁷ Güneş (1962b), s. 6.

olması durumunda DP iktidarının demokratik yollarla sona ermiş olacağı yönündeki sonu gelmeyen spekülasyonların ardında CHP iktidarına, basamaklarından birinde Ordu'nun yer aldığı bir *denklem* gözüyle bakılmış olmasının, CHP'nin "Devlet Partisi" yaftasından sıyrılmasına yardımcı olmadığı açıktır.

CHP'nin yeni bir kimlik arayışı, ancak 1960'lı yılların ilk yarısında "Ortanın Solu" teriminin, önceleri sessiz sedasız, daha sonraları İnönü'nün ağzından duyulduğunda, gürültülü bir biçimde Türk siyasal yaşamına girmesi sonrasında somutlaşmaya başlamıştır. CHP içerisindeki değişim sürecini hızlandıran – kimine göre başlatan – bu sloganı ilk kim kullanmış olursa olsun, kuşkusuz, içeriği İnönü'nün çizdiği alçakgönüllü çerçevenin dışına taşmamaktaydı:

«...Aslında layıkız dediğimiz günden beri ortanın solundayız. Halkçıysan ortanın solunda olursun. (...) Anayasa sosyal temele dayanıyor. Sosyal adaleti beğeniyorsun ve "ortanın solundayız"dan korkuyorsun.»²⁵⁸

Siyasal iktidar üzerinde söz sahibi olan bir partinin kendisini sosyal demokrat olarak yeniden-tanımlama uğraşısı içerisine girmiş olmasında parti yönetiminin tutumunu yeni oluşumların *nedeni* olarak açıklamaya çalışmanın gerçekçi olmadığı, Ortanın Solu sloganının CHP yöneticilerince ortaya atılmasından sonra parti kadroları ve partinin yöneldiği seçmen kitlesi içinde şaşırtıcı bir hızla köklenmesinde kendisini açıkça göstermektedir. Bu bağlamda CHP'nin, 1960'ların ortalarında gündeme getirdiği Ortanın Solu sloganının bir "dil sürçmesi" değil, bir yandan partiyi, güçlenen toplumsal hareketlerle bütünleştirmek (ya da, kitlelerin bir bölümünü parti ile *yeniden* bütünleştirmek), diğer yandan da toplumsal tabanının bu yeni

²⁵⁸ Aktaran: Kili (1976), s. 212.

akımlara “kapılarak” yeni kurulmuş olan Türkiye İşçi Partisi’ne kaymasını önlemek için ortaya atılmış olduğu görülmektedir.

Önceleri pek fazla önemsenmemiş olan TİP’in, katıldığı ilk genel seçimlerdeki umulmadık başarısı karşısında gündeme gelen “önünün kesilmesi” sorunu, Ecevit’i, öncülük ettiği sola açılım hareketini özel girişimciliğin en büyük güvencesi olarak sunmaya zorlamıştır:

«TİP’in gelişmesi karşısında duyulan kaygıdan kurtulmanın tek yolu, sosyal adaletin (...) gereği olan tedbirleri almak, reformları yapmaktır. (...) Batıda en tutucu partiler bile artık bu tedbirlerin, reformların karşısında değildir. (...) Bu tedbirler ve reformlar, teşebbüs özgürlüğünün düşmanı değil, teminatıdır. (...) Ama bizde, ortamın bu anlamda ve ölçüde solunu bile “komünizm” sanan (...) bazı çevreler, elele (...) verip de (ortamın solundaki) kuvvetleri yıktılar mı (...) aşırı solu engelleyen baraj da yıkılmış olacaktır...»²⁵⁹

TİP’in siyasal yaşama getirdiği canlılığın yanısıra, yeni Anayasa’nın araladığı kapılardan geçilerek örgütlü işçi hareketine güç katan birtakım hakların yasalaşmasının sağladığı ivme ile sendikal hareketin koşar adımlarla gelişmesine bağlı olarak sosyal demokrat liderler, geniş bir yelpazeye yayılan toplumsal kesimleri kendileri için hedef almakla birlikte, “emek” olgusuna söylemlerinin ortak çarpanı niteliğini kazandırmaya başlamışlardır. Bu süreç, Türkiye’de sosyal demokrasinin gelişim özellikleri açısından emek ile sermaye arasındaki temel çelişkinin, örtülü olarak da olsa, kabulü anlamına gelmekteydi. Bu çelişkinin parlamenter-demokratik potada eritilmesi gibi Batı Avrupa bağlamında daha net çizgilerle izlenebilen gelişmeler, CHP’nin özgül durumundan ötürü farklı renkler almıştır.

²⁵⁹ Aktaran: Sağlamer (1974), s. 162.

Onyıllarca iktidarda kalmış “halk” yaftalı bir parti iken “sınıf” söylemini ideolojisi ve örgütlenme biçimi ile bağdaştırmaya çalışan CHP, başlangıçta işçi sınıfı ile sınırlı kalacak bir örgüt yapısıyla ortaya çıktıktan sonra süreç içerisinde “sınıf” çözümlerinden ödün vermeksizin kitle partilerine dönüşme mücadelesinin sancılarını çekmiş olan Batı Avrupalı sosyal demokrat partilerin evrim sürecini, bir anlamda, tersinden izlemek durumunda kalmıştır.

CHP’nin yeni ideolojisi içerisinde giderek bir ikileme dönüşecek olan bu yaklaşım, Coşkun Kırca’nın aşağıdaki ilginç yorumunda kendisini belli etmektedir:

«Biz kütle partisiyiz. (...) Ortanın solunda olduğumuz açık bir gerçektir. Ben, daha da ileri giderek, sosyalist eğilimli bir partiyiz diyebilirim. Ama karışık zümre ve sınıflardan oy bekleyen bir partinin solda olduğunu tekrar tekrar söylemesinde bir fayda yoktur. Kütle partileri, her sınıftan oy bekler. Türkiye’de henüz sınıf partileri tutunamaz.»²⁶⁰

Dönüşüm sürecindeki CHP, bir yandan partinin giderek sınıfsal bir tabana oturma eğilimini yönlendirmeye çalışırken, öte yandan Kemalizm’in “sınıfsız toplum” ilkesine ters düşmeye özen göstermek zorunda kalmıştır. Bu ikilemin yansımaları, 1964 Kurultay’ındaki bildiride, “CHP’nin yolu (...) Türk toplumunun sınıflara ayrılma ve çatışmalarına veya belirli sınıf sultalarına sürüklenmesini önleyen (...) yoldur”²⁶¹ ifadesine yer verilerek 1946’daki “sınıf menfaatleri arasında ahenk” arayışının kesintisiz çizgilerle sürdürülmesinde kendini belli etmektedir. Aynı arayış, Ecevit’in *Ortanın Solu* yapıtındaki özenle seçilmiş sözlerinin satır aralarında da görülebilmektedir:

²⁶⁰ *Yön* (1966), no. 177, s. 6.

²⁶¹ Kili (1976), s. 155.

«[Ortanın solundakiler] her türlü ayrıcalıklar (imtiyazlar), her türlü fırsat ve imkân eşitsizlikleri kaldırılarak, ve bütün sömürme kapıları kapanarak, sınıflar arasında kaynaşma olmasını, sınıf ayrılıklarının bu yoldan eritilmesini [isterler]. (...) Ortanın solunda bir insanlık anlayışı [ile] sınıf ayrılıklarını, demokratik, barışçı ve halkçı yollardan böylece eritmek; ve toplum yapısını, sınıf ayrılıklarından daha sağlam, daha birleştirici ve daha insanca bir temele dayandırmak [isterler].»²⁶²

1960'lı yılların ikinci yarısında CHP, partinin kabuğunu kırarak yeni açılımı kurumlaştırmak uğraşı veren yenilikçi kadroların öncülüğünde “dipten” gelmeye başlayan dalgalar karşısında, gelişmelerin tersine çevrilmesi ya da en azından yavaşlatılması yönünde parti-içi muhalefet tarafından başlatılan karşı saldırılara sahne olmuştur. Parti, ideolojik olarak sosyal demokrasiyi hazmetmeye hazır olmadığı gibi, örgütsel açıdan da yapısal engellerle kuşatılmış bulunmaktaydı. Gerçekten de, kemikleşmiş bir parti yapısı içerisinden sosyal demokrat filizler yetiştirmenin sancıları CHP'yi sürekli etkilemiş ve tutucu kesimler, partinin yeni kimliğini kurumlaştırmasının önündeki en güçlü engellerden birini oluşturmuştur.

Parti-içi muhalefetin bir ustura keskinliğine ulaştığı 1967 CHP Parti Meclisi'nde yenilikçi kadrolara yöneltilen eleştiriler karşısında tutucu kesimlerin karşısındaki yerini alarak İnönü'ye sunduğu savunmasında, “...kabul ettiğimiz prensipler ve anlayış, küçük bir fark dışında tıpi tıpına sosyalist İngiliz İşçi partisinin bugün tatbik etmek istediği programa uymaktadır” diyen Nihat Erim, o “küçük” farkı da, “İşçi Partisi kamulaştırmanın sınırını bizim program kadar sarıh çizememiştir” diye açıkladıktan sonra, aşağıdaki görüşleri dile getirmekteydi:

²⁶² Ecevit (1968), s. 18 ve 98.

«Paşam, “biz sosyalist değiliz ve olmayacağız” cümlesine, “olmayacağız” noktasından itiraz etmişim. (...) CHP programı (...) sosyalist bir programdır. (...) Bizim Devletçiliğimizin, Devlet kapitalizmi kadar kuvvetli yönü müdahaleciliğidir. (...) CHP ki, sosyalistim demiyecek, (...) haksız yere bağladığınız gelecek kurultayları. (...) Ben şahsen kollektivist ekonomi dışında sosyalizmin bütün prensiplerini benimsiyorum.»²⁶³

CHP içerisinde tabana ve tavana yayılarak genişleyen yeni akımın önlenemez yükselişi karşısında 1967 yılındaki Olağanüstü Kurultay’dan sonra kırkın üzerinde milletvekili ve senatörün partiden ayrılması sonucunda parti-içi muhalefet, parti dışına kaymış gözükmekteydi. Tek Parti döneminde CHP’nin çatısı altında “bu partinin programını benimseyen veya sadece benimser görünen, sömüren veya sömürülen, bazı reformları isteyen veya istemeyen insanlar”ın bir araya geldiğini söyleyen Ecevit’in, Parti’den kopmalar üzerine, CHP’nin “istediği düzen değişikliklerini gerçekleştirebilecek bir yapıya ve iç tutarlığa kavuşmuş” olduğu²⁶⁴ iyimserliğini yansıtmaya karşın parti, eski kadroların önyak olduğu hizipleşmelerden hiçbir zaman kurtulamamıştır.

Bununla birlikte, 1960’lı yılların sonuna gelindiğinde CHP’nin, Batılı bir sosyal demokrat partinin söylemi ile önemli ölçüde örtüşecek bir yaklaşıma doğru kürek çekmekte olduğu, giderek netleşen hatlarla ortaya çıkmaya başlamıştır. Seçim bildirgelerinde artık “üretim ilişkilerini yeniden düzenleyen ve ekonomik güce el değiştiren” devrimlerden; halkın, “kendisini toplumda gerçekten egemen kılacak” ve “sömürülmekten kurtaracak” devrimlerin “özlemi içinde” olduğundan; “ilk kez (...) devrimci aydınlarla halkın, devrim anlayışında ve

²⁶³ Aktaran: Aksoy (1977), s. 48-50.

²⁶⁴ Ecevit (1973), s. 253 ve 255.

devrimci aydınlarla halkın, devrim anlayışında ve isteklerinde bilinçli ve kararlı olarak birleştikleri”nden söz edilmektedir.²⁶⁵

Öte yandan, “çiçeği burnunda” sosyal demokratlar, “toprak işleyenin, su kullananın” sloganı ile, CHP’nin kırsal kesimle yıldızının bir türlü barışmamasını bir yazgı olmaktan çıkarmak üzere harekete geçmişler ve toplumsal sacayaklarından birini oluşturabilmek için köylüyü “kazanmak” uğraşısı içerisine girmişlerdir. Ecevit yönetimindeki CHP, köylüyü “ne yapacaklarını, nereye koyacaklarını bilemez” gözüken “bazı doktriner sosyalist düşünceler”den farklı bir çıkış noktasını, “Türkiye’nin gerçeği içinde (...) önce köylüden başlamak zorunda olduğumuzu kabul etmeliyiz” yargısında aramaya başlamıştır.²⁶⁶

Ne var ki, bu yeni açılım ile birlikte gündeme getirilen sloganların, süreç içerisinde içlerinin boşaltılmasından kurtulmadığı görülmektedir. Kullanılan sloganlardaki “ürkütücü” yüklem giderilmesi amacıyla, “...düzen değişikliğinin siyasal rejim değişikliği ile ilgisi yoktur”²⁶⁷ ifadesi vurgulanarak, anayasal düzene bağlılık ile tasarlanan yapısal değişiklikler arasında bir denge arama yoluna gidilmiştir. Daha sonraki yıllarda somutlaşan biçimiyle “devrimci” nitelemesinin çerçevesi, “Halkla birlikte, halktan güç ve yetki alarak, demokratik hukuk devleti kurallarına bağlı kalarak ve barışçı yöntemler” ile sınırlandırılmıştır.²⁶⁸

1974 Kurultay’ında benimsediği “Demokratik Sol Bildirge”de kendisini “demokratik sol bir parti” olarak tescil eden

²⁶⁵ CHP 1969 Seçim Bildirgesi; bkz. Özbakır (1977), s. 231-233.

²⁶⁶ Ecevit (1974), s. 12.

²⁶⁷ Bkz. Özbakır (1977), s. 230; özgün vurgu.

²⁶⁸ CHP 1976 Programı, s. 17.

CHP, solculuk anlayışını, “yetkili kurulların saptadığı özgün bir solculuk” ya da “halk solculuğu” gibi içi boş kavramlarla tanımlama yoluna gitmiştir.²⁶⁹ Bunların yanısıra, parti programlarında ve bildirgelerinde, giderek güçlenmekte olan işçi sınıfı ile somut bağlantılar kurmaya yönelik ifadelere yer verilmekten kaçınıldığı görülmektedir. “Köylüler, işçiler, bütün ücretliler, esnaf ve sanatkârlar...” tekerlemesi içerisinde işçi sınıfına yakıştırılan rol, “halk”ın yönetimde “söz sahibi” olmasıyla ortadan kalkması beklenen “sınıf ayrılıkları”²⁷⁰ bağlamında, figüranlığın ötesine geçmemektedir.

Bu sınırlamalara karşın CHP, yeniden yapılanma sürecini, geçmişinin özelleştirisi üzerine temellendirmekten kaçınmış olmakla birlikte, yaklaşımında önemli farklılıklara sahip olduğunu satır aralarında ortaya koymaktadır. CHP’nin 1969 seçim bildirgesinde, “Üretim araçlarının tümü devletleştirilip, ekonomik güç devlet elinde toplanınca, bazılarının ileri sürdükleri gibi, halk iktidarı gelmiş olmaz. Çünkü bu durumda halkla devlet yabancılaşır, devlet halkın üstünde bir güç olur” ifadesi yer almaktaydı.²⁷¹ Bu bildirmede soyut bir biçimde ortaya konulan bu yaklaşıma 1970’lerin ortalarına doğru bir içerik kazandırıldığı görülmektedir. Ecevit, 1974 yılında, “Bizim dışımızdaki bazı solcular halkı güçlendirebilmek için ekonomik gücün devlet elinde bulunması, yoğunlaşması gereğini savunurlar ve devletin bu gücü halk yararına ve halk için kullanabileceğini ileri sürerler. (...) Ekonomik güç bir ölçünün üzerinde devletin elinde yoğunlaştı mı, o sırada devleti yönetenlerin başında kimler bulunuyorsa onlar güçlenmiştir” derken, özünde aynı temayı işlemekteydi.²⁷²

²⁶⁹ Bkz. Özbakır (1977), s. 282-287.

²⁷⁰ Aynı yerde, s. 240-241.

²⁷¹ Aynı yerde, s. 239.

²⁷² Ecevit (1974), s. 9.

Batı Avrupa sosyal demokrasisinin devletleştirme tasarımını genelde terk etmesine koşut olarak biçimlenmiş gözükten bu yaklaşım, CHP'nin belki de ilk kez, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, devletçi uygulamalara bel bağlanmasından belirgin bir kopuşu nitelemektedir.

Aynı biçimde, siyasal iktidarın ele geçirilmesini neredeyse sınırsız denebilecek bir esneklik ve uygulama özgürlüğü ile özdeşleştiren sığ bir yaklaşımın çok yaygın olduğu bir bağlamda Ecevit'in, üstelik partisi hükümette iken, "Şu anda seçimler yapılırsa da CHP oyların çoğunluğunu alarak hükümet kursa bile, biz gene, bir süre için, gerçek anlamda iktidar olmayacağız"²⁷³ biçimindeki sözleri, sosyal demokrat hareketin araç-devlet anlayışının dar kalıpları arasında sıkışmaya niyetli olmadığını göstermekteydi. Gerçekten de Ecevit, "Türkiye'de hangi partiler değil, kimler iktidar olacaktır, toplumun hangi kesimleri iktidara daha çok ağırlığını koyacaktır, bunun mücadelesi verilmektedir"²⁷⁴ derken, araç-devlet anlayışının yadsınmasının bir rastlantı olmadığını ortaya koymasının yanı sıra, devletin toplumsal güç ilişkilerini yansıttığını da örtülü bir biçimde ifade etmekteydi.

Batılı sosyal demokrat partilerin evriminde önemli izler bırakan bu tür kuramsal sorunların Türkiye'deki yansımaları da aynı renkliliği taşımakla birlikte, madalyonun diğer yüzünden örnek vermek gerekirse, 1976 Programı'nda "Demokrasi" başlığının "Demokratik Sol Düzende Devlet" başlığı altında ele alınması,²⁷⁵ dahası, 1970'li yıllarda devlete emekçi kitlelerin başlıca "kurtarıcısı" olarak bakılmasının kesintisiz çizgilerle

²⁷³ Aynı yerde, s. 14.

²⁷⁴ Ecevit (1976), s. 23.

²⁷⁵ Bkz. Özbakır (1977), s. 223.

sürmekte olması, CHP'nin, tepeden-inmeci demokratikleşme geleneğini değiştirmekte pek de aceleci davranmadığının bir göstergesi durumundadır.

CHP'nin "Ortanın Solu" sloganıyla somutlaşan yeniden yapılanma sürecinin uzantısı olarak, 1970'li yıllarda aldığı biçimiyle sosyalizme bel bağlamayan "romantik" solculuk anlayışı, en azından, toplumsal ve ekonomik sorunlara farklı çözümler getirilebileceğini topluma kabul ettirecek ölçüde reformcu olmayı başarmış gözükmektedir. Türkiye'de 1970'li yılların, siyasal olarak etkin, ancak yönlendirici ve bütünleştirici bir ideolojiden yoksun olmanın sancılarını çeken bir kitle hareketine sahne olduğu bir bağlamda CHP, programlarına ve söylemine yansıyan yeni halkçılık yorumunun da etkisiyle, güçlenen sosyal demokrat hareketin siyasal ifadesi olan parti konumuna yükselebilmüş ve çoğulcu-demokratik mücadelelerin – bir süre için – ön saflarında yer almayı başarmıştır. Türk solunun bu sancılı yılları, daha yakından ve CHP'nin dışına taşan bir bakışı gerektirmektedir.

6.3 İşçi Sınıfı, Sol ve Sosyal Demokrasi

«Değil mi ki, Türkiye'nin demokratik sol partisi Cumhuriyet Halk Partisi'dir, bu parti Türkiye'deki demokratik işçi hareketiyle bütünleşecektir. Bütünleşmeye mecburdur.»
(B. Ecevit)²⁷⁶

Türkiye'de demokratik hak ve özgürlükler için verilen mücadelede işçi sınıfının oynamış olduğu role ilişkin değerlendirmeler, iki uç nokta arasında gidip gelmektedir. Bir uçta, örgütlenme ve grev hakkının, yeni Cumhuriyet'in öncesine uzanan sancılı mücadeleler sonucunda “kan, ter ve gözyaşı” ile elde edildiği, diğer uçta ise işçi sınıfının, cılızlığı nedeniyle herhangi bir mücadeleye girmesinin sözkonusu olmadığı bir bağlamda, temel hak ve özgürlüklerin, bu sınıfın gelişmişlik düzeyini aşan bir biçimde “tepeden inme” sağlandığı görüşleri yer almaktadır.²⁷⁷

Bakış açısı bu denli farklılık göstermekle birlikte, Cumhuriyet'in ilk yıllarından bu yana işçi sınıfının büyümesi, örgütlenmesi, uluslararası sendikal hareket ile etkileşimi ve siyasal partiler ile yeraltındaki ve yerüstündeki sol ile ilişkisi değerlendirildiğinde, işçi hareketinin, solun ve sosyal demokrasinin anlamlı bir biçimde çakışması için 1960'lı yılları beklemek gerektiğini söylemek, abartılı gözükmemektedir.

Bu yıllarda tabana yayılmaya ve güçlenmeye başlayan sol akımların biçimlenmesinde, CHP'nin sola açılımının yanısıra, sınıf söylemine yönelik partileşme, yeni sendikal akımların ortaya çıkması, dünya konjonktürüne koşut olarak Türk siyasal yaşamına da damgasını vuran gençlik hareketi ve

²⁷⁶ Ecevit (1976), s. 35.

²⁷⁷ Bu konuda bkz. Koç (1987), s. 62.

soldaki yeni oluşumların karşısında, devletin kurumsal desteğinin gölgesinde gelişmeye başlayan faşizan hareket de, çok yönlü bir etkileşim içerisinde, önemli bir rol oynamıştır.

CHP içerisindeki sosyal demokrat hareketin kozasından çıkmaya başladığı yıllardaki iç ve dış ortam, bu hareketin gelişmesi açısından elverişli dayanaklar sağlamaktaydı. Tüm dünyada özgürlükçü, yenilikçi, değişimci ve dönüşümcü akımların güçlenmeye başladığı bir dönemi niteleyen 1960'lı yıllar, Türkiye'de de yankılarını bulmuştur. 27 Mayıs'ın getirdiği "sosyalizme açık" Anayasa bağlamında, yasal güvence altına alınmış gözükken birtakım temel hak ve özgürlüklerin yaşama geçirilerek Anayasa'nın "raftan indirilmesi"ne yönelik olarak gündeme gelen gösteri, grev ve diğer eylemler, Türk işçisinin siyaset sahnesinde etkin bir role soyunduğunun erken bir göstergesi olurken, kırsal kesimde toprak işgallerine varan köylü hareketleri, toplumsal mücadele platformunun geniş bir alana yayıldığını ortaya koymaktaydı. Aynı dönemde aydın kesimlerde, özellikle üniversite gençliği içerisinde hızla yayılan sol akımlar, Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yapısının çözümlemesine yönelik bir teorik-stratejik çerçeve ile bir "çıkış yolu" arayışını da beraberinde getirmişti. Bu gelişmelere koşut olarak, ilk kez işçi sınıfını ve sosyalizmi programlarının ve söyleminin odak noktasına yerleştiren ve "emek" olgusunu yücelten örgüt yapısıyla Türkiye İşçi Partisi'nin devreye girmesi, soldaki yeni oluşumların ve hareketliliğin, CHP'nin güdümünde gelişmekten uzak olduğunu vurgulamaktaydı.

Bununla birlikte CHP, "Ortanın Solu" ile somutlaşan sola açılımlarında, daha sonraki onyılda kendisine büyük bir destek sağlayacak sendikal hareket ile olduğu kadar, elverişli ulusal ve uluslararası konjonktürün yardımıyla, aydınlar ve gençlik ile de bağlarını kurmaya başlamıştır. Bu çok yönlü etkileşimden bir örnek vermek gerekirse, Türkiye'nin başlıca "müttefiki" ABD

ile 1964 yılında İnönü'ye ünlü "Johnson Mektubu"nun gönderilmesi ile başlayan ve tırmanan bunalım sonrasında sol akımlar tarafından ABD "kişiliğinde" emperyalizme karşı bayrak açılmakla kalınmayarak Kıbrıs sorununun da "haysiyetli" dış politikanın odak noktası olarak görülmeye başlanmış olması, daha sonraki yıllarda, özellikle 1974 Kıbrıs müdahalesi sonrasında Ecevit'in "Ulusal Kahraman" kimliğine bürünmesini ve CHP'nin, bir dönem için de olsa, geniş halk kitleleri ve aydınlar ile bütünleşmesini kolaylaştırmıştır.

Öte yandan, yeni açılımla CHP'nin, devletçilik dönemindeki dengeye ağırlığını koyan tarım-ticaret burjuvazisini geri plana iterek yükselmeye başlayan sanayi burjuvazisinin karşısına, örgütlü emeğin rotasını parlamenter-demokrasiye çevirebilecek ve istikrarlı bir siyasal ortamda hızlı sanayileşmeyi gerçekleştirebilecek bir görüntü ile çıkması, yine daha sonraki yıllarda bu kesimin CHP'ye "siyasal seçenek" olarak bakmasını sağlamıştır.

1960'lı yıllara bakıldığında, sol adına elekte kalanlar arasında ön plana çıkan 27 Mayıs'ın özgüllüğü, kaynağını TİP'in içindeki ve çevresindeki gelişmelerde bulacak biçimde solun parçalanması ve DISK'te ifadesini bulan yeni sendikal akımların güçlenmesi gibi etkenlerin, sosyal demokrat hareketin gelişmesi üzerindeki etkileri bağlamında altlarının çizilmesi gerekmektedir.

Solun 27 Mayıs'a nasıl bakacağına tam olarak karar verememesi, parlamenter demokrasiye ve daha sonraki onyıllarda nünümlelerinde neredeyse bir "teamül" oluşturan askeri darbelere bakışını derinden etkilemiştir. Öteden beri sol, 27 Mayıs'ın "ilerici-demokratik" ve "anti-demokratik" uçları arasında gidip gelmektedir. 27 Mayıs'ı kitlelerin beklentileri ile örtüşmesi açısından olumlu görenler, daha sonraki darbelere "cevaz ver-

mesi”nin sıkıntılarını göğüslemek zorunda kalmaktadırlar. “Darbeci” olması açısından olumsuz görülmesi karşısına, 27 Mayıs’ın “ilerici” Anayasa ile toplumsal mücadelelere yasal dayanak sağlanmasına dayalı olarak, “sonu iyi biten, iyidir” mantığıyla çıkmaktadır. Anti-demokratik uygulamaların doruğuna ulaştığı bir ortamda tabandan gelen bir müdahale olması açısından haklı gösterilmeye çalışılan hareket, seçimlerin yapılmış olması durumunda DP’ye “gidici” gözle bakılmasına koşut olarak olumsuzlanmaktadır. Daha sonraki darbelerden farklı olarak, “emir-komuta zinciri” üzerine temellenmeyen ve ordunun tabanından yükselen bir hareket olması açısından ayırt edilmeye çalışılan 27 Mayıs, sivil ve askeri bürokrasinin, toplumun “gelişmişlik düzeyinin ötesine” geçebileceğini kanıtlamış gözükmesi ve bu yolla “tepedenciliğe” yeşil ışık yakmış olması açısından “ürkütücü” olarak nitelenmektedir. Değişik bakış açılarından kaynaklanan bu bulanıklık, daha sonraki askeri darbelerden ayırma (ya da özdeşleştirme) çabaları karşısında solun tutumunu büyük ölçüde belirsiz ve kararsız kılmıştır.

1960’lı yıllar, işçi sınıfı ile aydınlar ve gençlik hareketi arasındaki kopukluk nedeniyle, güçlenen işçi sınıfı hareketinin sağlam ideolojik temellere oturtulamamasına bağlı olarak, büyük ölçüde teoriden yoksun olarak gelişmesine sahne olmuştur. 1960’lı yılların ikinci yarısında *Yön* dergisi, işçi hareketi ile solun arasındaki bu soğukluğa dikkati çekmekteydi: “Sosyalistler işçi sınıfını harekete geçirebilmek için onunla sağlam bağlar kurmasını henüz başaramamışlardır. Bunun sebebi, bir yandan sosyalistlerin işçi sınıfı ile bağlar kurmasının her türlü imkânlarla engellenmiş olması, diğer yandan da sosyalistlerin işçi sınıfının kendiliğinden harekete geçmesini beklemiş olmalarıdır.”²⁷⁸

²⁷⁸ Aşçıoğlu (1967), s. 13.

Türkiye’deki gençlik hareketinin 1970’li yıllarda işçi sınıfından kopması ve çıkış yolunu demokratik yöntemler dışında araması sürecinde sayısız fraksiyonlar biçiminde parçalanmasının tohumları 1960’lı yıllarda atılmış ve sonraki yıllardaki bölünmelerin önemli bir kısmı, TİP’in gebelik ettiği parti-içi çelişkilerden doğmuştur. *Yön* dergisinin öncülüğünde TİP ile birlikte ve kısmen TİP’in içinde güçlenen “Milli Demokratik Devrim” tezi, Devletçilik dönemindeki “Kadro” hareketinin “üçüncü yol” tasarımına yeni bir biçim ve içerik kazandırmak uğraşısı içerisinde, TİP’in ana hedef olarak belirlediği “kapitalizm”in alaşağı edilmesine yönelik “Sosyalist Devrim”in gerçekleştirilebilmesi için önce “emperyalizm” ve “feodalite”nin ortadan kaldırılması gerektiğini savunmaktaydı. MDD tezi kapsamında tasarlanan devrimin ise, Ordu içerisindeki genç solcu subaylar ile “ilerici” aydınlardan oluşan “Zinde Kuvvetler” tarafından “halk” adına, ancak halka *rağmen* gerçekleştirilmesi öngörülmekteydi. Üçüncü Dünya’nın birçok ülkesinde yankılarını bulmuş olan “tepeden devrim” olgusunu çağrıştıran bu tez, özellikle 1968 yılında Sovyetler’in Çekoslovakya’yı işgali üzerine TİP’in içerisine düştüğü çelişkili ve kararsız ortamda, TİP sempatisini gençlik örgütlerinin çoğunun MDD çizgisine kayması sonucunda güçlenmişti.²⁷⁹

TİP ve kısmen CHP bünyesindeki etkinliklerinin yanı sıra gençlik örgütleri, 1960’lı yılların ilk yarısında yaygınlaşan Fikir Kulüpleri’ni 1965 yılında toparlayan federasyonlarını, 1969 sonbaharında Dev-Genç örgütüne dönüştürmüşlerdi. Bu örgüt içerisinde MDD’nin “radikal cunta” beklentisi içerisinde gençliğe düşen roller bağlamındaki görüş ayrılıkları, ilk ciddi bölünmelere yol açmıştı. Özgün MDD tezi, “tepeden inme” yaklaşımına karşın, toplumun varolan kurumlar aracılığıyla dönüştürülmesini hedeflerken, gençlik hareketi içerisindeki

²⁷⁹ Bu gelişmelerle ilgili olarak bkz. Belge (1989) ve Samim (1987).

bölünmelerde giderek solun bir seçim yengisi ile iktidara gelmesinden ümit kesilmesinin ve işçi sınıfı ile organik bağlar kurulamamasının düş kırıklığı içerisinde, emekçilerin kurtuluşu parlamentonun dışında aranmaya başlanmıştır.

1970’li yıllara gelindiğinde, giderek güçlenmesini sürdüren sol akımların ağırlık merkezlerinden birini DİSK’in oluşturacağı, henüz bu onyılın başında ortaya çıkmıştır. 1970 yılında DİSK’in örgütlediği büyük yürüyüş sonrasında getirilen sıkıyönetimin ardından basın-yayın organlarında 1961 Anayasası çerçevesinde sağlanan hak ve özgürlüklerin topluma “bol” geldiği ve bunların, ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine uydurulması için “daraltılması” gerektiği yönünde yoğun bir ideolojik saldırı başlatılmıştı.

Bunu izleyen 12 Mart karşısında solun tutumu, başlangıçta yadırganacak kadar – belki de, beklenmesi gerektiği gibi – olumlu olmuştur. 27 Mayıs’ın “sıcak” anısının ve MDD geleneğinin uzantısı olarak “radikal cunta”nın özlenen ve beklenen darbeyi gerçekleştirdiği varsayımı içerisinde sol kesimler, Ordu’ya önerilecek reform programlarının hazırlığına girişmiştir. Ne var ki, DP hükümetinin hatalarını yinelemeyen AP’nin sivil ve askeri bürokrasiye ayırdığı payların ve “arpalıklar”ın törpüleyici etkisinin yanısıra, en büyük işverenlerden biri olarak statükonun en güçlü savunucusu durumuna gelen Ordu’dan “ilerici” bir hareket beklemenin abesliğini görmezlikten gelen solun, darbeye karşı tutumunu ciddi olarak gözden geçirmek gereğini duyması, ancak 12 Mart’ı izleyen haftalarda darbeyi kendi ajitasyonlarının başarısı olarak gören militanlardan ve sempatanlarından yüzlerce tutuklanmaya başladıktan sonra söz konusu olmuştur.²⁸⁰

²⁸⁰ Bu dönemle ilgili olarak bkz. Samim (1987).

CHP'ye damgasını vuran "Ecevit faktörü"nün 12 Mart sonrasındaki demokrasi sınavını parti tabanının ve kitlelerin gözündeki başarıyla vermesinin ardından gelen CHP iktidarının "demokrasiye dönüş" olarak ilk uygulamalarından biri, 1974 yılındaki genel af ilanı olmuştur. Aftan sonra Pekin ve Moskova çizgisindekilere "Üçüncü Dünya"cular ve başka gruplar katılmış, bunların tümü kendi içlerinde neredeyse "atomlara ayrışacak" biçimde daha öte bölünmüşlerdir. Karşıt görüşlü gruplar arasındaki yıpratıcı tartışmaların getirdiği içe dönük ve esnekliği bulunmayan yapılanma içerisinde, ulaşılmak üzere yola çıkılan "yüce" hedef, kısır çekişmelerin küçük kazanımları uğruna gözden yitirilmiştir. Soldaki bölünmenin boyutları, farklı fraksiyonlar arasındaki uçurumun, "emek ile sermaye arasındaki çelişkiden daha derin" olarak ifade edilmesi noktasına varmıştır.²⁸¹

Gençlik hareketinin "devrimcilik" adına silahlı eyleme yönelmesi, solda ve sağdaki kutuplaşmayı keskinleştirirken, sokak çatışmaları, siyasal cinayetler, bombalamalar ve diğer eylemler doruk noktasına tırmanmaya başlamıştır. Böyle bir bağlamda 12 Eylül'ün, bu olaylardan büyük ölçüde yılmış olan geniş halk yığınları tarafından "kurtarıcı" olarak karşılanmış olması ve üzerinden (darbesiz) on yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına karşın "12 Eylül öncesi" edebiyatının büyük ölçüde geçerliliğini koruyabilmesi, şaşırtıcı değildir. Emekçi sınıflar adına yürütülmüş olan bu mücadele, özünde ne denli iyiniyetli, cesur ve fedakârca olursa olsun, işçi sınıfından soyutlanmaktan kurtulamamış ve kitleleri yabancılaştırarak, işçi sınıfının mücadelesine uzak düşmüştür.

Yol ayrımında bireysel terörizm çıkmazına sapan gençlik hareketi içerisinden yükselen bir özeleştirici sesi, oldukça

²⁸¹ Bkz. Mumcu (1978), s. 70.

düşündürücüdür: “...tüm bu insanları kitlelerden kopuk, darbecilğe, faşist teröre hizmet eden bireysel terörizm, anarşizm, troçkizm, kısacası goşizm çizgisinde birleştiren ortak özellik, umutsuzluk, geleceğe duyulan umutsuzluk, işçi sınıfının ideolojisine ve savaşımına yitirilen inanç veya hiçbir zaman inanmamış olmaktır.”²⁸²

Gençlik hareketi içerisinde, işçi sınıfı hareketini yönlendirebilecek ve katkıda bulunabilecek bir potansiyele sahip olmakla birlikte Dev-Genç’in, sarı tonların Türk sendikal hareketinin kaçınılmaz yazgısı olmadığını ortaya koyan DİSK’e bakışı, bu iki hareketin ne denli kopuk geliştiğinin burukluğunu yansıtmaktadır: “...işçi sınıfı içinde, burjuvazinin görüşlerini ve onun iktidarını savunan bu ekonomist, revizyonist tez en açık şekilde bugün DİSK’in programında görülmektedir.”²⁸³

Öte yandan, gençlik örgütleri ile benzer terimlerle “devrimcilik” söylemine sıkıca sarılan DİSK, “Sınıf ayrılıklarının derinleşmesi ile, sınıf çatışmalarına yol açacak sebepleri ortadan kaldırmayı, sınıflar arasındaki denge, barış ve kaynaşma sağlayıcı bir politika izlemeyi”²⁸⁴ başlıca görevleri arasına yerleştiren Türk-İş’ten farklı olarak, “Devrimci sendikanın sınıf niteliğini, kapitalist toplum düzeni ile sınıf mücadelesi karşısındaki görüşü ve tutumu belirler”²⁸⁵ çözümlemesini getirmekteydi.

DİSK’in dünya görüşünü ortaya koyan belgelerde “devrimcilik” olgusunun, “geniş kitleleri ve herşeyden önce işçi kitlelerini (...) fiilen kapitalist sömürüye, kapitalizmin bizzat kendisine karşı, toplumun sosyalizm doğrultusunda değiştiril-

²⁸² Aktaran: Mumcu (1979), s. 64.

²⁸³ “Demokrasi Mücadelesi ve Demokratik Kitle Örgütleri” (1975), s. 7.

²⁸⁴ Bkz. Koç (1984), s. 35.

²⁸⁵ “Yaşasın DİSK...” (1977), s. 21, özgün vurgu.

mesi için örgütlemek²⁸⁶ olarak tanımlanmış olması, DİSK'in devrimciliğinin, CHP'nin "inkılâp" kavramından daha köktenci bir toplumsal dönüşümü nitelemiş olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, DİSK'in devrim arayışının, özgün sosyal demokrasinin peşinde koştuğu "soğuk" devrim anlayışı ile büyük ölçüde örtüşmekte olduğu görülmektedir. "DİSK, emekten yana ileri demokratik bir toplum hedefi doğrultusunda sınıf ve kitle sendikacılığının kendisine yüklediği sorumluluklar çerçevesinde, Anayasal yoldan mücadelesini sürdürmeye kararlıdır"²⁸⁷ ifadesiyle dile getirildiği biçimiyle, toplumun, varolan kurumlar aracılığıyla demokratikleştirilmesi tasarımı, Batı Avrupalı herhangi bir sosyal demokrat sendika ya da partinin programında kendisine yer bulabilecek niteliktedir. Gerçekten de, DİSK'in "sınıfların varlığı ve sınıf mücadelesini savunma, parlamenter demokrasiye bağlılık, 1 Mayıs'ı kutlaması ve bir ölçüde uluslar- arası sendikal dayanışma, barış, silahsızlanma, anti-faşizm, anti-militarizm, gerçek bir yönetime katılma aracılığıyla demokrasinin genişletilmesi, milliyetçilik gibi konulardaki program, tavır ve uygulamaları, Batı Avrupa'daki sosyal demokrat sendikalarinkinden özde farklı değildir."²⁸⁸

Sosyal demokrasinin kuramsal eklettizmi (seçmeciliği) de DİSK'in söylemine yansımış gözükmektedir. DİSK'in Çalışma Raporu'nda Türkiye somutuna indirgenebilecek tutarlı bir devlet çözümlenmesine gidilmeden, devletin "sınıflar-üstü bir kurum olmadığı" saptaması yapıldıktan sonra, "Kapitalist toplumlarda devlet, üretim araçlarını elinde tutan egemen burjuva sınıfının elindedir"²⁸⁹ görüşüne yer verilmektedir. Ne var ki, kuramsal açıdan sorunsal olan bu sığ yaklaşımın sorgulanmadan

²⁸⁶ Aynı yerde, s. 26.

²⁸⁷ Aynı yerde, s. 41.

²⁸⁸ Koç (1986), s. 133.

²⁸⁹ *DİSK V. Dönem Çalışma Raporu* (1975), s. 53.

aktarıma yoluna gidilmesinin, DİSK'in kitleler karşısındaki inandırıcılığına katkıda bulunduğunu söyleyebilmek kolay değildir. Yüzyılların toplumsal biri- kimini taşıyan bir bakış açısından devletin yeni Cumhuriyet altında da "Ebeveyn Devlet" olarak görülmeyi sürdürdüğü bir bağlamda emekçi sınıflar, devlete egemen sınıfın elindeki bir baskı aracı, kendilerini ezen bir mekanizma olarak bakmaları gerektiği söylendiğinde, bu söylemi pratikte kendi yaşantılarında somutlaştırmakta oldukça zorlanmışlardır.

Aynı biçimde, kapitalizmin, kendi iç çelişkilerinin giderek keskinleşmesi sonucunda kaçınılmaz olarak yıkılıp gideceği yönündeki mekanik ve ekonomist yaklaşımı niteleyen "çöküşçülük" kuramını Bernstein'in, Marx'a karşı olmaktan çok onun adına reddettiği asırlık tartışmalardan sonra DİSK'in, yeniden ısıtılan "...kapitalizm çökmeye mahkûmdur..."²⁹⁰ tezi ile ortaya çıkabilmiş olması, işçi hareketine düşünsel düzeyde katkıda bulunmuş olması beklenen "aydınlar" açısından, düşündürücüdür.

1970'li yılların sonlarında DİSK, sayıları birbuçuk milyon aşan sendikalı işçilerin yaklaşık üçte birini bünyesinde toplamaktaydı. Kendisini bir "sınıf örgütü" olarak tanımlayan DİSK, bu söyleme uygun olarak, 1969 seçimlerinde ağırlığını TİP'ten yana koymuş olmakla birlikte, 1970'li yıllar boyunca seçimlerde CHP'yi destekleme kararı almıştır. Öte yandan, Türk-İş içerisinde CHP'nin sola açılımına sıcak bakan bir grup sendikacı da 1971 yılında Sosyal Demokrat Sendikacılar Konseyi'ni oluşturmuştur. Sosyal demokrat sendika hareketinin, Türk-İş'in toplam üye sayısının yaklaşık üçte birini kapsadığı dikkate alındığında, bu onyılda, siyasal partiler ile sendikalar arasında organik bağlar kurulmasını yasaklayan anayasal ve

²⁹⁰ "Yaşasın DİSK..." (1977), s. 86.

yasal engellere karşın CHP'nin sağlamış olduğu sendikal desteğin, hiç de küçümsenecek boyutlarda olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, 1977 genel seçimleri öncesinde Moskova Radyosu'nun, "Milliyetçi Cephe"yi yenilgiye uğratabilecek biricik güç olarak CHP'yi görmesi ve "Bizim Radyo"nun, seçim sonuçlarını "ilerici-demokratik güçlerin zaferi"²⁹¹ olarak nitelemesi, şaşırtıcı değildir.

Ne var ki, 1973 seçimlerinden en güçlü parti olarak çıkmakla birlikte mutlak çoğunluğu sağlayamayan CHP'nin, sekiz aylık koalisyon hükümeti döneminde gerçekleştirdiği Kıbrıs harekâtının olumlu atmosferinde erken bir seçime giderek tek başına iktidar olmak beklentisi içerisinde, ileri görüşlülüğü sonradan çok tartışılacak olan bir kararla, MSP ile koalisyonu bozmasının ardından, görünürdeki uyuşmazlıklarını hasır altı etmekte gecikmeyen sağ partilerin oluşturduğu "Milliyetçi Cephe" hükümetinin, Ecevit'in beklentilerini boşa çıkararak 1977 yılına kadar ülkeyi yönetmesinin yaraları kolay sarılamamıştır. Bu dönemde en kazançlı çıkanların başında gelen faşizan militanlar, bürokrasinin birçok kademesine yerleşerek, onyılların birikimini taşıyan sosyal demokrat kadroların sindirilmesinde, uzaklaştırılmasında ya da yabancılaştırılmasında çok etkin bir rol oynamışlardır. Bu yüzden, 1970'lerin sonlarındaki iktidarı sırasında CHP'nin sözünü ettiği "düzen değişikliği"ni gerçekleştirme tasarımı, eldeki sınırlı kadroların yanısıra, hükümetin üzerine oturduğu hassas dengelerin, doruk noktasındaki terörün ve CHP'nin ideolojik bulanıklığının daralttığı bir alana sıkışıp kalmıştır.

CHP, bir türlü üstesinden gelemediği ideolojik bulanıklığı nedeniyle, Parti'nin yönelmeyi amaçladığı "sol toplumsal

²⁹¹ Harris (1980), s. 35.

güçler”in (işçi, köylü, esnaf, memur ve diğer çalışan halk yığınları) “sağ toplumsal güçler” (toprak ağası, aracı, tefeci, dışa bağlı ticaret ve sanayi burjuvazisi) ile olan ittifakını koparıp “halk iktidarı”nı gerçekleştirme tasarımı,²⁹² kategorik olarak sıralanan halk yığınlarının nasıl ve hangi hedefe yönelik olarak kümeleneceği sorununa açıklık getirmekten uzak düşmüştür.* Ortada ideoloji üretemeyen, geniş çaplı toplumsal hareketlere hazır bir kitle varken CHP’nin tutarlı bir teorik-stratejik çerçeve sunamaması, kendi kitlesel tabanını karşısına alacak biçimde, partiye ivme kazandıran güçlere sırtını dönmesine yol açmıştır. “Düzen değişikliği için, sosyalizm ve sınıf sözleri etmeden kemalizmle yeniden işe başlamak, bir süre sonra (...) CHP’nin eski statükocularıyla aynı şarkıları söylemek sonucunu doğurmuşsa, bu tutumda temel yanlışlığın bulunduğu muhakkak”²⁹³ diyen Mümtaz Soysal, CHP’nin “demokratik sol” politikasının oturduğu temellerin yeterince derin kazılamadığını açık bir biçimde ifade etmektedir.

Örgütlü emeği ve geniş halk kitlelerini bir dönem için arkasında bulan CHP, kendi politikalarını tabandan gelen talepler yönünde biçimlendirmekten çok, “yetkili kurulların saptadığı” bir solculuk anlayışını getirirken, bu kısır yaklaşımın tıkanmaya başladığı bir dönemde, bu tıkanıklığın aşılabileceği aşamalara geçilmesinin daha radikal hareketler doğurabileceği endişesi içerisinde, geriye adım atmaya yeğlemiştir. CHP’nin,

²⁹² Bkz. Özbakır (1977), s. 340.

* Bu çözümlemenin diğer kefesindeki sağ güçlerin ittifakı da aynı biçimde sorunsaldır. Dışa bağımlı olmayan burjuvazinin her iki güç bileşeninde yer almaması, rastlantı değildir. Burada hedef tahtasına konulan *genel olarak* burjuvazi değil, dışa bağımlı olan, bir başka ifade ile, oyunu kurallarına göre oynamayan burjuvazidir. Bu yaklaşım, Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki “kanunlara riayet eden” burjuvazi arayışının ve MDD tezinin “milli burjuvazi”ye “ilerici” bir işlev yükleme çabalarının uzantısını nitelemektedir.

²⁹³ Soysal (1975), s. 43.

kitle hareketini *yönlendirici* bir konumdan *izleyici* durumuna düşmesine neden olan bu gelişmelerin sancılarını yansıtan Deniz Baykal, 1977 Kasım'ında toplanan CHP Kurultayı'nda, aşağıdaki ilgi çekici değerlendirmeyi yapmaktaydı:

«Biz 1977 seçimlerinden sonra taban değiştirmek istedik. Bizimle birlikte geçmişte mücadele eden insanları karşımıza almakta hiç tereddüt etmedik. Devrim sözünden korkar hale geldik. Miting alanlarında bize karşı çıkan gençlere biz de karşı çıkarken, bir anlamda Türkiye'nin başka kesimlerine güven vermeye çalıştık. Biz, bizimle beraber yürüyen insanları karşımıza aldık. Bu, yenilginin bir nedenidir. Kazanmaya çalıştığımız yeni çevreler seçim sonuçlarını ve partimizin bugünkü halini gülerek seyrediyorlar...»²⁹⁴

Türkiye'nin özgül koşulları içerisinde, ülke yönetiminde bir sosyal demokrat iktidardan beklenebilecek atılımların gerçekleştirilmesi ve reformcu bir programın kitlelere mal edilerek demokratik hak ve özgürlüklerin genişletilmesi tasarısını rafa kaldırmış gözükken parti merkez yönetiminin sınırlamaları, Türkiye'de "iktidar" olgusu içerisinde hak ettiği yeri alamayan yerel yönetim düzeyinde aşılmıştır. Sosyal demokrasinin kitlelere benimsetilmesinde ve demokratik kitle örgütlerinin yaygınlaştırılmasında başrol, yerel yönetimlerce oynanmıştır.

1970'li yılların ikinci yarısında güçlenen sosyal demokrat belediyeciliğin kısa sürede özellikle büyük kentlerde bir harekete dönüşmesi, Türkiye'de sosyal demokrasinin kentlerde yeşerdiğinin erken bir göstergesi olmuştur. Bu olgu da, solun "kalesi" kentlere daha yakın bir bakışı gerektirmektedir.

²⁹⁴ Bkz. Mumcu (1988).

6.4 Kentlerin “Dayanılmaz Ağırlığı”

«...yerel arenada sahneye çıkan yerel kahramanlar, eski üst yapının kolay kolay inanamayacağı bir şeyi gerçekleştirmeyi göze almışlardır: Yönetimi, sistem'e egemen olan yararlar ittifakı dışında bırakılmış bulunan genç güçlerin özlem ve katkı'larına doğru açmayı denemişlerdir.»
(A. Gevgilili, 1977)²⁹⁵

1960'lı yıllarla birlikte hızlanan sanayileşme ve buna koşut olarak hızı daha sonraki yıllarda giderek artacak olan kentleşme, birkaç onyılıda toplam nüfusun yarıdan çoğunun kentlerde toplanmasına yol açan sürecin ilk adımlarını nitelendirmekteydi. Kentlerin çevresinde oluşmaya başlayan gecekondu halkaları, örgütlü ve örgütsüz emeğin kentlerdeki ağırlığını arttırırken, sola açılma ile birlikte başlayan toplumsal hareketlilik, emekçisiyle, gençliğiyle, aydınıyla ve diğer bileşenleriyle, Türkiye'nin siyasal-toplumsal gündeminin kentlerde oluşmaya başladığının göstergesi olmuştur.

Bununla birlikte, dünya konjonktürüne koşut olarak merkeziyetçi rüzgârların estiği bir dönem ile örtüşen 1960'lı yıllarda Türkiye'deki yerel yönetimlerin, toplumsal mücadeleler için mekânsal bir platform sağlamaktan öteye gidebildiğini öne sürmek kolay değildir. Merkezden güdümlü, hükümet politikalarının yerel düzeydeki uygulayıcıları durumundaki yerel yönetimler, daha çok hizmet ağırlıklı gelişmiş, kitlelerin siyasal eğitimi, siyaseti yaygınlaştırma ve toplumsal sorunlara sahip çıkma gibi niteliklerden yoksunluğunun uzantısı olarak, demokratikleşme sürecine katkıları sınırlı kalmıştır.

²⁹⁵ Gevgilili (1977); özgün vurgu.

1970’li yıllarla birlikte dünya ölçeğinde başlayan kentsel hareketlerin Türkiye’deki izdüşümü, kentsel yığınların, geniş çaplı toplumsal yeniden-yapılanma umutlarını, kendi dünya görüşlerine yakın düşen yerel siyasal akımlara bağlamaları ve bu onyılların ikinci yarısında gündeme gelen yerel yönetim hareketi içerisinde yer alarak, temsilcileri olan parti ile *yatay* bir bütünleşme sağlamaları olmuştur. Bu dönemde, özellikle belirli büyüklüğün üzerindeki kentsel yerleşmelerdeki belediyelerin öncülüğünde, yeni ve coşkulu bir akımın güçlenmeye başladığı görülmektedir. Önceleri sessiz ve ürkek adımlarla, birbirinden kopuk bireysel uygulamalar ve birbiriyle ilişkisinin kurulması kolay olmayan projeler biçiminde kendisini hissettirmeye başlayan hareket, 1970’lerin sonlarına doğru, Batı demokrasilerinin yapı taşlarını oluşturan demokratik yerel hareketleri çok yakından çağrıştıran bir belediyeçilik *hareketine* dönüşmüştür.²⁹⁶ Demokratik, katılımcı, üretici, kaynak yaratıcı, tüketiciyi koruyucu ve dayanışmacı ilkeleri esas alan bu hareket, demokrasi gündeminin eşzamanlı olarak Türkiye ölçeğinde ön plana çıkmasında yaşamsal bir rol oynamıştır.

Bu döneme damgasını vuran yerel yönetim hareketi, CHP’li belediyelerin öncülüğünde gelişip güçlenmekle birlikte, kendi vücut bulduğu partinin sınırlarını aşarak, 1980 sonrasında taşacak biçimde, diğer partilerden birçoğunun ortak yerel yönetim programlarına dönüşmüştür. Bu hareketin partiler-arası bir gövde gösterisinin dar kalıplarından sıyrılıp kitlelere mal olmasının önemli bir etkisi, Türk aydınınının bu dönemde örgütlü ve örgütsüz emek ile kısmen *barışması*, kısmen de *tanışması* sürecini kolaylaştırmış olmasında kendisini göstermiştir.

²⁹⁶ Bu hareketin çok-boyutlu bir değerlendirmesi için bkz. Yıldırım (1990).

Yerel yönetimin, demokratik bir toplum yapısı içindeki yerinin, işlevlerinin ve kendisini yeniden üretim koşullarının sorgulandığı bir bağlamda yerel yönetim hareketinin kendisini ifade ediş biçimi, Türkiye'deki demokratikleşme süreci açısından, güncelliğinden çok şey yitirmişe benzememektedir:

«Halkın kendi kendini yönettiği, bütün düzeylerde kararların alınmasına, yürütülmesine ve denetlenmesine katıldığı, geniş halk yığınlarının çıkarlarına öncelik tanıyan *Demokratik Belediye*, kamu mal ve hizmetlerini doğrudan üreten, kentlerde oluşan tekelci ve kurumsal rantları kıran ve bunları topluma aktaran, kentsel tüketimin aracısız, ucuz ve sağlıklı yapılabilmesini sağlayan ve kaynak yaratabilme olanaklarını genişleten *Üretici, Tüketiciyi Koruyucu ve Kaynak Yaratıcı Belediye*. (...) Belediyecilik hareketini genel ülke sorunlarından ve geniş halk yığınlarının hareketinden soyutlamayan *Birlikçi ve Bütüncü Belediye*.»²⁹⁷

Demokratikleşme ve desantralizasyon sürecini ön plana çıkaran, güçlenen işçi hareketinin siyasal mücadelesi ile işyeri dışındaki yaşantı arasındaki kopukluğun giderilmesinde önemli katkıda bulunan ve yerel yönetimin teknik hizmet boyutunun yanısıra, siyasetin yaygınlaşmasında ve toplumun demokratikleşmesindeki yaşamsal işlevini su yüzüne çıkaran belediyecilik hareketi, güçlü ve zayıf yönleri ile, sosyal demokrat akımın yönünü belirleyen etkenlerin başında yer almıştır. Ne var ki, hareketin kurumlaşabilmesi ve kendisini yeniden üretebilmesi için gerekli ortamın yaratılması karşısına hareketin içinden ve dışından dikilen çok sayıda yapısal engel, demokratikleşme sürecinin Türkiye genelindeki sağlıksızlığına koşut olarak, yerel yönetimin etkisinin sınırlı kalmasına yol açmıştır.

²⁹⁷ Aktaran: Yıldırım (1990); özgün vurgu.

12 Eylül rejiminin, geneldeki kurumsal yeniden-düzenleme politikalarının uzantısı olarak, seçimle gelmiş tüm yerel yönetim organlarının da görevden uzaklaştırıldığı ve merkezîyetçi-bürokratik bir anlayışın dar kalıpları içerisinde yerel yönetimin hareket alanının daraldığı bir bağlamda 1980’li yılların ikinci yarısı, bir geçiş dönemi heyecanını yaşayan belediyelerin, toplumsal gündemdeki öncelikli konularına yeniden yerleşmelerini nitelemektedir. Kaynak ve yetkilerindeki hatırı sayılır genişlemelerin yeni ve esnek yönetim kademeleriyle birleşmesi sonucunda yerel yönetimler, önceki dönemden farklı değerlere sahip, ancak basın-yayın organlarının da etkisiyle, kamuoyu önünde daha gözalıcı renklerle bezenmiş bir atılıma sahne olmuşlardır. Önceki – ve sonraki – dönemin aksine, merkezî yönetim ile yerel yönetimlerin büyük ölçüde aynı partinin çatısı altında olmasından ötürü “keseğin ağzı büzülmeden” yürütülen ilişkiler çerçevesinde bu yeni akım, çoklukla “iş bitirici” belediyecilik gibi sığ bir yaklaşıma indirgenmekle birlikte, belki de Türkiye’de ilk kez ciddi bir boyutta, yerel yönetimin “demokrasinin beşiği” olduğu görüşü, hükümetin en yetkili ağızlarından dile getirilmiştir.

Bu kapsamda, 1980’li yılların ikinci yarısında yerel yönetimlerdeki ilginç gelişmelerin, 1970’li yıllara damgasını vuran belediyecilik hareketinin beraberinde getirdiği temel değerlerin izlerini taşıdığı ve 1980 sonrasındaki siyasal oluşumların programlarında kalıcı etkilerini bıraktığı görülmektedir.

Böyle bir bağlamda yerel yönetimin, onyıllardan bu yana oy sandığı başında verilen bir demokrasi dersine sahne olduğunu ve öteden beri “kaypak”, “dönek” ya da en azından “yüzer-gezer” olduğu söylenen seçmenin, büyük bir tutarlılıkla, siyasal tercihini demokrasi ve toplumsal ilerlemeden yana kullanmış olduğunu öne sürmek, abartılı gözükmemektedir.

Hızlandırılmış bir film şeridi gözüyle bakıldığında, 1950'lerde kitlelerin kentte ve kırdaki Demokrat Parti'nin destekçisi olmalarını ünlü "DP Ruhunu"na bağlayarak; 1950'lerin sonlarına doğru anti-demokratik uygulamaların yaygınlaştığı, toplumsal huzursuzlukların arttığı, yeni arayışlar içerisine girildiği bir ortamda DP'nin kitle tabanının altından kaymaya başladığı savını, yapılmamış bir seçimin spekülasyonları içerisinde küllenmeye bırakarak; kitle hareketinin beklentileri ile ne denli örtüşmüş olursa olsun, 27 Mayıs'ın "darbeci" niteliğinin ve CHP'nin bunun "vebalini" taşımasının, ilk genel seçimlerde kitleleri sandık başında DP'nin uzantısı olarak görülen partilere yönelmiş olmasını gözardı etmeyerek 1970'li yıllara gelindiğinde; CHP'nin kendini yenileme ve sola açılma sürecinde demokrasi umudu olarak ortaya çıkmasının, kendisine sırt çevirmiş gözükken kitleleri kazanmasında ne denli belirleyici olduğu, açıkça görülebilmektedir.

1973 ve 1977 seçimlerinde CHP, kentlerdeki ezici ağırlığını, örgütlü emeğin ilerici kesimlerinden gelen güçlü desteğinin yanı sıra, Ecevit'in, "*boşlukta, açıkta duran, geleneksel çevresinden kopmuş, yeni çevresini ve sınıfını bulamamış bir kitle...*" olarak tanımladığı "lumpen proletarya"²⁹⁸ sayesinde elde edebilmiştir. "Yedek sanayi ordusu"nu oluşturduğu varsayılan, "marjinal" konumları ve buna koşut olarak yarattıkları "marjinal sektör" kapsamında, örgütlü işçi sınıfının sahip olduğu varsayılan dünya görüşü içerisinde kendileri için bir yer bulamayan, "sınıf atlama" ya da yaygın deyişle "köşe dönme" beklentisine sıkıca sarılmış bulunan bu geniş kitleler, kitaplarda yazılanların tersine, sosyal demokrat politikaların en güçlü destekçisi olmuşlardır.

²⁹⁸ Ecevit (1976), s. 39; özgün vurgu.

Sosyal demokrat partiler, Türkiye’de gerçek anlamda iktidar olabildikleri biricik yönetim kademesi olan yerel yönetimler düzeyinde, büyük kentsel yerleşimlerin sunduğu nimetlerden – köşesinden bucağından da olsa – yararlanma beklentisindeki gecekonducuların ve çarpık kentsel gelişmenin simgelediği bu toplumsal yığınların sağladığı ivme ile yönetime gelebilmişlerdir.

Halk kitlelerinin, henüz 1970’li yılların sonlarına doğru toplumsal beklentilerin gerisinde kalan, dinamizmini büyük ölçüde yitiren ve “düzen partiliği” rolüne soyunmaya başlamış olan CHP dışında yeni umutlar aramaya başlamış olduğu görülmektedir. Böyle bir bağlamda gelen 12 Eylül sonrasındaki yapay partileşme sırasında, “bir zamanlar” CHP’yi sırtlamış gözüken kentsel yığınların, bu partinin uzantısı olma savındaki partiye sahip çıkmayarak “bir gecede” ANAP’a kayışı, kitlesel destek için yalnızca sosyal demokrat yafta taşımının yeterli olmadığına göstergesi niteliğindedir. Bu partinin “emirle” kurulmamış olmasından ötürü demokrasiye dönüş sürecini hızlandırabileceği görüntüsünü vermesi, seçimler sonrasında uzunca bir süre “dört eğilim”i bünyesinde dengeler bir konumda kalabilmesini kolaylaştırmıştır.

1989 yerel seçimleriyle birlikte sosyal demokratların göreceli olarak büyük kentlerde yeniden yönetime gelmesi, başlangıçtaki ivmesini yitiren ANAP politikalarının dayandığı hassas dengelerdeki çözülmeyi nitelemektedir. CHP’nin mirasında pay sahibi olan Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP), bir kez daha sosyal demokrasiyi, kitlelerin umudu olarak toplumsal gündemin ön planına çıkarmıştır.

Bununla birlikte, 1990’lı yıllara girildiğinde, sosyal demokrat ağırlıklı yerel yönetim yapısı, 1970’li yılları niteleyen belediyeçilik hareketinin dinamizminden ve heyecanından ol-

dukça uzak bir görünüm sergilemektedir. Bunda, kuşkusuz, yerel seçimlerde SHP’li belediyeleri büyük kentlerin neredeyse tümünde iktidara getiren kitlelerin edilgen tepkisini yönlendirerek toplumsal bir akıma dönüştürecek somut mekanizmalara (henüz) işlerlik kazandırılmamış olmasının büyük payı bulunmaktadır. Kitleleri, seçimlerden sonra geleneksel olarak çekildikleri kabuktan, yalnızca merkezî yönetim ile “hesaplaşmaya” dayalı bir belediyeçilik ile sınırlı gözükken bir yaklaşımla çıkarmanın olanaksızlığı, daha ilk uygulamalarda kendisini göstermiştir.

Kendi gündemini belirleyici yerel yönetim, siyasetin yaygınlaştırılmasında ve sosyal demokrat politikaların kitlelere ulaştırılmasında, demokratik kurumlar olarak çok-boyutlu işlev görmek durumundadır. Sosyal demokratlar, kentleşmenin *kentlileşme* anlamına gelmediği bir bağlamda, öncelikle kentsel kimlik yaratma ve belde halkının gücüne dayalı politikalar oluşturma sorununu göğüslemek zorunda kalmaktadırlar. Öte yandan, sosyal demokrasinin tüm dünyada karşısına yapısal bir engel olarak dikilen kırsal kesime açılma konusunda, Türkiye’deki yerel yönetim sisteminin en küçük birimlere kadar uzanan elverişli yapısına işlerlik kazandırılmasına çalışılmaktadır. Gerçekten de, parti söylemine ilk kez belirgin olarak yansıtılacak biçimde, kentte ve kırdaki yerel yönetimlerde demokrasi arayışı, söylem düzeyinden somut önerilere indirgenmeye başlanmıştır.²⁹⁹

Böyle bir bağlamda yerel iktidar, genel iktidarı hazırlayıcı işlevini – bu kez daha ağırlıklı olarak – üstlenmiş gözükmektedir. Türkiye’nin sosyal demokrat mirasına sahip çıkan partilerden öncelikli olarak, “...diğer alanlardaki değişimi de

²⁹⁹ Bkz. Uğur (1988).

kolaylaştıracak ve toplumsal barışı pekiştirecek bir demokratikleşmenin öncülüğünü yapması³⁰⁰ beklentisinin yaygınlığından hareketle yerel yönetim, bu sürecin odak noktasındaki yerini almaktadır.

Solun tüm dünyada kendisini – geçmişinin eleştirisi üzerine temellenen – yenileme sürecine girdiği bir dönemde Türkiye’deki sosyal demokratların da yeni arayışlar içerisinde olduğu görülmektedir. Sosyal demokratların, parti-içi çalkantıların baskısıyla, sermayeye “güven” vermenin yolu olarak güçlü ve tutarlı bir sosyal demokrat ideoloji ve programla ortaya çıkmak yerine, “aşırı” solda olmadıklarını kanıtlamaya çalışarak merkez partilerinin “kötü taklitlerini” oynamaya başlamaları, parti hiyerarşisinin üst katlarını taban örgütleri ile karşı karşıya getirmektedir. Böyle bir bağlamda, “düzen partisi” olmak yerine “emeğin kitle partisi”, “düzenin değil, değişimin partisi” ve “sosyal demokrat evrensel doğruların takipçisi”³⁰¹ olmak için verilen parti-içi mücadeleler, demokratik sol yelpazenin diğer kesimlerinin sosyal demokratları soldan sıkıştırarak biçimde partileşme girişimleri ile birleştiğinde, sosyal demokrasinin kendisini yeniden değerlendirmesi kaçınılmaz olmaktadır.

SHP’nin “kendi ideolojisine yaklaşımında, topluma verdiği mesajlarda, siyasetin oluşturulduğu zeminde, parti-içi demokrasi anlayışında, siyasetin yönetiminde ve üslubunda köklü bir yenileşme” gereği dile getirilirken,³⁰² bu yenileşme arayışı içerisinde artık yerel yönetimin adını açıkça koymanın ve yerel yönetimlere, Batılı partilerin programlarında yer alan ölçüye yakın ağırlık verilmesinin zamanı gelmiş gözükmektedir.

³⁰⁰ Göymen (1989).

³⁰¹ Cem (1989).

³⁰² Aynı yerde.

Demokrasinin çağımızda aynı zamanda “örgütlenmeler rejimi” niteliği kazandığı bir bağlamda kitle örgütlerinin yaygınlaştırılması ve güçlendirilmesi gereğinin söylem düzeyinde sıkışıp kalması, sosyal demokratların kitlelere ulaşmasındaki en güçlü ayak bağlarından birini oluşturmaktadır. Sosyal demokrasinin geçmişte gücünü kanıtladığı dönemlerde partinin kitle örgütlerinin ne denli yaşamsal bir rol oynamış olduğu dikkate alındığında, sosyal demokrasinin temel ilkelerinin yaşama geçirilmesinde ve bunların somut programlara dönüştürmesinde “taban demokrasisi”ni yerleştirmenin önemi daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de özlemi çekilen demokratik, çağdaş ve katılımcı yönetim biçimlerine ulaşılmasında yerel yönetim – kentte ve kırdaki – sosyal demokratların elinde, yeni yüzyıla açılımın sloganına dönüşen *evrensel düşünmek ve yerel hareket etmek* zorunluluğunun üstesinden gelebilecek en güçlü araç olma niteliğini korumaktadır.

VII. SONUÇ... YA DA YENİ BİR BAŞLANGIÇ

«...büyük yapıların (...) bitirilmesi, her zaman
gelecek kuşaklara bırakılır.»
(H. Melville, “Moby Dick”)

Niteliği süreç içerisinde değişmekle birlikte, başlangıçtan bu yana demokratik kitle hareketleri üzerine temellenen Batı Avrupa solu, yüzyılın son çeyreğinde, yeni toplumsal ve siyasal açılımlara sahne olmaktadır. Yapay olarak bölünen Avrupa’da iki Blok arasındaki soğuk esintilerin etkisini yitirmeye yüz tuttuğu yıllardan başlayarak kıtanın her iki yakasında sosyalizme yeni tanım ve yorumlar getirildiği, dogmaların sarsıldığı, değiştiği, yıkıldığı bir bağlamda yeni ya da yeniden yapılanan akımların ortaya çıktığı görülmektedir.

“Avrupa Komünizmi”nin bir *hareket* olarak hızını yitirmesi ile son yıllarda, Avrupa’daki sol güçler arasında program bazında bir yakınlaşma gündeme gelmektedir. Batı Avrupa’nın en büyük komünist partisi konumuna yükselmesinde çok etkin bir rol oynamış olan önderleri Berlinguer döneminde ortaya getirilen ve temelinde “halkın içine kök salmış tüm demokratik siyasal güçler arasında olumlu bir ilişki geliştirmek”³⁰³ tasarımı yatan ünlü “Tarihsel Uzlaşma” formülasyonu ile çoğulculuğa olan bağlılığını kurumlaştıran İtalyan Komünist Partisi, Avrupa Komünizmi’nde olduğu gibi, bu yeni oluşumun da başını çekmektedir.

Yeni genel sekreter Occhetto, bu yeni girişimin ulaşmak istediği hedefin, “ulusal bağlamdaki çoğulculuğa ve otonomilerine gereken saygıyı göstermek şartıyla Avrupa çapında sol güçler arasında gerçekleştirilebilecek işbirliğini sağlamak”

³⁰³ Berlinguer (1984), s. 195.

olduğunu belirtmektedir.³⁰⁴ İtalyan Komünist Partisi, bir yandan Avrupa'nın en büyük sol partisinin kurulmasına yönelik olarak İtalyan Sosyalist Partisi ile birleşme girişimlerinde bulunurken, öte yandan da Sosyalist Enternasyonal'in önderleri ile "Birleşik Avrupa Solu"nun oluşturulması yönündeki çalışmalarını sürdürmektedir.

Başta İtalya ve İspanya olmak üzere, kendi "perestroyka"larını ve "glasnost"larını çok önceden açıklamış olan İsveç, Yunanistan, Hollanda ve Belçikalı komünist partilerin yanısıra, değişime ayak uydurmak konusunda daha nazlı gözükten Fransız, Portekiz, Batı Almanya ve İngiltere'deki komünist partilerin de tabanlarından gelen çatırtılar arasından, "çevre sorunlarına açık, çoğulcu, insanî bir demokratik sosyalizm için mücadele"³⁰⁵ sesleri gelmektedir. Bu bağlamda, değişim süreçlerinin, Batı Avrupalı komünist partileri İkinci Enternasyonal'e doğru sürüklemekte olduğu savına karşı yükselen itirazlar, giderek cılızlaşmaktadır.

Solun gündeminde yer alan aile içi bütünleşme çerçevesinde, "Avrupa Birleşik Devletleri'ne dönüşecek bir konfederasyon perspektifi içinde" Avrupa Topluluğu'nun güçlenmesi hedef alınmaktadır.³⁰⁶ Öte yandan, daha geniş bir Avrupa tasarımına güncellik kazandıran Gorbaçov'un öteden beri savunduğu "Birleşik Avrupa Evi"nin oluşturulması yönündeki girişimler, iki Almanya'nın – yüreklere korku salan – birleşme tasarımının hızla yaşama geçirilmiş olması ve kendilerini "Avrupalı" olarak gören sosyalist bloktaki diğer ülkelerdeki güncel gelişmeler, Avrupa tanımının değişmeye aday olduğunu göstermektedir.

³⁰⁴ Cerrahoğlu (1989).

³⁰⁵ *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1989.

³⁰⁶ Cerrahoğlu (1989).

Sosyalist blokun simgesi niteliğini kazanmış olan Berlin Duvarı'nın kalıntıları "hediyelik eşya"ya dönüştüren özgürlükçü ve çoğulcu akımların etkileri, Batı'yı büyük ölçüde hazırlıksız yakalamıştır. On yıllarca "sosyalist" yaftasını taşımış olan ülkelerdeki baskıcı rejimlerin yerini "gerçek sosyalizm" arayışındaki çoğulcu-demokratik rejimlerin almakta olması, önümüzdeki dönemde, biçimsel olarak kurulmakta olan bu demokrasilere *içerik* kazandırılmasına yönelik yeni siyasal-toplumsal hareketliliği beraberinde getirecektir. Bu kapsamda, "Sosyalist" yaftalı ülkelerdeki baskıcı rejimlerin kitle hareketleri sonucu birbiri ardına yıkılıp gitmesi "Marksizm'in çöküşü"nü değil, tersine, sosyalizmin demokrasi üzerine bina edilmemiş olmasının getirdiği tıkanıklıkları nitelemektedir. Böyle bir bağlamda tek çıkar yol olarak kapitalizme "geri dönüş"ün kaldığı savı, belirsizlikten doğan bir karamsarlığın kalın çizgilerle ifadesinden başka birşey değildir. Fransız yazar Debray'nin deyişiyle, "Liberal ve tüketici toplum, demokrasinin öteki yüzlerinden yalnızca biridir; ancak o denli egemen olmuştur ve o denli bulaşıcıdır ki, demokrasinin başka çehrelere büründüğü ülkelerde bile zorunlu olduğu sanılmaktadır."³⁰⁷

Yeni bir sosyalizm arayışının somut yönelimleri henüz netleşmemiş olmakla birlikte, günümüze damgasını vuran hızlı bir demokratikleşme, evrenselleşme ve desantralizasyon süreci bağlamında demokrasinin "enine" ve "boyuna" genişletilmesi ve derinleştirilmesi sorunun göğüslenmesi, yalnızca Doğu'da değil, Batı'da da kaçınılmaz olmaktadır. Kapitalist devletin göreceli demokratikleştirilmesinde çoğulcu-demokratik sınıf mücadelelerinin yaşamsal rolü ve emekçi kitlelerin kapitalizm içerisindeki kazanımlarının ulaştığı düzey göz önüne alındığında, demokrasinin geliştirilmesi için önkoşulun kapitalizmi "alaşağı" etmek olmadığı, on yıllar önce ortaya çıkmış bulunmakta-

³⁰⁷ *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1989.

dır. Sınıf mücadelelerinin arenası olarak kapitalist devletin belirli bir ölçüde emekçi sınıfların da temsilcisi konumuna gelmesi sonucunda burjuvazinin, gerilemek yerine gücünü ve esnekliğini arttırmış gözükmesi ve kapitalizmin, kendisini yeniden üretme koşullarını parlamenter-demokrasinin güvenceli kollarına teslim etmiş olması, burjuva demokrasisinin bir “aldatmaca” olarak görülmesinin sığılığında değil, kapitalist devletin çağdaş niteliğine ilişkin çözümler bağlamında ele alınması gereken bir sorundur.

Batı toplumlarında demokrasinin kapitalizm içerisinde “yerleşik” olmadığı; çağdaş çerçevesiyle demokrasinin, işçi sınıfının omuzladığı uzun ve sancılı mücadeleler sonucunda gerçekleştiği; bu mücadeleler kısmen ve konjoktüre bağlı olarak burjuvazinin belirli kesimlerinin de desteğiyle yürütülmüş olmakla birlikte, genelde demokrasinin burjuvaziye rağmen geliştirilmiş olduğu gerçeğinin altı bir kez daha çizildiğinde, sosyal demokrasinin kapitalizm içerisindeki işlevinin yeniden gözden geçirilmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Devletin temsil ettiği güç ilişkileri bağlamındaki mücadeleleri hiçe sayarak, 1930’ların izlerini taşıyan bir bakış açısıyla kapitalizmin “çöküşünü” ve “kapıya gelen” devrimi sosyal demokrat “teslimiyetçiliğin” engellediği ve işçi sınıfının devrimciliğini körelterek burjuvazinin insafına terk ettiği görüşünün artık daha derin sularda yeniden gözden geçirilmesinin zamanı gelmiştir.

Temel sorunsal, demokrasinin kapitalizm içerisinde gelişmiş olmasını küçümsemeksizin, varolan demokratik çerçevenin sınırlılığında hareketle, kapitalizmin “aşılması” olarak görülmeye başlandığında, bir *yaşam tarzı* olarak sosyalizmin, “bireyin özgür gelişmesi” üzerindeki vurgusunu sulandırmadan, genişletilmiş ve derinleştirilmiş bir demokrasi üzerine temellendirilmesinin maddi koşullarının hazırlanması, geleceğin gündemini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, kapitalizm *dışında* bir toplumsal oluşum tasarımına, yine kapitalizmin *içerisinde* mücadele edilerek ulaşılabilmemesinin önündeki dikenli yolun yapısal engellerle donatılmış olmasına karşın teoride ve pratikte tıkanmamış olması, mücadele yönteminin “yıkma-parçalama” söylemi ile ifade edilen bir *kopuş* üzerine bina edilmesi değil, Marx’tan bu yana olduğu gibi, bir *süreç* olarak algılanması kaçınılmaz olmaktadır.

Sol akımların kapitalizm içerisinde demokrasi ve sosyalizm mücadelesi vermesini sağlayan özgün araçlardan süreç içerisinde yoksun kalan çağdaş sosyal demokrasinin hareket alanı, birleşme çabasındaki Batı Avrupa solu, gücünü büyük ölçüde koruyan yeni-sağ akımlar, giderek güçlenen yerel hareketler ve sosyalist blokta gündeme gelen değişimler karşısında sağdan ve soldan olduğu kadar yatay ve düşey olarak da daralma eğilimi göstermektedir. Bu gelişmeler karşısında konumunu gözden geçirme sürecine giren sosyal demokrasi, kendini yeniden kanıtlamaktan çok, yeniden *tanımlamak* sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır.

Liberal partiler ile arasındaki çizginin incelmeye yüz tutması nedeniyle sosyal demokratlar, daha önceki on yıllarda yaptıkları gibi, “demokratik sosyalizm” terimini sosyal demokrasi ile eşanlamlı olarak kullanabilmekte güçlük çekmektedirler. Bu iki terimin aynı dünya görüşünü niteleyecek biçimde dönüşümlü olarak kullanılması, giderek yalnızca nostaljik çağrışımları olan bir betimlemeye dönüşmektedir. Bu bağlamda, toplumun dönüştürülmesi için mücadele etmeyi sürdüren demokratik sosyalist akımların, kendilerini, sosyalizm tasarımıyla rafa kaldırmış gözükken çağdaş sosyal demokrasiden farklılaştırma eğilimi, giderek güçlenmektedir. Bu özgül konumuyla demokratik sosyalizm, doğudaki ve batıdaki gelişmeler karşısında, sosyal demokrasiye “inandırıcı” bir alternatif, bir “üçüncü yol” olarak getirilmektedir.

Ne var ki, üretim araçlarının toplumsallaştırılması üzerindeki geleneksel vurgusuna çoğulcu-demokrasinin çağdaş değerlerinin ve piyasa ekonomisinin “kaçınılmaz” işlevinin eşlik ettiği demokratik sosyalizm, kendisine yakıştırılan “üçüncü yol” yaftasını ne denli hak eder gözükmüşse gözüksün, özünde Avrupa’da doğup büyüyen sosyal demokrasinin özgün içeriğine sahiptir. Bu kapsamda, bu terimlerin ayrıştırılmasını haklı kılan nedenler temel dayanaklarını, kuramda değil, sosyal demokrat partilerin güncel politikalarına yöneltilecek eleştirilerde bulunmaktadır. Gerçekten de, sosyalizme uzanan çoğulcu-demokratik, özgürlükçü, katılımcı ve barışçı yolların asırlık temel taşları, İkinci Enternasyonal’i biçimlendiren özgün düşünce akımları ve mücadeleler tarafından döşenmiş bulunmaktadır.

Bu bağlamda, demokrasi ve sosyalizm adına verilen mücadelenin sürekliliği içerisinde köklerini derinlere salmış bulunan sosyal demokrasi, batıda “işlevini tamamlamış” olmaktan uzak olduğu gibi, Avrupa’nın doğusunda gündeme gelen demokratikleşme sürecinde yeni ufuklar açabilecek engin bir deneyim birikimi sunmaktadır.

Sosyal demokrasi, geleceğe açılan yolda, kitlelerin, çağdaş demokratik değerlerle bezenmiş daha “insanca” bir dünya kurma mücadelelerine kapılıp sürüklenmekten çok, bu mücadeleleri *yönlendirici* konumunu korumak sorunuyla karşı karşıyadır. Yüzyılımızın son on yılına girildiğinde, kendini yenileyemeyen, değişimi ve gelişmeyi tökezletici, “tepedenci” ve merkezden güdümlü modellerin dünyanın her köşesinde tükenmekte olduğu gerçeği karşısında sosyal demokrasi, geçmişinin sağlam temelleri üzerinde geleceği biçimlendirebilmek için, yatay geçişli, ademi-merkeziyetçi, “şeffaf”, dönüşümcü, yaratıcı, yenilikçi, katılımcı ve taban demokrasisine dayalı yönetim arayışlarının öncülüğünü üstlenmek zorundadır.

KAYNAKÇA

ABENDROTH, W. (1974) **Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi**. B. Özen (çev.), İstanbul: Gözlem Yayınları.

AFET İNAN (1972) **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı – 1933**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

AKSOY, M. (1977) **Sosyalist Enternasyonal ve CHP**. İstanbul: Tekin Yayınevi.

ALPAY, Ş. (1988) “*Sosyal Demokrasinin Batı'daki Kökenleri*”, **Sosyal Demokrat**, no. 5, s. 34-41.

ALPAY, Ş. (1989a) “*Pazar Konuşu: Svend Auken*”, **Cumhuriyet**, 13 Ağustos.

ALPAY, Ş. (1989b) “*Sosyalizm Yerine Ekonomik Demokrasi*”, **Cumhuriyet**, 18 Eylül.

ANDERSON, P. (1964) “*Origins of the Present Crisis*”, **New Left Review**, no. 23.

ARCAYÜREK, C. (1983) **Yeni İktidar, Yeni Dönem (1951-1954)**. Ankara: Bilgi Yayınevi.

ARCAYÜREK, C. (1985) **Demirel Dönemi, 12 Mart Darbesi (1965-1971)**. Ankara: Bilgi Yayınevi.

ARTER, D. (1980) “*Social Democracy in a West European Outpost: the Case of the Finnish SDP*”, **Polity XII**, no. 3.

AŞÇIOĞLU, A. (1967) “*İşçi Sınıfımızın İlgisizliği*”, **Yön**, no. 214, 5 Mayıs, s. 13.

AZCARATE, M. (1978) “*What is Euro-communism?*”, **Euro-communism**, G. Urban (ed.), London: Maurice Temple Smith Ltd.

BAKUNIN, M. (1976) “*Bir Fransızca Mektuplar (Parça)*”, M. Tunçay (çev.), **Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi**, Cilt 1, M. Tunçay (ed.), Ankara: Bilgi Yayınevi.

BEBEL, A. (1969) **Teoride ve Pratikte Politika**. A. Gelen (çev.), Ankara: Anadolu Yayınları.

BEER, M. (1965) **Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi**. Cilt 2, G. Üstün (çev.), İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası.

BELGE, M. (1989) **Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek**. İstanbul: Birikim Yayınları.

BERLINGUER, E. (1984) “*15 Haziran 1975 Seçim Başarısı Üstüne*”, **Tarihsel Uzlaşma**, Y. Öner (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 195-201.

BERNSTEIN, E. (1976a) “*Sosyal Demokraside Revizyonizm*”, F. Sağlam (çev.), **Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi**, Cilt 1, M. Tunçay (ed.), Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 369-394.

BERNSTEIN, E. (1976b) “*Bir Sosyal Demokrat Parti Programının Teorik Bölümü İçin İlkeler*”, F. Sağlam (çev.), **Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi**, Cilt 1, M. Tunçay (ed.), Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 395-399.

BERNSTEIN, E. (1985) “*Sosyalizmin Varsayımları ve Sosyal Demokratların Ödevleri (Parça)*”, O. Hızır (çev.), **Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi**, Cilt 3, M. Tunçay (ed.), Ankara: V (Teori) Yayınları, s. 172-189.

BETTIZA, E. (1978) “*Eurocommunism in Limbo*”, **Eurocommunism: the Italian Case**, A. Ranney ve G. Sartori (ed.), Washington, DC.: American Enterprise Institute for Public Policy Research.

BOGGS, C. (1980) “*The Democratic Road: New Departures and Old Problems*”, **The Politics of Eurocommunism**, C. Boggs ve D. Plotke (ed.), New York: Macmillan.

BOGGS, C. (1982) **The Impasse of European Communism**. Colorado: Westview Press.

BURKE, E. (1972) “*The People*”, **Communism, Fascism and Democracy**, C. Cohen (ed.), New York: Random House, s. 433-437.

CALLAGHAN, J. (1990) “*The Left Since 1964*”, **Political Parties in the UK Since 1945**, A. Seldon (ed.), London: Philip Allan, s. 63-78.

CARR, E. H. (1982) **The Twilight of Comintern, 1930-1935**. Hong Kong: Macmillan.

CARRILLO, S. (1977) “**Eurocommunism**” and the State. London: Lawrence and Wishart.

CEM, İ. (1984) **Sosyal Demokrasi Nedir, Ne Değildir?**. İstanbul: Cem Yayınevi.

CEM, İ. (1989) “*Sosyal Demokrat Yenileşme ve SHP Kurultayı*”, **Cumhuriyet**, 19 Ocak.

CERRAHOĞLU, N. (1984) “*Felipe Gonzales ve Değişim*”, **Sosyal Demokrasi**. Ankara: Turhan Kitabevi, s. 21-55.

CERRAHOĞLU, N. (1989) “*Pazar Konuğu: Achille Occhetto*”, **Cumhuriyet**, 9 Nisan.

CHURCH, C. H. (1989) “*Behind the Consociation Screen: Politics in Contemporary Switzerland*”, **West European Politics** XII, no. 12, s. 35-54.

CLAUDIN, F. (1975) **The Communist Movement: From Comintern to Cominform**. Penguin Books.

COATES, D. (1975) **The Labour Party and the Struggle for Socialism**. Cambridge: Cambridge University Press.

CODDING, G. A., Jr. ve SAFRAN, W. (1979) **Ideology and Politics: the Socialist Party of France**. Colorado: Westview Press.

COGNIOT, G. (1975) **Komünist Enternasyonal**. H. Güçlü (çev.), Ankara: Çark Matbaası.

COLE, G. D. H. (1960) **The Second International (1889-1914)**. London: Macmillan and Co. Ltd.

COLE, G. D. H. (1969) **A History of the Labour Party From 1914**. London: Routledge and Kegan Paul Ltd.

DAVIDSON, A. (1982) **The Theory and Practice of Italian Communism**. London: The Merlin Press.

DRAPER, H. (1977) **State and Bureaucracy**. New York: Monthly Review Press.

DUVERGER, M. (1964) **Political Parties**. London: Methuen and Co. Ltd.

DUVERGER, M. (1972) **Party Politics and Pressure Groups**. New York: T. Y. Crowell Company Inc.

- ECEVİT, B. (1968) **Ortanın Solu**. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- ECEVİT, B. (1973) **Bu Düzen Değişmelidir**. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- ECEVİT, B. (1974) “Başbakan Bülent Ecevit’in DSDF’da Yaptığı Konuşma”, **2. Demokratik Sol Düşünce Forumu**, Ankara: Kalite Matbaası, s. 1-21.
- ECEVİT, B. (1976) “CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit’in 3. DSDF’da Yaptığı Konuşma”, **3. Demokratik Sol Düşünce Forumu: Örgütlenme Üzerine**, Ankara: Kalite Matbaası, s. 17-49.
- EMREALP, S. (1984) **Az gelişmişlik ve Siyasal Yapılar: Türkiye, Mısır ve Peru (Devletin Görece Özekliği)**. Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- ENGELS, F. (1976a) “İşçi Sendikaları”, 4 Nisan 1881 tarihli *The Labour Standard*, **İngiliz İşçi Hareketi**, Ş. İlkin (çev.), İstanbul: Yücel Yayınları, s. 61-65.
- ENGELS, F. (1976b) “İşçinin Partisi”, 23 Temmuz 1881 tarihli *The Labour Standard*, **İngiliz İşçi Hareketi**, Ş. İlkin (çev.), İstanbul: Yücel Yayınları, s. 93-97.
- ENGELS, F. (1977) **Ütopik Sosyalizm, Bilimsel Sosyalizm**. Ö. Ünalın (çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- ENGELS, F. (1979a) “İşçi Sınıfının Siyasal Eylemi Üzerine”, **Anarşizm ve Anarko Sendikalizm**, S. Belli (çev.), Ankara: Sol Yayınları, s. 61-62.
- ENGELS, F. (1979b) “Londra Konferansı Kararları (Parça)”, **Anarşizm ve Anarko Sendikalizm**, S. Belli (çev.), Ankara: Sol Yayınları, s. 63-65.

ENGELS, F. (1979c) “*Sonviller Kongresi ve Enternasyonal*”, **Anarşizm ve Anarko Sendikalizm**, S. Belli (çev.), Ankara: Sol Yayınları, s. 72-80.

ENGELS, F. (1979d) “*Louis Pia’ya Mektup*”, **Anarşizm ve Anarko Sendikalizm**, S. Belli (çev.), Ankara: Sol Yayınları, s. 90-91.

ENGELS, F. (1979e) “*Bakuninciler İşbaşında*”, **Anarşizm ve Anarko Sendikalizm**, S. Belli (çev.), Ankara: Sol Yayınları, s. 155-178.

ENGELS, F. (1979f) “*1877’de Avrupa İşçileri*”, **Anarşizm ve Anarko Sendikalizm**, S. Belli (çev.), Ankara: Sol Yayınları, s. 195-204.

ENGELS, F. (1979g) “*Karl Marks’ın Ölümü Üzerine*”, **Anarşizm ve Anarko Sendikalizm**, S. Belli (çev.), Ankara: Sol Yayınları, s. 210-213.

ENGELS, F. (1979h) “*1891 Sosyal-Demokrat Program Tasarısının Eleştirisi*”, **Seçme Yapıtlar**, Cilt 3, M. Belli v.d. (çev.), Ankara: Sol Yayınlar, s.521-533.

EPSTEIN, L. D. (1980) **Political Parties in Western Democracies**. New Jersey: Transaction Books.

FEJTÖ, F. (1989) **Herşeye Rağmen Sosyal Demokrasi**. T. ve N. Güneş (çev.), Ankara: V Yayınları.

FOOT, M. (1968) “*Credo of the Labour Left –Interview*”, **New Left Review**, no. 49.

FÖRSTER, A. (1977) **1. Paylaşım Savaşı Öncesi Almanya’da Sınıf Mücadelesi**. E. Ateş (çev.), İstanbul: Ana Yayınları.

- GEVGİLİLİ, A. (1977) “*Boğulan Yerel Kahramanlar*”, **Milliyet**, 11 Kasım.
- GIBBON, P. (1983) “*Gramsci, Eurocommunism and the Comintern*”, **Economy and Society** XII, no. 3.
- GODSON, R. ve HASELER, S. (1978) **Eurocommunism: Implications for East and West**. London: Macmillan.
- GÖYMEN, K. (1989) “*Öncülük Gerekli*”, **Cumhuriyet**, 24 Kasım.
- GRAMSCI, A. (1978) **Selections from Prison Notebooks**. London: Lawrence and Wishart.
- GREENE, N. (1969) **Crisis and Decline: the French Socialist Party in the Popular Front Era**. New York: Cornell University Press.
- GÜNEŞ, T. (1962a) “*Demokrat Parti Neydi?*”, **Yön**, No. 4, 10 Ocak, s. 15.
- GÜNEŞ, T. (1962b) “*İç Durum*”, **Yön**, No. 16, 4 Nisan, s. 6.
- HAAPAKOSKI, P. (1974) “*Brezhnevism in Finland*”, **New Left Review**, no. 86.
- HARRIS, G. (1980) “*The Left in Turkey*”, **Problems of Communism**, Temmuz-Ağustos, s. 26-41.
- HILTON-YOUNG, W. (1975) **The Italian Left**. Connecticut: Greenwood Press.
- HINE, D. (1977) “*Social Democracy in Italy*”, **Social Democratic Parties in Western Europe**. W. E. Paterson ve A. H. Thomas (ed.), London: Croom Helm.

HUNT, R. N. (1964) **German Social Democracy, 1918-1933**. New Haven: Yale University Press.

HUNT, R. N. (1978) **The Theory and Practice of Communism**. Middlesex: Penguin Books.

IŞIKLI, A. (1987) “*Türkiye’de İşçi Hareketinin Batı İşçi Hareketi Karşısındaki Özgünlüğü*”, **11. Tez**, no. 5, İstanbul, s. 10-31.

JAURES, J. (1976) “*Bernstein ve Sosyalist Yöntemin Evrimi*”, C. Eroğul (çev.), **Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi**, Cilt 1, M. Tunçay (ed.), Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 406-423.

JOLL, J. (1978) **Europe Since 1870**. Middlesex: Penguin Books.

KAUTSKY, K. (1976) “*Proleterya Diktatörlüğü (Parça)*”, A. Evrim (çev.), **Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi**, Cilt 2, M. Tunçay (ed.), Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 542-568.

KİLİ, S. (1976) **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**. İstanbul: Çağlayan Basımevi.

KOÇ, Y. (1984) “*Türk-İş, 1952-1982*”, (Yayımlanmamış çalışma), ODTÜ, İİBF.

KOÇ, Y. (1986) “*Türkiye’de Sosyal Demokrasi ve Sendikacılık*”, **11. Tez**, no. 4, İstanbul, s. 107-139.

KOÇ, Y. (1987) “*İşçi Hakları ve Sendikacılık*”, **11. Tez**, no. 5, İstanbul, s. 32-75.

KOLAKOWSKI, L. (1978) **Main Currents of Marxism: Its Origins, Growth and Dissolution**, Cilt 2 (“*The Golden Age*”), Oxford: Oxford University Press.

KORPI, W. (1980) **The Working Class in Welfare Capitalism**. London: Routledge and Kegan Paul Ltd.

KOSKI, H. (1977) “*Developing Local Planning in Finland*”, **Planning and Administration IV**, no. 2, s. 39-48.

KREUZER, F. (1984) “*Bruno Kreisky ile Söyleşi: Yeni İçin Cesaret*”, O. Kumbaracıbaşı (çev.), **Sosyal Demokrasi**, Ankara: Turhan Kitabevi, s. 121-154.

LACLAU, E. (1979) **Politics and Ideology in Marxist Theory**. London: Verso.

LAFFERTY, W. M. (1990) “*The Political Transformation of a Social Democratic State: As the World Moves in, Norway Moves Right*”, **West European Politics XIII**, no. 1, s. 79-100.

LANGE, P. ve VANNICELLI, M. (1981) **The Communist Parties of Italy, France and Spain**. London: George Allen and Unwin.

LASSALLE, F. (1976) “*İşçi Programı*”, F. Sağlam (çev.), **Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi**, Cilt 1, M. Tunçay (ed.), Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 217-243.

LENİN, V. I. (1976) **Ne Yapılmalı?**. M. İlkın (çev.), İstanbul: Yücel Yayınları.

LENİN, V. I. (1977) **Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği**. M. Ardos (çev.), Ankara: Sol Yayınları.

LENİN, V. I. (1978) **Devlet ve Devrim**. M. Yurtcan (çev.), İstanbul: Günce Yayınları.

LENİN, V. I. (1985) “*Uzaktan Mektuplar: Birinci Mektup*”, M. Tunçay (ed.), **Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi**, Cilt 3, Ankara: V (Teori) Yayınları, s. 200-208.

LORWIN, V. R. (1966) “*Belgium: Religion, Class, and Language in National Politics*”, **Political Opposition in Western Democracies**, R. A. Dahl (ed.) New Haven: Yale University Press.

LOZOVSKI, A. (1975) **Karl Marks ve İşçi Sendikaları**. N. Çolakoğlu (çev.), İstanbul: May Yayınları.

LUXEMBURG, R. (1975) **Sosyal Reform ya da Devrim**. H. Salman (çev.), İstanbul: Ma-Ya Yayınları.

LUXEMBURG, R. (1979) **Spartakistler Ne İstiyor?**. N. Sariali (çev.), İstanbul: Belge Yayınları.

MARX, K. ve ENGELS, E. (1976a) **Alman İdeolojisi (Feuerbach)**. S. Belli (Çev.), Ankara: Sol Yayınları.

MARX, K. ve ENGELS, E. (1976b) **Komünist Manifesto**. S. Arslan (çev.), Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

MARX, K. (1968) “*The Chartists*”, 25 Ağustos 1852 tarihli *New York Daily Tribune*, çeviren Ö. Ozankaya, **SBF Dergisi** XXIII, no. 4, Aralık, s. 290-297.

MARX, K. (1971) “*The Civil War in France*”, **Writings on the Paris Commune**, H. Draper (ed.), New York: Monthly Review Press, s. 51-101.

MARX, K. (1975a) “*Critique of Hegel’s Doctrine of the State*”, **Early Writings**. Penguin Books, s. 57-198.

- MARX, K. (1975b) “*Critique of Hegel’s Philosophy of Right: Introduction*”, **Early Writings**. Penguin Books, s. 243-257.
- MARX, K. (1975c) **Louis Bonaparte’in Onsekizinci [Onsekiz] Brumaire’i**. G. Fındıklı (çev.), İstanbul: Köz Yayınları.
- MARX, K. (1976c) **Fransa’da Sınıf Savaşları (1848-1850)**. S. Belli (çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- MARX, K. (1976d) **Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı**. S. Belli (çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- MARX, K. (1979a) “*F. Bolte’a Mektup*”, **Anarşizm ve Anarko Sendikalizm**, S. Belli (çev.), Ankara: Sol Yayınları, s. 66-69.
- MARX, K. (1979b) “*La Haye Kongresi Üzerine*”, **Anarşizm ve Anarko Sendikalizm**, S. Belli (çev.), Ankara: Sol Yayınları, s. 102-103.
- MARX, K. (1979c) “*Siyasete Karşı İlgisizlik*”, **Anarşizm ve Anarko Sendikalizm**, S. Belli (çev.), Ankara: Sol Yayınları, s. 114-121.
- MARX, K. (1979d) “*W. Bracke’ye Mektup*”, **Seçme Yapıtlar**, Cilt 3, M. Belli v.d. (çev.), Ankara: Sol Yayınları, s. 13-15.
- MARX, K. (1979e) “*Alman İşçi Partisi Programının Kenar Notları*”, **Seçme Yapıtlar**, Cilt 3, M. Belli v.d. (çev.), Ankara: Sol Yayınları, s. 16-36.
- MENASHE, L. (1980) “*Eurocommunism and the USSR: End of the Bolshevik Tradition in the West?*”, **The Politics of Eurocommunism**, C. Boggs ve D. Plotke (ed.), New York: Macmillan.

- McINNES, N. (1969) “*European Social Democracy Since the War*”, **Survey**, no. 70.
- MICHELS, R. (1962) **Political Parties**. New York: Collier Books.
- MILLER, K. E. (1968) **Government and Politics in Denmark**. Boston: Houghton Mifflin Co.
- MORGAN, K. O. (1990) “*The Labour Party Since 1945*”, **Political Parties in the UK Since 1945**, A. Seldon (ed.), London: Philip Allan, s. 1-17.
- MORGAN, R. (1982) “*Social Democracy in Europe: a Comparative Examination*”, **Government and Opposition** XVII, no. 1.
- MUMCU, U. (1978) **Sakıncalı Piyade**. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- MUMCU, U. (1979) **Çıkılmaz Sokak**. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- MUMCU, U. (1988) “*Gözlem*”, **Cumhuriyet**, 30 Kasım.
- NAIRN, T. (1964) “*The Nature of the Labour Party*”, **New Left Review**, no. 27.
- NIEMEYER, G. (1966) “*The Second International (1889-1914)*”, **The Revolutionary Internationals, 1864-1943**, M. Drachkovitch (ed.), California: Stanford University Press, s. 98-202.
- ÖZBAKIR, E. (1977) **Dünya’da ve Türkiye’de Demokratik Sol Belgeler**. Ankara: Kalite Matbaası.

PAPADOPOULOS, Y. (1989) "*Parties, the State and Society in Greece: Continuity within Change*", **West European Politics** XII, no. 2, s. 55-71.

PATERSON, W. E. ve CAMPBELL, I. (1974) **Social Democracy in Post-War Europe**. London: Macmillan.

PATERSON, W. E. (1977) "*The German Social Democratic Party*", **Social Democratic Parties in Western Europe**, W. E. Paterson ve A. H. Thomas (ed.), London: Croom Helm.

PELINKA, A. (1987) "*Austrian Social Partnership: Stability versus Innovation*", **West European Politics** X, no. 1, s. 63-75.

PELLING, H. (1979) **Origins of the Labour Party (1880-1900)**. Oxford: Oxford University Press.

POULANTZAS, N. (1975) **Classes in Contemporary Capitalism**. London: NLB.

POULANTZAS, N. (1979) **Fascism and Dictatorship**. London: Verso.

PRZWORSKI, A. (1980) "*Social Democracy as a Historical Phenomenon*", **New Left Review**, no. 122.

RODRIGUEZ-IBANEZ, J. (1980) "*Spanish Communism in Transition*", **The Politics of Eurocommunism**, C. Boggs ve D. Plotke (ed.), London: Macmillan.

ROKKAN, S. (1966) "*Norway: Numerical Democracy and Corporate Pluralism*", **Political Opposition in Western Democracies**, R. A. Dahl (ed.), New Haven: Yale University Press.

ROSS, G. (1980) “*The PCF and the End of the Bolshevik Dream*”, **The Politics of Eurocommunism**, C. Boggs ve D. Plotke (ed.), New York: Macmillan.

SAĞLAMER, K. (1974) **Ecevit Olayı: Bir Başbakanın Doğuşu**. Cilt 2, İstanbul: Belge Yayınları.

SAINSBURY, D. (1980) **Swedish Social Democratic Ideology and Electoral Politics, 1944-1948**. Stockholm: Gotab.

SAMİM, A. (1987) “*The Left*”, **Turkey in Transition: New Perspectives**, İ. C. Schick ve A. Tonak (ed.), New York: Oxford University Press, s. 147-176.

SARICA, M. (1977) **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

SARTORI, G. (Tarihsiz) **Demokrasi Kuramı**. D. Baykal (çev.), Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii.

SAULNIER, M. (1990) “*Sosyalizmde Perestroyka*”, **Cumhuriyet**, 23 Ocak.

SAYILGAN, A. (1976) **Türkiye’de Sol Hareketler (1871-1973)**. İstanbul: Otağ Yayınevi.

SCHORSKE, C. E. (1972) **German Social Democracy, 1905-1917**. New York: Harper and Row.

SECHER, H. P. (1959) “*The Socialist Party of Austria: Principles, Organization and Policies*”, **Midwest Journal of Political Science** III, no. 3.

SOYSAL, M. (1975) **Güzel Huzursuzluk**. Ankara: Bilgi Yayınevi.

SPRING, S. ve SPRING, D. W. (1980) “*The Finnish Communist Party: Two Parties in One*”, **The Changing Face of Western Communism**, D. Childs (ed.), London: Croom Helm.

STEINMO, S. (1988) “*Social Democracy versus Socialism: Goal Adaptation in Social Democratic Sweden*”, **Politics and Society** XVI, s. 403-446.

SULLY, M. A. (1977) “*The Socialist Part of Austria*”, **Social Democratic Parties in Western Europe**, W. E. Paterson ve A. H. Thomas (ed.), London: Croom Helm.

SÜLKER, K. (1955) **Türkiye’de Sendikacılık**. İstanbul: Sendika Kültürü Serisi, no. 1.

THERBORN, G. (1989) **Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Doğuşu**. Ş. Tekeli (çev.), Ankara: V Yayınları.

THOMAS, A. H. (1977) “*Social Democracy in Denmark*”, **Social Democratic Parties in Western Europe**, W. E. Paterson ve A. H. Thomas (ed.), London: Croom Helm.

TINGSTEN, H. (1973) **The Swedish Social Democrats: Their Ideological Development**. New Jersey: Bedminster Press.

TOKES, R. L. (1978) “*Introduction*”, **Eurocommunism and Detente**, R. L. Tokes (ed.), Oxford: Martin Robertson and Co. Ltd.

TOMASSON, R. F. (1973) “*Introduction*”, **The Swedish Social Democrats: Their Ideological Development**, H. Tingsten (ed.), New Jersey: Bedminster Press.

TOPRAK, Z. (1977) “*Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu*”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili**

Sorunlar Sempozyumu, İstanbul: İ.İ.T.İ.A. Mezunlar Derneği Yayını.

TUNÇAY, M. (ed.) (1976) **Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi**. Cilt 1 ve 2, Ankara: Bilgi Yayınevi.

TUNÇAY, M. (ed.) (1985) **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi**. Cilt 3, Ankara: V (Teori) Yayınları.

UĞUR, N. (1988) “*Yerel Yönetimlerde Demokrasi Kurulmalı*”, **Cumhuriyet**, 29 Kasım.

ULAGAY, O. (1989) “*İsveç Notları*”, **Cumhuriyet**, 4 Ağustos.

VALEN, H. ve KATZ, D. (1964) **Political Parties in Norway**. Oslo: GBBI Aas and Wahl.

VALENTA, J. (1978) “*Eurocommunism and Eastern Europe*”, **Problems of Communism** XXVII. no. 2.

VASSINE, V. vd. (1974) **Bilimsel Sosyalizm ve Sosyal Demokrasi**. E. Yahyalı (çev.), İstanbul: Bilim Yayınları.

WEBB, C. (1979) **Eurocommunism and Foreign Policy**. London: Policy Studies Institute.

WOLINETZ, S. B. (1977) “*The Dutch Labour Party: a Social Democratic Party in Transition*”, **Social Democratic Parties in Western Europe**, W. E. Paterson ve A. H. Thomas (ed.), London: Croom Helm.

YILDIRIM, S. (1990) “*Yerel Yönetim ve Demokrasi*”, **TÜSES Vakfı Dizi Konferansları**, 8 Şubat tarihli tebliğ.

Cumhuriyet, 11 Ocak 1989.

Cumhuriyet, 16 Ocak 1989.

Cumhuriyet, 19 Ocak 1989.

Cumhuriyet Halk Partisi Programı, 1976. Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii.

Çağdaş Liderler Ansiklopedisi, Cilt 3, 4 ve 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1986.

Demokrasi Mücadelesi ve Demokratik Kitle Örgütleri, Devrimci Gençlik Yayınları, no. 3, Ankara, 1975.

“*Demokratik Sosyalistlerin Bildirisi (Frankfurt 1951)*”, M. Aksoy (çev.), **SBF Dergisi** XXIX, no. 1, Mart 1969.

DİSK V. Dönem Çalışma Raporu (1973-1975), DİSK Yayınları, no. 15, İstanbul, 1975.

“*Europe’s Socialists*”, **The Economist**, 30 Eylül 1989, s. 21-24.

“*Soares-Geremek: Notre Europe*”, **L’Express**, 6 Nisan 1989, s. 52-59.

Yaşasın DİSK: Sınıf ve Kitle Sendikacılığında Atılım (1975-1977). İstanbul: Konuk Yayınları, 1977.

Yön, no. 177, 19 Ağustos 1966.

Yirminci yüzyılın son on yılına girildiğinde, Bloklar arasındaki kemikleşmiş gözüken dengeleri altüst eden ve sınırların yeniden çizilmesini gündeme getiren hızlı değişim süreci, tüm dünyada sola yeni bir açılım kazandırmıştır. Güncel gelişmeler, çıkış yolu arayışlarının hedef tahtasındaki sosyal demokrasinin, kapitalizm içerisindeki özgül konumunun yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Yazar, bu bağlamda, kapitalizm *dışında* bir toplumsal oluşum hedefine kapitalizm *içinde* mücadele ederek ulaşma tasarımına koşut olarak, sosyal demokrasinin bir yanda "sosyalizm", öte yanda "burjuva demokrasisi" ile olan ilişkisini ele almaktadır. Sözkonusu ilişki kapsamında ilk olarak sosyal demokrasinin, kapitalizme bakış açısındaki köklü değişim ortaya konmaktadır. Buna, sosyalist dönüşüm için harekete geçirilmesi hedeflenen toplumsal güçlerin süreç içerisinde nitelik değiştirmesinin, sosyal demokrat hareket üzerindeki etkileri eşlik etmektedir. Sosyal demokrat partilerin kısa ve uzun dönemli hedeflerindeki değişimlerin, bunların kuramsal, stratejik ve örgütsel konumları üzerindeki etki ve sonuçlarının incelenmesi, bu çerçeveyi tamamlamaktadır.

Sosyal demokrat hareketin kuramsal ve örgütsel temellerinden yola çıkarak gelecekteki gündemine ilişkin tartışmalara uzanan renkli serüveninin irdelendiği bu kitapta, sosyal demokrasinin Türkiye'deki gelişim süreci ve özellikleri de yerini almaktadır.

Bu içeriğiyle kitabın, okuyucuyu, sosyal demokrasinin çeşitli yönleri üzerinde düşünmeye ve yeni tartışmalara yönelteceği kuşkusuzdur.